Östersjön nytt energipolitiskt slagfält s.11

Sjöar och konst ska fylla Tysklands krympande städer s.29

Biståndet famlar i mörkret s.38

AXESS

Nummer 9 December 2006 Pris: 59:50 kr

TEMA: TOLERANSENS GRÄNSER

Poliser på väg in i Christiania i Köpenhamn. FOTO: SCANPIX

AMSTERDAM OCH KÖPENHAMN

I dag är toleransens ikoner pyrande konfliktbärdar. Har frustande frihetlighet förvandlats till nationell identitetspolitik?

AXELERATION

EN LIVSTID ÄR BÄTTRE ÄN TRE

ILLUSTRATION: JENS MAGNUSSON

ENGELSKAN UTMANAS – AV SIG SJÄLV

FRIZON

Musiken kan förstöra den goda stämningen

George Harrison och Ravi Shankar. FOTO: CORBIS/ SCANPIX

INTERVJU

Tony Judt ser Israel som en stat bland andra

AXELERATION 4–13

THIS INFORMATIONS NEED A RESPECT!
Engelskan har blivit en global allemansrätt, berättar Pontus Dahlman. 4–5

GAS OCH OLJA FÅR ÖSTERSJÖN ATT KOKA
Vår lugna pöl har förvandlats till den globala energikampens senaste konfliktområde, menar Robert Larsson. 6–7

TYST, EU TÄNKER
Lisa Irenius och Ivar Ekman har varit i Paris, Berlin och Stockholm för att ta tempen på EU:s famösa tankepaus. 10–11

DEBATT: DÖDEN OCH FORSKNINGSPOLITIKEN
Torbjörn Tännsjö hävdar att vi inte bör skjuta på döden, och Li Bennich-Björkman efterlyser en forskningspolitik som ger bättre förutsättningar för kreativitet. 12–13

ÖVRIGT
Känslokyla inför terrorismen, Kosovos framtid, vetenskapsfusk, vinnäsor och Sarkozy som seriefigur.

Valet 2006 blev ett systemskifte där inne/ute visade sig starkare än uppe/nere.
Lars Melin om rörelser inom retoriken. 7

TEMA: TOLERANSENS GRÄNSER 14–22

Många holländare ser Theo van Gogh som en modern martyr. FOTO: AFP/SCANPIX

Vid årsskiftet ska de första husen i Christiania rivas. I Amsterdam mördas islamkritiker på öppen gata. Och invandringen till både Danmark och Nederländerna har minskat drastiskt. Annika Ström Melin har rest till Europas två frihetliga ikoner för att försöka få veta mer om hur den toleranta liberalism, som gjort Amsterdam och Köpenhamn berömda, kunnat förvandlas till en konfrontativ, nationell identitetspolitik.

INTERVJU 23–25

INGEN BERÄTTARE AV BEKVÄMA SAGOR
För att vara historiker är Tony Judt ovanligt engagerad i sin samtid. Lars Trägårdh har träffat en tänkare i hetluften som är djupt involverad i ofta hätska debatter om Israel, amerikansk utrikespolitik och det han kallar "Bushs nyttiga idioter". 23–25

Tony Judt
ILLUSTRATION: CLAES JURANDER

TRADITION 26–28

INDIVIDUALISMEN STÄLLD PÅ SIN SPETS
Hur går det om man bara vill tänka sina egna tankar, ingen annans. Johan Tralau berättar om egocentrikern Max Stirner.

FRIZON 29–37

ETT DOPP I KOLDAGBROTTENS SJÖAR
Östra Tysklands städer krymper, berättar Jelena Selin, som har besökt Leipzig och Halle. 29–32

Schrumpfung, på ren tyska.
FOTO: JELENA SELIN

I DAG ÄR ENVAR – OCH INGEN – INTELLEKTUELL
Att vara intellektuell är att kommunicera på ett speciellt sätt med sina medmänniskor. Men förutsättningarna för detta är inte längre desamma, skriver Carl-Filip Brück och Jakob Norberg. 32–34

GLOBALISERINGEN ÄR VÄLTEMPERERAD
Erik Wallrup skriver om en av globaliseringens mest okända sidor: musiken intoneras på samma sätt världen över. 35–37

RECENSIONER 38–47

VÄSTVÄRLDENS STJÄLPANDE HAND
Den västliga biståndsverksamheten präglas alltför litet av kunskap om den roll staten spelar för utvecklingsländernas framtid. Sten Widmalm läser studier som visar att demokrati och tillväxtpolitik inte alltid följs åt. 38–40

ÖVRIGA RECENSIONER
Böcker av Edward Castronova, Yitzhak Nakash, Bettina Röhl, Edward W. Said med flera.

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Tf chefredaktör: Erik Wallrup
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Redaktörer: Håkan Forsell och Lisa Irenius
Gästredaktör: Ivar Ekman
Redaktionsassistent: Gun Ferling
Bildredaktör: Bo Lindell
Grafisk form: Lars Andersson
Redigering: Charlotte Arwedsson och Lotta Brandt
Korrektur: Håkan Hagwall
Repro: Sammy Elers-Svensson

Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Karin Alm

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Ingmar Karlsson, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Tommy Möller, Anders Olsson, Kari Andén-Papadopoulos, Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg, Sten Widmalm och Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans
ISSN: 1651-0941
Tryck: V-TAB, Västerås

Postadress: Axess, Jakobsbergsgatan 2, 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-791 52 50
Internet: www.axess.se
Nästa nummer: Utkommer den 30 januari 2007.
Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till *Axess* anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 425 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Tolerans ger en svag grund

En tolerant person lämnar andra i fred. Det kan låta föredömligt, men innebär att man slår dövörat till. Toleransen har lätt att slå över i intolerans, vilket är just det som skett i länder som Nederländerna och Danmark.

ERIK WALLRUP
erik.wallrup@axess.se

Bland alla definitioner av den intellektuelle tillhör nog följande de minst glamorösa men faktiskt också mest utopiska: "I stället för att rikta sig till olika samhällsgrupper försöker den intellektuelle frigöra både sig själv och andra från alla sorters kategoriseringar. Med andra ord talar han som en självständig individ till andra självständiga individer." Så beskriver i *Axess* Carl-Filip Brück och Jakob Norberg den där figuren, som tycks ha mycket svårt att överleva vår tids märkliga kombination av expertvälde och konsumentmakt. Tänk bara på TV4:s *Idol*.

I *Axess* förekommer sällan "den intellektuelle" som skribent. Kanske kan det bero på att typen är utrotningshotad, men inte bara. I stället är det ofta "experter" som skriver: akademiker som redogör för forskning eller som använder sin kunskap till att belysa något problem eller fenomen. Men de skriver inte för andra experter, utan för läsare som känner attraktionen i kunskap och intellektuellt arbete. Den intellektuella läsekretsen finns alltså kvar, även om den intellektuelle försvunnit från scenen.

✶✶✶

Vår höstutgivning kulminerar i ett reportage som tar oss till kulturkonflikternas Amsterdam och Köpenhamn. Här vill Annika Ström Melin ta reda på vad som ligger bakom det faktum att frihetlighetens orter plötsligt fylls av strider mellan parter som inte tolererar varandra. Toleransen har stött på sin gräns, det är tydligt, men beror det på ren intolerans eller på att de toleranta tvingats börja skydda sig för att deras hållning ska kunna vara möjlig?

Det handlar om identitet. När identiteten är självklar märker vi inte av den, men den gör sig påmind så fort den hotas eller har blivit problematisk. Nederländare och danskar är besatta av identitetsfrågor. Samtidigt har EU trätt in i en identitetskris – och här i landet har höstens bokflod haft "det svenska" som ett centralt tema (vilket behandlas i vår recensionsbilaga *Annex*). Anledningen är helt enkelt att omvärlden har förändrats och att den egna identiteten satts under press.

✶✶✶

Hur ser relationen mellan identitet och intellekt ut? Förhåller man sig intellektuellt till något innebär det att man försöker sätta den egna identiteten inom parentes. Man försöker tänka vid sidan av sin bakgrund, sina omständigheter. Då kan man göra en ansträngning att förstå också det som är totalt främmande, lyssna till vad andra har att säga och bemöta det

Detta är inte detsamma som tolerans. Tolerans innebär att man låter den andre vara, så länge han eller hon inte blir för störande. Därför ger toleransen en bräcklig grund att stå på, för plötsligt slår den tolerante om och blir – intolerant.

Därför hoppas jag att höstens fyra nummer har bjudit på texter som givit intellektuell stimulans, men inte sådant som läsarna blott och endast tolererat. I detta nya nummer finns mycket att stimuleras av i den meningen, det kan jag utlova. Man behöver inte ge upp det egna bara för att man lyssnar till det andra. Däremot är det en medmänsklig plikt att lyssna. Den plikten är helt försvunnen när toleransen, som alls inte lyssnar med något större intresse, vänder sig bort och blir intolerant.

Eri Wallrup

Erik Wallrup
Tf chefredaktör

ILLUSTRATION: JENS MAGNUSSON

This informations need a respect!

Engelskan har erövrat världen men utsätts nu för kraftig konkurrens – av engelskan själv.

OOPS! SOM MAN SÄGER. *Over there.* Och *over here* också. Engelsmännen har nämligen förlorat greppet om engelskan. Under de senaste århundradena har de envetet fört ut sitt språk över världen. Men på den här sidan millennieskiftet har de plötsligt fått finna sig i att andra i allt högre grad tagit över rollen som dess vårdnadshavare.

I den uppmärksammade rapporten *English next*, som det statsunderstödda och engelskfrämjande organet British Council gav ut tidigare i år, skriver lingvisten David Graddol att engelskans position som världsspråk har tyckts säkrad sedan åtminstone slutet av förrförra århundradet. Men att den nu utsätts för en kraftig internationell konkurrens.

Det handlar om en utmanare "som i all tysthet smugit fram på scenen", medan majoriteten av engelsmännen har lutat sig tillbaka för att "fira det egna språkets tilltagande hegemoni".

Och det hotande tungomålet är skräckfilmsaktigt nog engelskan själv – den nya, globaliserade formen av engelska.

På ytan kan dagsläget och framtiden se ljus ut för engelskan som britterna känner den. Den senaste ekonomiska globaliseringsvågen har fört med sig ett rastlöst rörligt kapital, som stannar till där arbetskraften är som billigast. När nu flera serviceyrken utlokaliseras till fjärran kontinenter har kunskaper i storföretagens standardspråk blivit ett konkurrensmedel för helt nya världsdelar. Telefonsupport för otåliga västerlänningar i Taiwan eller Indien är inga problem, bara personalen klarar engelskan.

Som effekt av bland annat detta har många länder över hela världen börjat införa obligatorisk engelskundervisning allt längre ner i skolklasserna. Samtidigt får den högre utbildningen, enligt samma internationaliseringslogik, på allt fler lärosäten en allt tydligare engelskspråkig profil.

Allt detta konstaterar Graddol. "Engelskan omdefinierar nu nationella och individuella identiteter världen över", skriver han. "Den ruckar på politiska skiljelinjer, skapar nya globala mönster av välstånd och social utslagning. Samt inspirerar till nya tankar kring mänskliga rättigheter och medborgaransvar."

Bortsett från den globala engelskans delskuld i en internationell social segregering – bara de som kan och har möjlighet att lära sig andraspråket får jobb – kunde inte Graddol och hans landsmän åtminstone tillåta sig att småle åt sina framgångar? Som att det finns länder i det forna sovjetväldet, som nu väljer engelskan framför den imperialismstämplade ryskan som andraspråk? Eller åt att vissa tyskspråkiga kantoner i Schweiz nu har börjat undervisa i engelska, innan eleverna får sätta tänderna i det naturliga andraspråket franska?

Nej. För "den som tror att engelskans modersmålstalare behåller kontrollen över dessa utvecklingslinjer", skriver Graddol på sitt (urengelska) lågmälda vis, den kommer att bli "verkligt bekymrad". *Very troubled, indeed.*

PROGNOSEN SOM cirkulerat i världspressen säger att halva jordens befolkning kommer att tala engelska år 2015. Men trots att den engelska utbildningsmarknaden står inför en fullkomligt explosionsartad expansion, är det knappast självklart att flyga in en korrekt artikulerande britt till en indisk provins, när en tvåspråkig engelsklärare från grannlandet Pakistan sannolikt har större förståelse för hur man enklast och snabbast tar sig an ett språk vid sidan om sitt gängse.

Det är inget som säger att de engelska och amerikanska universiteten i längden kan behålla sin självklara tätposition, när universitet på alla möjliga andra platser ändå baserar så stora delar av sin undervisning på samma språk. Varför överhuvudtaget åka till England för att få en fläkt av det engelska?

Kort sagt kan man ana en värld där oxfordengelskan degraderats till en dialekt bland andra. Där begrepp som "brytning" fullständigt förlorat sin mening. Och där de engelska språkresorna lika gärna kan gå till Bangladesh som till Bath. Eller Borås.

Det handlar om möjliga, mycket stora förlorade intäkter för den brittiska undervisnings- och turistbranschen. En exportbransch som i dag omsätter miljardtals pund med förgreningar långt in i andra inrikes verksamheter.

Och det handlar om att en nation som tidigare har tyckts kunna röra sig fritt och kommunicera ledigt världen över nu paradoxalt nog plötsligt måste anstränga sig mer än andra för att göra sig hörd.

BARBARA SEIDLHOFER ÄR professor i engelska och tillämpad språkvetenskap vid det anrika universitetet

i Wien. Hon är också en av auktoriteterna i det nya lingvistiska landskap som den globala engelskan har skapat. Jag kontaktar henne för att få reda på hur den nya engelska utmanaren egentligen ser ut. Eller snarare låter. Och om den verkligen kan rucka på den brittiska engelskans auktoritet.

Det kan den, menar hon.

– Det kommer förstås inte dess modersmålstalare att gilla, eftersom det betyder slutet på deras monopol som leverantörer av "riktig engelska".

För några år sedan startade hon arbetet med att bygga upp en engelsk så kallad korpus under namnet Voice, vilket står för för "Vienna-Oxford International Corpus of English". En korpus är en samling texter som lingvister samlar in och sedan granskar för att komma åt ett språks egentliga inre struktur.

Nationalencyklopedin nämner "The Brown Corpus" som en av de mest kända: "en miljon ord maskinläsbar amerikansk-engelsk text från 1961". Samma ordvolym siktar Seidlhofer och hennes universitetsteam på att uppnå. Samma språk också för den delen. Fast ändå inte.

Hon svarar på mina frågor via e-post mellan institutionsmötena. Arbetet tycks vara inne i en mycket hektisk fas. Och så är hon nyss hemkommen från en resa till landet där engelskan verkligen står inför en expansion: Kina.

– Jag drog igång det här projektet för att jag tyckte att det var hög tid att forska om hur engelskan *verkligen* används världen över i dag. Speciellt med tanke på att många lingvister bara undersökte modersmålstalarnas engelska, berättar Barbara Seidlhofer.

Orden i Voice-korpusen kommer i stället från den engelska som är den "riktiga" för det stora flertalet som talar den i dag. Alltså språket som det används utanför de anglosaxiska ländernas gränser i en "internationell och interkulturell kommunikationsakt".

Mellan svenskar och italienare, holländare och indoneser. Eller andra nationaliteter som vill utnyttja dess sammankittande, egalitära lingua franca-egenskaper.

För att komma åt sitt material spelar Voice-gruppen in samtal "som skulle ha ägt rum också utan vår närvaro". Det vill säga jobbmöten, affärsförhandlingar, konferensdebatter och "helt vanliga samtal mellan vänner".

– Huvudmålet är helt enkelt att förstå hur människor använder det här internationella verktyget i sin kommunikation och hur engelskan skiftar och förändras under "trycket" av att användas av ett så brett spektrum av talare. Och det finns definitivt generella saker som människor ofta gör, oavsett vilket förstaspråk de talar, berättar Barbara Seidlhofer.

Bland dessa finns tendensen att utelämna s:et vid verbböjningar i tredje person ("he walk"). Att använda pluralformer av ord som inte går att "pluralisera" enligt modersmålsengelskan: "informations" eller "advices". Att ta till 'this' för substantiv i både singularis och pluralis. Strunta i artiklar där de enligt standardengelskan är obligatoriska. Eller sätta in dem när en modersmålstalare skulle låtit bli: "he is very good person", "they have a respect".

– Poängen är att allt detta, som enligt mallen skulle vara fel och stigmatiserande, faktiskt är saker som medger en kommunikativt sett effektiv användning av språket, säger Barbara Seidlhofer.

Det resultat som människor ändå är allra mest förbluffade över, berättar hon, är att inspelningarna visar att det inte alls är säkert att perfekta grammatiska kunskaper är biljetten till en lyckosam kommunikation.

– Faktiskt är det så att om någon talar engelska "för bra" i en grupp där färdigheterna varierar, och använder ett extremt korrekt idiom med många "anglokulturella" referenser, så kommer de andra att ha väldigt svårt att förstå denna person. Det kan till och med framstå som mycket ohjälpsamt och ovänligt. I stället är det mycket viktigare att ha en god insikt om var den bästa "engelsknivån" ligger för en speciell situation.

Man kan ana en värld där oxfordengelskan degraderats till en dialekt bland andra. Där begrepp som "brytning" helt förlorat sin mening. Och där de engelska språkresorna lika gärna kan gå till Bangladesh som till Bath.

Och den som till sist är sämst på att reglera engelskhetens kranar är förstås, tänker jag, den välartikulerade engelsmannen i gemen. *British English*: den nya globala rotvälskan. Det handlar inte längre om att ingen begriper vad den där kusinen från landet egentligen säger. Eller om en cockney som BBC World överväger att texta. Utan om att Londonbon i sitt plommonstop eller York-akademikern i sin glencheck-kavaj måste vrida och vända på varje fras om meningen ska gå fram utanför landets gränser. Tala om *backlash*.

Hur går det då med den globala engelskan i Kina? Barbara Sedlhofer berättar att många av dem som lyssnade till hennes anföranden tyckte att bara tanken på rätten till en "egen engelska" var befriande.

– Jag säger förstås inte att "vilken engelska som helst är okej". Men jag hävdar att det nu finns empiriskt belagda forskningsresultat som visar oss vilka egenskaper som är viktigare än andra i en internationell kommunikation, avslutar hon.

REDAN INNAN jag hinner nämna den tar Roger Budd, chef för British Councils Stockholmskontor, upp kollegan David Graddols rapport.

– Han har helt säkert rätt i det han säger. Men jag tror inte att vi som engelsmän har något att förlora på det här. Vi är inte som vissa andra, för oss är det helt okej att andra talar vårt språk.

Men de enorma ekonomiska förlusterna för exempelvis språkbranschen som Graddol skriver om? Ser inte British Council detta som ett problem, i egenskap av en organisation som ska "stödja kännedomen om det engelska språket" i världen?

– Vi kan visserligen inte längre räkna med att vi får något gratis i den ökande konkurrensen i egenskap av modersmålstalare, men det finns fortfarande en efterfrågan på att lära sig brittisk engelska via brittiska resurser. Men vi propagerar inte, och har absolut inga imperialistiska drömmar, kring vårt språk.

Fast historiskt sett har ni haft det som nation?

– Historiskt sett, ja, säger Roger Budd efter en lång paus.

– Men vi har vuxit upp nu. Egentligen ser jag bara en fara med utvecklingen för den globala engelskan. Och det är att vi engelsmän själva tappar i konkurrenskraft, när världen i övrigt är tvåspråkig. Det här är en verklig risk, när det gäller arbetsmarknaden för ungdomar i Storbritannien och USA.

Okej. Men vad ska då britterna ta sig till för att behålla sin kulturella attraktionskraft när språket till så stor grad har hamnat i andra länders händer, och det som kallas engelskans fjärde våg tycks rulla helt på egen hand?

– På samma sätt som när Volvo tvingas ta fram en ny modell för att klara konkurrensen, så måste vi förbättra vår produkt.

Ett slags *re-branding* alltså, för att tala ren svenska?

– Precis, säger Roger Budd.

PONTUS DAHLMAN
Frilansjournalist

Med rätt att ändra din smak

KRITIKENS ÖDE. Smakdomaren är död, förmedlaren har kommit i stället – och betygsättaren. Nyligen förlorade *DN*:s filmkritiker ett viktigt slag: de tvingas sätta betyg, liksom skivrecensenter och vinkritiker. I *SvD* sätts betyg också på böcker, men det sker i nätupplagan och av läsarna. Fast ibland missuppfattar läsarna uppdraget och betygsätter recensenten. Läsarna begår sådana lustmord att de verkar ha blivit utsända av sårade författare.

Det där med motsättningen mellan kritikers omdömen och läsarnas omdömen är en klassiker. Men det finns ett undantag: vinkritikerna. När Kronstam, Dolk och grabbarna tycker till, härskar de över hyllorna på Bolaget. Trots en total manlig kritikerdominans klagas det inte över usel könsbalans i bedömarskaran. Petroleum i rieslingen och tobak i amaronen får folk att hänga på låset så fort ett nytt "månadssläpp" kommer. Omdömet "fynd" gör att man kan drömma om att få tag på en flaska.

Fem plus? 87 000 kronor kostar den.
FOTO: GUNNAR BERGCRANTZ

Vinkritikerna borde leda kurser i hur kritiker ska återfå självförtroendet. Kanske kan de också förklara varför också ettåringar ska få betyg. Kronstam, ja han är helt enkelt vår tids Fredrik Böök, med fast grepp om samhällets mittfåra. Kulturen har återbördats till de handfasta odlingarna.

ERIK WALLRUP

Fult ord

EICHMANNS RANG. Vill man slå upp ordet *Obersturmbannführer*, blir man lämnad i sticket av våra vanligaste tyska lexikon. Här på redaktionen har vi tre förhållandevis moderna sådana. *Obersturmbannführer* finns inte i något av dem, inte *Sturmbannführer* heller.

Varför? Det är ändå ett ord man stöter på väl så ofta som till exempel *Oberstudienrätin*.
I ett av dessa lexikon hittar vi däremot ordet *Berührungsangst* – beröringsskräck.

HÅKAN HAGWALL

INBLICK | SÄKERHETSPOLITIK

Gas och olja får Östersjön att koka

Kampen om energin kring Östersjön handlar om mer än en gasledning. Med Rysslands växande styrka har vårt närområde förvandlats till ett veritabelt energipolitiskt slagfält.

UNDER HÖSTEN har en planerad gasledning genom Östersjön hamnat i fokus i den svenska debatten kring energi och energisäkerhet. Frågan om energisamarbete och konkurrens i Östersjöområdet är dock större än så, framför allt därför att den internationella energimarknaden är en hård politisk miljö, där konkurrensen tilltar. I detta spel har Östersjön kommit att bli en allt viktigare kontaktyta mellan Ryssland och EU. Som ett resultat har den regionala säkerhetsarkitekturen rubbats, och ett par av dess aspekter har stor bäring på utvecklingen för den svenska energipolitiken. Dessa måste förstås, innan strategiska beslut fattas.

Ordet energisäkerhet finns i dagsläget på allas läppar. Dess betydelse skiljer sig dock åt beroende på vem som använder det. Energisäkerhet innebär å ena sidan att energirelaterad infrastruktur, till exempel en rörledning, skall vara säkert konstruerad för miljö och personal – men även att energileverantören skall vara politiskt pålitlig.

EU:s största gasleverantör är Ryssland, och för Ryssland innebär energisäkerhet å andra sidan att landet vill ha säker tillgång till den marknad där gasen skall säljas. Skillnaden i synsätt manifesteras genom att de centrala aktörerna har olika förhållningssätt till energipolitiken.

Till exempel agerar Kina och USA, vilka är nettokonsumenter, kraftfullt för att säkerställa tillgången på olja och gas, medan Ryssland och Venezuela som producenter nyttjar energipolitiken som ett maktverktyg för att nå ekonomiska eller politiska fördelar. En konsekvens är att kontaktytan mellan aktörerna påverkas. Detta är speciellt intressant för Östersjöstaterna, av två skäl. Först och främst ligger de granne med en av världens största energiexportörer – Ryssland. Vidare har Ryssland större strategiska, militära, ekonomiska och politiska intressen i regionen än vad till exempel Norge eller Saudiarabien har.

DE RYSK-EUROPEISKA energirelationerna är baserade på ett ömsesidigt beroende. Länderna som importerar är beroende av rysk gas för sin energiförsörjning, och Ryssland är i sin tur beroende av inkomster från försäljning av gasen och oljan. Det finns dock asymmetrier. Rysslands känslighet rörande bortfall av dessa inkomster är mindre än känsligheten hos en specifik importör. Estland, Lettland, Litauen, Polen och Finland – alla länder vars historia varit tätt sammanflätad med Rysslands, ofta med smärtsamma minnen som följd – är betydlig mer beroende av rysk gas än vad Europa som helhet är.

Som ett resultat har den regionala säkerhetsarkitekturen rubbats, och ett par av dess aspekter har stor bäring på utvecklingen för den svenska energipolitiken. Dessa måste förstås, innan strategiska beslut fattas.

Aversionen mot ett beroende av Ryssland har inte bara med Sovjetunionens aggressiva utrikespolitik att göra utan har även en modernare förklaring. Den ryska energistrategin från år 2003 säger att energipolitikens fundamentala syfte är att gagna den nationella säkerheten genom att öka Rysslands inflytande utomlands. Kombinationen av detta, en oönskad rysk utrikespolitisk utveckling, en tydlig återupprustning av den ryska krigsmakten och Kremls ambition att återupprätta stormaktsstatusen, gör att framförallt de baltiska staterna och Polen ser problemen torna upp sig.

Omfattningen på dessa problem har i vissa avseenden ökat med åren, eftersom Ryssland sedan 1991 har genomfört leveransavbrott eller bedrivit hårdför energipolitik vid nästan 60 tillfällen mot sina svagare grannländer, däribland Estland, Lettland, Litauen, Ukraina, Georgien och Vitryssland. Ekonomi, energi och stormaktspolitik flyter i rysk energipolitik samman. Så sent som i maj i år sa Rysslands ambassadör i Kiev att Ukraina måste vara berett att ändra sin provästliga politik om man vill ha ett lågt gaspris. Det finns alltså en viss risk för att Ryssland missbrukar sin energipolitik, och då ligger de svagaste och mest beroende staterna sämst till. Om Sverige funderar på att öka sin naturgasanvändning är detta en faktor att ta med i beräkningen, även om vi åtnjuter en starkare ställning än vad till exempel Lettland gör.

RYSSLAND VILL OCKSÅ kunna välja mottagare för sin energiexport. När Rysslands resurser av speciellt olja, men även av gas, successivt minskar (och inhemsk konsumtion ökar eller prioriteras) kommer konkurrensen om kvarvarande energi att bli mycket större än i dag. Denna process har redan inletts. Förutom att priset går upp vid ökad konkurrens kommer Ryssland, förutsatt förbättringar i exportsystemen, att i ökad grad kunna ta politisk hänsyn vid val av mottagare av rysk energi. Då är det inte orimligt att anta att de baltiska staterna och Polen, som hårda kritiker av Ryssland och mindre lukrativa marknader, får stå tillbaka till för-

Ännu en tysk-rysk pakt. Den ryske presidenten Vladimir Putin passerar den tyska hedersvakten på väg till ett möte med Tysklands förbundskansler Angela Merkel i oktober i år. Energileveranser var mötets viktigaste punkt.

FOTO: AFP/SCANPIX

mån för vänligt sinnade stater som Tyskland. Situationen bäddar för undfallenhetspolitik. Det finns därmed politiska argument mot ett ökat beroende av rysk energi.

På europeisk nivå pekar trenderna mot att importen av rysk gas kommer att öka i volymer räknat, speciellt i östra och centrala Europa, men förutsatt att gasbehovet överlag ökar mycket kraftigt kommer beroendet av Mellanöstern och Nordafrika att öka mest, relativt sett. Det är dock så att ryska bolag köper stora tillgångar i och runt Europa, så Rysslands betydelse för Europa ökar således mer än det först verkar. När detta sker och den regionala energipolitiken görs upp mellan Ryssland och de stora EU-medlemmarna, blir det allt svårare för stater som Estland, Lettland och Litauen att bli nettobidragsgivare till den regionala säkerhetsarkitektur som skapats efter det kalla krigets slut. Deras beroendesituation minskar helt enkelt deras internationella manöverutrymme.

Det finns därtill allvarliga avvägningsproblemen som uppkommer i bakvattnet av de nya EU-medlemmarnas respektive satsningar på energisäkerhet. I korthet kan sägas att man kan öka sin energisäkerhet antingen på bekostnad av ekonomin, till exempel genom dyra infrastrukturprojekt för diversifieringsändamål eller möjligen kärnkraft, vilket är den väg Polen går. Eller också kan man göra det på bekostnad av miljön, genom satsningar på oljeskiffer, tjärsand eller annan oren kolanvändning, vilket är den option som Estland överväger. Inget av dessa alternativ uppskattas av grannstaterna, och möjligheterna till samarbete får sig därmed en törn. Dessutom får den svenska ambitionen att gå mot mer miljövänliga alternativ sämre genomslag.

Det finns vidare en friktionspunkt i synen på marknadsstyrning mellan Östersjöstaterna och Ryssland. Ryssland vill få tillgång till konsumentmarknaderna och viktiga anläggningar som hamnen Ventspils i Lettland och raffinaderiet Mazeikiu i Litauen, samtidigt som man begränsar utländskt inflytande över den ryska marknaden. Rysslands argument är att detta är den enda vägen till energisäkerhet. Problemet för en stat som Litauen är att om man tar en konstruktiv linje anses man vara svag och blir snabbt pressad till eftergifter, men om man tar en tuff linje kan oljeleveranserna bli avskurna. På övergripande nivå är en försvårande omständighet att om andra importörer står upp för de svagare medlemmarna genom att inta en hård hållning, ökar Rysslands benägenhet att vända sig bort från Europa. Det är också något som Putin explicit hotat med. Om Sverige skulle vilja öka sin användning av naturgas kan det därför finnas fog för att satsa på import av flytande naturgas (LNG), eftersom man då har större möjlighet att köpa gas från andra leverantörer än dem som levererar via rörledning.

OCH SÅ VAR DET då gasledningen, Nordstream, som Ryssland och Tyskland vill bygga genom Östersjön. Ledningen skär som en slö kniv genom regionen och delar Östersjöstaterna i två läger. Tyskland och Ryssland står som positiva intressenter på ena sidan medan Polen, Estland, Lettland, Litauen, Finland och Sverige har varit skeptiska eller direkt negativa. En förklaring är att gasledningen skulle möjliggöra för Ryssland att dra åt gaskranen till Ukraina eller Vitryssland utan att viktigare kunder som Tyskland drabbas på samma sätt som vid gaskrisen mellan Ryssland och Ukraina i vintras.

Ett resultat av klyftan är att det blir svårare att åstadkomma en enhetlig och solidarisk energipolitik inom ramen för EU:s energiarbete. Projektet illustrerar därmed en trend som syns inom energiområdet, nämligen en tilltagande bilateralism på bekostnad av gemensamma, förtroendebyggande och marknadsekonomiskt grundade initiativ.

Vidare innebär det nära energisamarbetet mellan Ryssland och Tyskland att Rysslands inflytande över kraftindustrin i Europa ökar. Genom samägande kan man korssubventionera egna gaskraftverk och på så sätt göra att andra sektorer tappar konkurrenskraft. En konsekvens är att tyska kolkraftverk eller kärnkraftverk inte kan moderniseras och göras mer miljövänliga. Om inte stater som Tyskland går i bräschen för ny miljövänlig teknik blir det allt svårare att kräva detta av resurssvaga EU-medlemmar.

Slutligen: Sverige har hittills klarat sig självt tack vare sin vatten- och kärnkraft, men beroendet av omvärlden ökar stadigt. Sverige blir gradvis allt mer uppknutet till det regionala spelet. I tider av ökad global konkurrens måste alltså Sverige likt andra Östersjöstater kunna agera på en hårdnande marknad, speciellt i relation till Ryssland. Den väg som har potential att överbygga de problem som skisserats ovan synes vara genom en gemensam europeisk energipolitik. Det är i dagsläget en väg som dock tycks lång och svårframkomlig.

ROBERT L. LARSSON
Säkerhetspolitisk analytiker
Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI)

INBLICK | FORSKNINGSFUSK

Bakom fusket

Vetenskap är ett tillvägagångssätt, inte ett utfall.

BEHÖVER vetenskapssamfundet en ombudsman? På en konferens om forskningsfusk vid Kungliga Vetenskapsakademien i Stockholm får vi veta att en sådan redan finns – i Tyskland. Sedan sex år har den tyske ombudsmannen rådgivit och bistått forskarsamhället i frågor om fusk och vetenskaplig oredlighet. En vetenskapens ombudsman framstår som en utmärkt idé i en tid när det finns tecken på att allmänhetens tilltro till forskningen är satt i gungning. Ett antal rena bedrägerier har under senare år uppdagats på den internationella forskningsscenen (några av de mest uppmärksammade är fysikern Jan Hendrik Schön från Bel Labs och den Sydkoreanske biomedicinaren Hwang Woo-Suk). Och i Sverige har debatten stundom varit hätsk kring påstådda eller verkliga fall av plagiat och brott mot god forskningssed.

Avslöjad. Biomedicinaren Hwang Woo-Suk fabricerade sina resultat.
FOTO: AP/SCANPIX

HAR FUSKET bland forskarna ökat? Eller är det bara så att fusket uppmärksammas mer? Den amerikanske fysikern David Goodstein, som är verksam vid Caltech (California Institute of Technology) anser att det är medvetenheten om fusk som ökat. På Vetenskapsakademien redovisas dock inga mätningar av forskningsfuskets omfattning. Ämnet för dagen är fuskets orsaker och innebörd och hur det kan förhindras i framtiden. Goodstein påpekar att vetenskaplig oredlighet eller brott mot vetenskaplig sed först och främst skall förstås som bristande respekt för den vetenskapliga metoden. Det är inte om forskarens resultat är sanna eller falska som avgör om fusk förekommit. Avgörande är i stället hur resultaten framkommit och om de kan kontrolleras av andra. Skillnaden mellan hederliga och ohederliga forskare ligger därför inte i vem som ytterst har rätt.

Den poäng Goodstein förfäktar kan i själva verket drivas ytterligare ett steg. Det som skiljer vetenskap från annan kunskapsproducerande verksamhet är inte att den förra levererar svar som alltid är sanna och användbara. Den vetenskapliga kvaliteten handlar om tillvägagångssättet, hur undersökningen har tillkommit, genomförts och redovisats. Vetenskap är en metod, inte ett utfall. I en tid när kunskap står högt i kurs och fler och fler ägnar sig åt att producera kunskap, är det viktigt att påminna om vad som skiljer den vetenskapliga från all annan.

Men om det nu fuskas bland forskarna uppstår givetvis frågan hur pålitliga vetenskapliga publikationer verkligen är. Svaret måste återigen sökas i metoden. Dess kännetecken är genomskinligheten som tillåter att resultaten kan kontrolleras. På så vis blir det möjligt för forskarna att granska varandra. Och var och en som arbetar på en vetenskaplig institution vet hur mycket av arbetsdagen som handlar just om detta – att läsa, kritisera och bedöma kollegornas arbeten.

OM HUR DEN granskningen organiseras i stor skala berättade Ian Osborne, redaktör vid den ansedda tidskriften *Science*. Till *Science* skickas varje år omkring 11 000 artiklar för granskning, varav 800 slutligen publiceras. I en sådan strid flod av vetenskapliga arbeten borde det förstås vara en svår uppgift att urskilja fusk och sådant som kan betraktas som brott mot vetenskaplig god sed. Att så verkligen är fallet illustreras också av fallet Schön. Inte mindre än åtta av hans arbeten hade publicerats i den prestigefyllda tidskriften, vilka denna nu tvingades återkalla. *Science*-redaktören är ändå optimistisk. Fusket uppdagades ju till slut. Och det var möjligt just därför att även fuskaren måste efterapa den vetenskapliga metoden och därmed göra sig granskningsbar. Slutsatsen är att vetenskapen tycks ha funnit en metod som korrigerar sig själv. Kanske en ombudsman kan ge råd på vägen. Men det är till metoden som vi ytterst måste ställa vår tilltro.

LUDVIG BECKMAN
Fil. dr i statsvetenskap

INTERVJU | DANIEL DAYAN

När känslorna blir för starka

Medierna har för litet distans när de rapporterar om terrorism, anser Daniel Dayan.

OBJEKTIVITETEN är förkastlig, och den är det bästa som någonsin hänt, säger Daniel Dayan. Ska demokratierna segra över terrorismen, måste vi närma oss denna på ett sätt som inte undergräver möjligheten till debatt och kritik, menar den franske medieprofessorn.

– Jag är fullständigt medveten om att objektivitet är en omöjlighet. Så jag är en sorts vettvilling, säger Daniel Dayan med ett leende.

Forskningsledaren vid Centre national de la recherche scientifique i Paris är mest känd för boken *Media Events: The Live Broadcasting of History*, som han skrev tillsammans med medieforskningspionjären Elihu Katz. Tidigare i år gav han ut antologin *La terreur spectacle* – terrorn som skådespel – och just förhållandet mellan medier och terrorism har länge varit ett av Dayans intresseområden. Filmanalys är ett annat fält där han visat framfötterna. Nu i höst har denne fransman varit gästforskare vid ett program för studier i yttrandefrihet vid universitetet i Bergen, där *Axess* träffade honom i slutet av oktober.

Dayan ser det som sitt viktigaste projekt både som medieforskare och intellektuell att analysera och beskriva mediernas genrer med siktet inställt på huruvida de tillåter debatt eller inte. Han finner det särskilt angeläget att varna för genrer som blandar det privata och det offentliga, eftersom de ofta är ett hinder för debatt just i de fall då behovet är som störst.

Ett av Dayans favoritexempel är ett välbekant inslag i terrorismrapporteringen, intervjun med en självmordsbombares mor.

– Hon säger: "Min son gjorde rätt. Jag beundrar honom. Han dödade människor som förtjänar att bli dödade. De är hundar." Å ena sidan hör man vad hon säger. Å andra sidan ursäktar man henne.

Daniel Dayan.

Hon lider ju. Men problemet är att förr eller senare, när någon säger att någon annan är en hund, krävs det att någon kommer med en kommentar eller ett svar, säger Dayan.

Det är legitimt att hon får komma till tals, men hon borde bli motsagd, anser han. Det låter sig emellertid inte göras, för i denna genre, vittnesmålet, blandas det privata och det offentliga ihop. En journalist kan inte avbryta med kritiska kommentarer i en sådan situation. På så sätt är mediernas val av genre ett etiskt val, resonerar Dayan.

– Man vänder sig till människor i deras privatsfär, och så kommer de med uttalanden om förhållanden i offentligheten. Men eftersom de befinner sig i privatsfären blir det ingen debatt. Om man vill skapa nischer där man kan skydda människor mot att bli utsatta för kritik och skydda påståenden mot att bli tillbakavisade är det bara att använda vittnesmålets form, säger Dayan.

Dayan efterlyser en ny nykterhet, en inriktning på fakta i stället för känslor. Han skulle vilja att rapporteringen om terrorgrupper och deras sympatisörer präglades av det han kallar "äkta distans". Tonvikten på känslor, på privata situationer, skapar en överdriven närhet.

DAYAN FRAMFÖR GÄRNA sina resonemang i en kritisk dialog med andra forskares arbeten. När han ska beskriva hur medierna och publiken hanterar terrorism, plockar han fram den franske sociologen Luc Boltanskis bok *La souffrance à distance* från 1993, ett verk som bara växer i betydelse allt eftersom tiden går, anser Dayan. I boken undersöks hur vi reagerar när vi ser andra människors lidande visas upp på tv. Situationen präglas av en känsla av vanmakt som kommer till uttryck på tre olika sätt, i tre olika sorters diskurser. Alla tas de i bruk när terrorismen skall skildras, hävdar Dayan.

"Frågan är hur medierna ska kunna hitta den rätta distansen i sin rapportering, den distans som gör det möjligt för oss att förstå situationen utan att komma så tätt inpå den att vi löper risk att bli manipulerade."

Daniel Dayan, medieforskare

Den första diskursen är den estetiska. Detta är det sublimas diskurs, och det är den som det är lättast att tycka illa om, menar han.

– Till exempel sa kompositören Karlheinz Stockhausen att det var sublimt att se tvillingtornen störta samman. I det ögonblick han yttrade detta var tornen fortfarande fulla av människor som inte var döda. Han hånade andras lidande, och detta anser jag vara så oetiskt som någonting kan bli.

Fördömandet är vårt andra, vanliga sätt att reagera på lidande på tv. Och detta kan vara ett sätt att reagera som är till stor nytta, anser Dayan.

– Någon bär ansvaret för andras lidande, och han borde fördömas. Till exempel var det många som protesterade mot invasionen av Irak. Problemet med fördömandet är att det lätt kan spåra ur.

Återigen lyfter han fram händelserna den 11 september, det har ju framkastats en rad påståenden om att offren bar ansvaret. Till dessa hör de uppdiktade ryktena om att judar som arbetade i tornen blev förvarnade av Israels ambassad om att de måste lämna byggnaderna.

– Om man läser listan över omkomna människor står det klart att judarna inte lämnade byggnaderna. Fördömandediskursen är väldigt lätt att manipulera. Frågan är återigen hur medierna ska kunna hitta den rätta distansen i sin rapportering, den distans som gör det möjligt för oss att förstå situationen utan att komma så tätt inpå den att vi löper risk att bli manipulerade.

Det tredje sättet att reagera som Boltanski tar upp är medlidandet. Här är idealet den barmhärtige samariten, som observerar lidandet och omedelbart skrider till handling. Men vilket slags uttryck kan medlidandet ta sig när den som lider befinner sig 600 mil bort? Det som händer då är att medlidandet blir rent verbalt, och även detta riskerar att bli missriktat på egendomliga sätt, menar Dayan. Han hänvisar till egna analyser av mediernas behandling av självmordsbombarna.

BESSERWISSER | AV ANDERS MATHLEIN

Nära inpå. Hur kan vi känna annat än medlidande när medierna skildrar en självmordsbombares gråtande mor, undrar Dayan. FOTO: REUTERS/SCANPIX

– De brukar göra en film innan de spränger sig själva i luften, en film som visas efteråt. Mycket ofta åtföljs filmen av en intervju med modern. Hon gråter. 'Jag har förlorat min son', säger hon. Hur kan man inte ha medkänsla med en mor med rödsprängda ögon som har förlorat sitt barn? När intervjun fortsätter brukar modern säga: 'Jag beundrar honom. Han skänker ära åt familjen.' Det jag finner slående i dessa situationer är att vi har sett självmordsbombarens ansikte och vet hur han ser ut. Han har ett ansikte och en röst. Självmordsbombarens offer har inga ansikten, inga namn, inga röster – de är siffror. Detta är besynnerligt. Varför uttrycker vi vårt medlidande med modern och inte med dem som mördats?

Boltanski visar oss hur lätt även etiska reaktioner som medlidande och fördömande kan bli förvridna, sammanfattar Dayan.

– Det leder oss tillbaka till frågan om mediernas ansvar. Det handlar inte om vad man visar eller huruvida man ska visa terrorism, utan om hur man gör det.

DETTA AVGÖRANDE "HUR" hänger för Dayan ihop med något så pass gammalmodigt, och med hans egna ord "förhånat", som begreppet objektivitet. Vi måste rätt och slätt återupprätta tron på objektiviteten och ambitionen att skapa den.

– Den är det bästa vi har. Vi kan bara hålla kvar möjligheten till debatt och konflikt, som är oumbärlig för demokratin, om det finns en gemensam verklighet vi kan förhålla oss till, en verklighet som vi delar.

En rehabilitering av objektiviteten är motiverad, hävdar Dayan och hänvisar dels till Hannah Arendt, dels till Clifford Geertz.

– Arendt säger att förekomsten av en offentlighet, av debatt, står och faller med den gemensamma världen. Demokratin är beroende av att vi har tillräckligt många fakta gemensamt, inte för att vi ska falla på knä inför dem, utan för att vi ska kunna vara oense. Frågan är hur man alstrar denna gemensamma värld. Och det vi har är den förhånade objektiviteten.

Hans tänkta exempel: Om vi diskuterar inledningen på första världskriget kan vi säga att det började därför att Tyskland invaderade Belgien, men inte därför att Belgien invaderade Tyskland. Detta är ett faktum, och vi kan ha debatter och vara oense bara om vi på detta sätt delar en gemensam värld.

En annan motivering av objektiviteten är en metafor som Dayan hämtar från antropologen Geertz.

– Han säger att han vet att kirurgi under helt och hållet hygieniska förhållanden är en omöjlighet. Inga miljöer är fullständigt aseptiska, absolut rena. Men är det ett skäl till att operera i en kloak?

ANDERS OLAV ØVREBØ
Journalist med medier och kommunikation som specialområde
Översättning: Thomas Andersson

KRÖNIKA | POLITISKT SPRÅK

Brukar du rösta ute eller inne?

I politikens värld står vänster mot höger. Men i dag rör sig det mesta i mitten, och där är det så trångt att de flesta numera föredrar att tala om färger i stället: rött, grönt, blått, rödgrönt och så vidare.

I retorikens värld gäller andra rörelser: upp och ner. Konflikten står mellan underklassen (som alla försvarar) och överklassen (som vill underklassen ont). Riktningarna upp och ner är så inbäddade i språket att det är nästan omöjligt att tala om makt utan att tala om höjd, och tala om höjd utan att antyda makt.

"Upp-och-nermetaforen har finslipats under årtusenden, och höger–vänster har vi haft i tvåhundra år. Men nu har något hänt."

Vi vanliga människor rör oss på jordytan – en bra bit under alla översittare. Och från jordytan lossgör sig alla karriärister i sin färd uppåt. Det vi gillar ställer vi på en piedestal. Den vi ogillar kämpar vi ner.

Upp finns också i organisationsschemat, och det finns i herre-på-täppanleken, och det finns i titlar som överste, *supercommander*, *Obersturmbannführer* – det fungerar på de flesta språk. Och motsatsen visar sig i underlägsenhet och *underdogs*.

Ibland räcker det inte med att vi bara är under; vi behöver komma ännu längre ner, till exempel buga eller niga, falla på knä, eller till och med kräla i stoftet inför den upphöjde.

✻✻✻

Upp-och-nermetaforen har finslipats under årtusenden, och höger–vänster har vi haft i tvåhundra år. Men nu har något hänt. Vi har fått vänja oss vid en annan dimension: ute och inne. Vi har märkt det på modeord: med på tåget/kvar på perrongen, kvala in/räkna ut och på banan/kvar i startblocket. Det viktigaste är att vara med, i gemenskapen – inte ute i kylan.

Kanske har det med en modernistisk förvirring att göra: vem har egentligen makten? Eller så har det kanske med outsider/insiderkonceptet att göra. Det lanserades av Assar Lindbäck för en del år sedan i en synnerligen inflytelserik artikel, som i korthet innebar att varje samhälle har sina plebejer och patricier, sina patroner och proletärer. I vårt samhälle är man patricier om man är inne på arbetsmarknaden och inne i trygghetssystemen, och man är plebej om man står utanför allt detta. Men det finns förstås mer som man kan vara inne i eller ute ur: gänget, bostadsmarknaden, etablissemanget, nationen, nätverket, (sub)kulturen ...

✻✻✻

Valet år 2006 blev ett systemskifte där inne/ute visade sig starkare än uppe/nere. Visserligen gick upp-ner-retoriken (= klassisk klasskamp) på som aldrig förr, men de starka orden, de nya orden, och de valvinnande orden, var andra. Det var inne- och uteorden. Socialdemokraternas *tag line* var alla ska med/ingen ska lämnas kvar. Alliansens nyckelord var utanförskap, ibland varierat med begreppen inkluderande och exkluderande. Socialdemokraterna talade om segregation som ett problem, alliansen använde andra formuleringar, om det delade eller skiktade samhället.

Innanför/utanför är inte speciellt mycket konkretare än vänster/höger och uppe/nere. Men visst känns det fräscht, och som lingvist spetsar jag förstås öronen för att uppfatta vad mer politikerna tänker göra med metaforen. Detta är mer spännande än att följa med och se vad regeringen vill inkludera oss i för politik och vart oppositionen vill locka med oss.

LARS MELIN
Docent i nordiska språk

INBLICK | EN RÅDVILL UNION

Tyst, EU tänker

Frågan är vad EU:s pågående tankepaus resulterar i. *Axess* har tagit del av funderingar i Paris, Berlin och Stockholm.

I ETT OCH ETT HALVT ÅR har EU haft en "tankepaus", för att smälta misslyckandet med det konstitutionella fördraget. Frågan är vad det är man tänker på och om man lyckas komma fram till något.

Av en tillfällighet ordnades, samma helg i november, två storstilade evenemang om EU:s framtid i två av Europas viktigaste städer – Paris och Berlin. Och ungefär samtidigt kom en av världens främsta EU-forskare, amerikanen Andrew Moravcsik, till Stockholm. Av dessa möten att döma, verkar de tankar som vädras inte vara särskilt nya. Och de enda som har ett tydligt budskap är de som säger: låt oss göra – ingenting.

DET FRANSKA MÖTET gick av stapeln i Senatens källare, strax under leksaksbåtarna och ponnyhästarna i Luxemburgträdgården. Där samlades i november ett flertal EU-höjdare, på inbjudan av organisationen Notre Europe, för att samtala om inget mindre än *Europas framtid*.

En uppfattning verkade alla närvarande dela: för en "tankepaus" pågår väldigt lite tänkande av substans i EU just nu.

Detta gällde förstås inte deltagarnas egna åsikter. Här fokuserades framför allt på typiskt franska argument om Europa som motvikt till USA och om behovet av en europeisk social modell. Detta utan att ifrågasätta Frankrikes roll, eller EU:s omfattande stöd till dess jordbruk.

Jean François-Poncet, tidigare fransk utrikesminister, menade att den europeiska integrationens tre huvudsakliga framsteg – Romfördraget, Enhetsakten och Maastrichtfördraget – vart och ett har drivits fram av ett huvudsyfte, först den gemensamma marknaden och sedan euron. Men det konstitutionella fördraget saknade ett sådant övergripande mål, och det var därför det misslyckades.

Som förslag till ett nytt huvudsyfte för unionen framförde Poncet utrikespolitiken – att göra EU till en tung internationell aktör. Han fick medhåll från kommissions tidigare ordförande Jacques Delors och Jacques Santer, och många andra. "Utrikespolitik" var ordet för dagen – men mindre sades om hur ...

Större oenighet var det i frågan om "det sociala Europa", som också ägnades stor uppmärksamhet. Hur kan det vara möjligt att ha samma ränta, men inte samma sätt att räkna ut ett företags vinst? undrade Josep Borrel, Europaparlamentets talman. Nu när vi har euron måste vi också börja fundera på gemensamma normer för skatter med mera, hävdade han. Flera talare ansåg att EU borde ha en egen form av beskattning och därmed en egen budget. Dessa frågor väckte blandade, och starka, känslor. Många gav gliringar åt britterna, som märkligt nog inte var representerade bland talarna. Detta förstärkte känslan av att evenemanget trots allt var lika mycket franskt som europeiskt.

De enda som har ett tydligt budskap är de som säger: låt oss göra – ingenting.

SAMTIDIGT, I VAD SOM skulle kunna kallas det enade Europas geografiska hjärta – på den nyligen restaurerade Pariser Platz i Berlin, där Unter den Linden mynnar ut i Brandenburger Tor – pågick en liknande övning. En samling framför allt tyska högdjur hade samlats i Dresdner Banks imposanta lokaler för att diskutera ett ämne som kan jämföra sig med "framtiden" i tyngd (men med en tydlig teutonisk twist): hur "kultur" kan hjälpa Europaprojektet att få den själ det saknar. *Europa eine Seele geben* var rubriken.

Tyvärr var det lika luddigt som det låter. Kommissionens ordförande Barroso var där och sade något om att "kulturen är grundstenen för den tillhörighetskänsla som Europa behöver". Den förre tyske presidenten von Weizsäcker deklarerade: "Vi är alla människor, en familj." Och George Soros talade om något helt annat – närmast franskt – nämligen att Europa behöver en gemensam utrikespolitik.

På det hela taget var känslan att man hellre ville tala om något annat än den "kultur" som var ämnet för konferensen. Barroso ägnade sig i sitt tal åt den europeiska identiteten och verkade mena att det bästa sättet att definiera denna var i förhållande till annat, framför allt amerikanska brott mot mänskliga rättigheter och intolerans i islams namn. Andra ville, likt Soros, helst tala om utvidgning och utrikespolitik. Och de som envisades med att prata "kultur" var i praktiken omöjliga att begripa.

Den officiella sammanfattningen av konferensen sade att man måste "demonstrera Europas förmåga att spela en aktiv roll i en global dialog", och "etablera de bästa institutionerna och programmen för att försäkra sig om att en sådan dialog bär frukt". Vad nu det ska betyda.

En mer inofficiell slutsats kunde vara: ifall man vill föra Europaprojektet vidare är inte den bästa metoden att samla en grupp vithåriga tyska män i ett bankpalats. Åtminstone inte om de ska diskutera kultur.

Det börjar bubbla. Vad är det EU kokar ihop för att ersätta det skrotade grundlagsförslaget? FOTO: CORBIS

LÄNGRE NORRUT, i vår egna lilla huvudstad, talade Andrew Moravcsik, professor i politik vid Princeton University i USA, om att det är för mycket prat om EU. Han hade anlänt direkt från USA till Sieps (Svenska institutet för europapolitiska studier) årskonferens på Norra Latin i Stockholm, där också EU-minister Cecilia Malmström och EU-forskarna Jo Shaw och Andreas Føllesdal medverkade.

Moravcsiks tankar är inte heller de helt nya, men de är åtminstone tydliga i vad han tycker att man ska ändra med EU: helst ingenting. Han ser medlemsstaterna som de viktigaste aktörerna i EU. Det är också det centrala argumentet i hans tegelsten *The Choice for Europe* – en historisk skildring av hur nationella särintressen har drivit fram europeisk integration. Konstitutionen

Sar-cosette: en ny seriefigur har fötts

FRANSK POLITIK. "Den första serieutredningen" har presenterats i Frankrike. Det är fråga om en studie av presidentkandidaten Nicolas Sarkozys karriär, som presenteras i, ja, serieform. Här får läsaren följa den unge Nicolas från vaggan till våra dagar. Serieboken *La face karchée de Sarkozy* har en exceptionellt stor upplaga – 100 000 exemplar – men på grund av sin sarkastiska och karikatyrmässiga ton lär den knappast göra någon hjälte av seriefiguren Nicolas. Författarna, Richard Malka, Philippe Cohen och seriesignaturen Riss, försäkrar dock att "allt bygger på fakta". Hur som helst är det rolig läsning, och chanserna bör vara goda för en fortsättning på serien. Verkligheten bidrar ständigt med stoff till nya kapitel. Till det senaste hör att Frankrikes psykologer har gaddat ihop sig mot Sarkozy; de underkänner hans idéer för att bekämpa ungdomsbrottslighet ... Med både serietecknarna och psykologerna emot sig kan Sarkozy få en tuff kampanj.

LISA IRENIUS

Sarkozys liv. 28 år gammal blev han borgmästare. ©VENTS D'OUEST/FAYARD

Välståndets tragik

FÖRBISEDD FOLKSJUKDOM. Var tionde sekund dör en människa till följd av diabetes. För tjugo år sedan fanns det cirka 30 miljoner diabetiker i världen. Denna siffra har världshälsoorganisation WHO nu räknat upp till 250 miljoner. Det internationella diabetesförbundet (www.idf2006.org) har uppmärksammat det oproportionerliga förhållandet mellan medicinska hjälpinsatser mot diabetes och andra svåra sjukdomar. Diabetesprogrammen i utvecklingsländerna får cirka en promille av aidshjälpens under-

hade ingen politisk substans utan kunde enligt honom endast förstås som ett slags PR-strategi – och som sådan misslyckades den fatalt.

Vi kan och bör återgå till den elitdrivna process som europeisk integration varit tidigare. Mer demokrati på EU-nivå skulle bara göra allting värre, och det skulle inte vara legitimt, sade Moravcsik. Unionen måste få sin legitimitet genom de nationella demokratierna. Och för övrigt vore det inte av intresse för medborgarna att vara direkt inblandade i de regulativa frågor som unionen i huvudsak sysselsätter sig med, menade han. Någon satsning på en storslagen, gemensam utrikespolitik trodde han inte heller på – utan konstaterade torrt att EU:s styrka ju är att inte vara som Bush.

Enligt Andrew Moravcsik är EU en stor succé, ett samarbete som fungerar smidigt och förmår uträtta mycket. Misslyckandet med det konstitutionella fördraget ska inte förstås som ett misslyckande för EU, utan för en EU-retorik som gör unionen till något annat än vad den är.

Han möttes dock av starka invändningar från både Shaw och Føllesdal, som bland annat menade att EU blir allt svårare att separera från nationell politik. Därmed blir det också svårare att låta Europapolitiken pågå vid sidan av den nationella, utan demokratisk insyn och möjligheter till påverkan. Det "legitimitetsunderskott" som EU lider av blir alltmer problematiskt, ansåg Føllesdal. Och nya samarbetsområden, som rättsliga och inrikesfrågor, är av högsta intresse för medborgarna, påpekade Shaw.

I grund och botten var det samma diskussion som har förts i åratal. Ska EU betraktas som ett i första hand mellanstatligt samarbete, eller som en framväxande politisk och överstatlig union? Det är den grundläggande frågan som EU:s länder och medborgare fortfarande har att reflektera över – tankepaus eller inte.

LISA IRENIUS
IVAR EKMAN

stöd. Den samhälleliga diagnosen är dock tydlig: det är den spridda västliga levnadsstilen som bär den största skulden. Snabbmat, tv-tittande och bilåkande håller på att förorsaka en medicinsk katastrof. Det är framför allt i de kommande ekonomierna, i Indien och i Kina, som sockersjuka ökar mest. Därmed bekantar sig också flera länder med en tragisk västlig erfarenhet: med materiellt välstånd hotar livets sötma att försvinna.

HÅKAN FORSELL

UTBLICK | EUROPEISK UTRIKESPOLITIK

Åter vid avgrunden

Kosovo riskerar att likt Bosnien blotta EU som en utrikespolitisk dvärg.

FÖRHANDLINGARNA om Kosovos framtida status närmar sig sitt slut. I januari nästa år förväntas FN:s supermedlare Maarti Ahtisaari föreslå att Kosovo formellt skiljs från Serbien. Med detta kan det avslutande kapitlet på en av Samtidseuropas sorgligaste sagor äntligen börja skrivas.

Eller inte. Ju närmare offentliggörandet av Ahtisaaris förslag kommer, desto större ter sig risken vara att Kosovoproblemet inte alls får den entydiga lösning som många i det internationella samfundet hoppats på.

Nu varnar experter för en högst osäker och riskfylld framtid. I en färsk rapport från International Crisis Group står det att den "politiska vilja" som krävs från de viktigaste aktörerna i dag saknas och att utvecklingen erbjuder "stor potential för instabilitet". Rapporten varnar uttryckligen för en delning av Kosovo och storskaliga upplopp.

Förutom vanliga Kosovoalbaners och serbers säkerhet finns ytterligare ett potentiellt offer: EU:s gemensamma utrikespolitik. Mycket av den saknade "politiska vilja" som nämndes ovan är nämligen EU:s, och liksom som många gånger tidigare på Balkan kan vi vänta oss att Amerika kommer till ett splittrat Europas räddning.

SEDAN NOVEMBER 2005 har Finlands förre president Maarti Ahtisaari, med stöd av den så kallade Kontaktgruppen – USA, Storbritannien, Frankrike, Tyskland, Italien och Ryssland – bedrivit förhandlingar mellan Belgrad och Pristina. Så mycket genuint förhandlande har det visserligen inte blivit. Delegationerna från Belgrad och Pristina har under året mötts i förgyllda salar i Wien, där de för det mesta har läst upp sina förberedda uttalanden och sedan beklagat sig över hur det i själva verket var de som var de riktiga offren i sammanhanget.

Egentligen skulle detta spel för gallerierna inte spela så stor roll. Få av dem som följer Kosovo trodde att förhandlingarna någonsin skulle leda till att Belgrad och Pristina kom överens. Redan innan förhandlingarna påbörjades talades det om att det internationella samfundet skulle behöva tvinga fram en lösning i slutet av processen. Förhandlingarna var därför snarare en diplomatisk nödvändighet. Man behövde dem för att slutligen kunna säga att man uttömt alla medel för att hitta en överenskommelse mellan Belgrad och Pristina.

ENLIGT DEM SOM HAR INBLICK i processen föreslår Ahtisaari i det statuspaket han just nu filar på att Kosovo får de attribut som en självständig stat åtnjuter, utan att uttryckligen säga att Kosovo är en självständig stat. Målet är att paketet ska kunna antas i säkerhetsrådet genom en resolution som Moskva, som står nära Belgrad, kan gå med på. Men detta är långt ifrån självklart – och här börjar problemen.

Moskva har höjt insatserna under året. President Putin har sagt offentligt att lösningen på Kosovos status skapar ett prejudikat för de ryssvänliga utbrytarrepublikerna Sydossetien och Abkasien i Georgien. Om Kosovo blir självständigt borde dessa också bli det.

Putin har också sagt att Ryssland kan tänka sig att använda sitt veto mot en resolution som inte överensstämmer med Rysslands intressen. Att resolutionen skulle innehålla ordet "självständighet" verkar i dagsläget osannolikt.

Därför tyder det mesta på att säkerhetsrådet antar en otydlig resolution som är tyst om Kosovos status. Därmed överlåts ansvaret att bilateralt erkänna Kosovo som självständig stat till FN:s medlemsländer – ett mycket besvärligt beslut, i synnerhet för EU.

Utan en säkerhetsrådsresolution som är tydlig om Kosovos status måste EU:s 27 medlemsländer komma samman och formulera en gemensam utrikespolitik för Kosovo och Serbien. Om de lyckas med detta, skulle Moskvas agerande inte spela någon roll, och Kosovos självständighet skulle bli ett allmänt accepterat faktum. Men denna fråga – som borde vara en hjärtefråga för EU – kan dock vara för mycket för unionen att klara av.

– Såren från vad som hände i Jugoslavien och inför Irakkriget finns kvar. Att utsättas för ytterligare en sådan historia vill man nog undvika, säger Jan Joel Andersson på Utrikespolitiska institutet.

– Men de enskilda europeiska länderna har ju fortfarande stort inflytande. Nationalstaterna är inte döda, och sådant här visar på det.

I dagsläget har proserbiska länder, som Grekland, och länder med egna självständighetssträvande minoriteter, som Spanien, sagt att de inte kan gå med på att EU, utan den politiska täckmantel som en tydlig säkerhetsresolution erbjuder, gemensamt erkänner Kosovos självständighet. För den största delen av EU:s medlemsländer, däribland Sverige, vore det också svårt att erkänna Kosovo mot Serbiens vilja. Endast ett fåtal länder, främst Storbritannien, verkar beredda att ta steget.

Det finns alltså en överhängande risk för att Europa får ett Taiwanproblem på halsen – ett europeiskt land erkänt av vissa men inte av andra – som sår split i EU-samarbetet. I stället kommer USA, som så många gånger tidigare, att visa sin handlingskraft och förmåga att ta ett tydligt beslut på Balkan. Ett steg som än en gång kommer att visa vilken utrikespolitisk dvärg EU fortfarande är.

IVAR EKMAN

Självständighet väcker heta känslor. Ett splittrat EU kan skapa farlig osäkerhet när Kosovos framtida status ska avgöras. FOTO: GAMMA/IBL BILDBYRÅ

DEBATT | JA MÅ VI LEVA

Ska vi skjuta på döden?

Vi bör inte försöka förlänga våra liv ytterligare, skriver Torbjörn Tännsjö.

I UTVECKLADE LÄNDER kan vi i dag förvänta oss att uppnå åtminstone 80 års ålder. Också i mindre utvecklade länder kan samma trend, med några få undantag, iakttas. Men särskilt mycket mer än 100 år är det inte möjligt för någon av oss att bli. Är det ett problem? Borde den medicinska forskningen inriktas på att radikalt förlänga våra liv? Och om det blir möjligt att förlänga våra liv, bör vi göra det?

I framtiden kan vi tänkas stå inför två radikalt olika alternativ, som vi kan kalla *utbyte* och *bevarande*.

Utbyte innebär att vi inte manipulerar med mekanismerna bakom vårt åldrande. Vi botar sjukdomar och byter ut sviktande organ, men kapitulerar inför naturalförloppet, när det tar sig uttryck i åldrande. Varje generation lever ungefär som nu, men friskare, i 80–100 år.

Bevarande innebär att vi manipulerar mekanismerna bakom åldrandet, så att varje generation lever i 300 år. I intervallet 30 till 250 år är varje individ, fysiskt liksom mentalt, som en trettioåring. Vid 250 års ålder sätter ett "normalt" åldrande in, som ändar våra liv vid 280 till 300 års ålder.

Vad bör vi välja, utbyte eller bevarande? Jag tror vi bör välja utbyte men gissar samtidigt, pessimistiskt, att vi kommer att välja bevarande.

Men är det realistiskt att vi skulle kunna leva i 300 år? När man resonerar med en publik av sakkunniga om detta brukar någon av dem säga att detta är ren science fiction, medan någon annan invänder att vi redan börjar få en förståelse av de genetiska mekanismer som ligger bakom åldrandet och att det är högst troligt att vi en dag kommer att ställas inför ett val som detta. Av det drar jag slutsatsen att vi bör tänka över saken, så att vi vet hur vi ska ställa oss, om den skulle bli en realitet.

DET FINNS ETT starkt argument mot att välja bevarande, som tar sin utgångspunkt i utilitarism. Enligt utilitarismen bör vi handla så att den samlade lyckan i universum maximeras. Och det finns goda skäl att anta att välbefinnandet bland den kohort som dröjer sig kvar inte kommer att bli tillnärmelsevis så stort det skulle ha varit hos deras barn och barnbarn. Att uppleva saker och ting för första gången i livet har ett särskilt värde för oss. En växande leda kommer att plåga oss när vi har levt långt utöver ett "normalt" livsspann. Detta tema har utvecklats på ett övertygande sätt av den nyss bortgångne brittiske filosofen Bernard Williams i "The Makropoulos Case: Reflections on the Tedium of Immortality", i *Problems of the Self* (1973). Williams utgår från Janáčeks opera, där detta tema utvecklas.

BAKGRUND

EU:s nu pågående forskningsprojekt Enhance behandlar filosofiska aspekter på medicinska försök att förbättra människan.
Stockholm Bioethics Centre vid filosofiska institutionen i Stockholm, där Torbjörn Tännsjö är verksam, är involverat i projektet och fokuserar på försök att förbättra vår fysiska prestationsförmåga. I Oxford diskuteras våra kognitiva funktioner, i Maastricht vårt stämningsläge och i Milano diskuteras försök att förlänga våra liv.

Svåra sociala problem kommer också att uppstå om vi lever längre. Redan under ett normallångt liv är det många som inte nöjer sig med att ha en livslång relation, utan flera. Detta fenomen kommer att accentueras om vi lever på i hundratals år likt trettioåringar mentalt och fysiskt. Många kommer att vilja sätta barn till världen i sina nya relationer. Men reproduktionen måste strängt begränsas, om dessa barn också ska leva i 300 år. Sådana begränsningar kommer att väcka mycken frustration.

Torbjörn Tännsjö

MÅNGA, INTE MINST bland deltagarna i EU:s forskningsprojekt Enhance, där jag själv är verksam, ifrågasätter min hypotes om att den samlade lyckan blir mindre om vi dröjer oss kvar, snarare än träder tillbaka för kommande generationer. De försöker visa att det visst är möjligt att leva ett fullgott liv i 300 år, särskilt om vi är vid god fysisk och psykisk vigör. Min hypotes om leda besvarar de med förslag om att vi kan radikalt variera våra liv under det att vi lever dem. Detta svar gör mig dubbelt skeptisk.

Ännu ung. I framtiden kan vi stå inför möjligheten att leva i 300 år.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

För det första: stämmer det att vi genom att välja nya karriärer, nya partners och så vidare, verkligen kan uppnå samma grad av lycka, som våra barn skulle ha gjort, om de fått efterträda oss?

Visst kan jag tänka mig att, efter 100 år som filosof, försöka mig på en ny karriär som till exempel musiker. Jag misstänker emellertid, att jag i min karriär som musiker aldrig kommer att satsa lika hårt som jag en gång gjorde då jag ville tillägna mig filosofiskt kunnande. Och även om det går att spela habil amatörmusik i 100 år tror jag inte glädjen blir densamma som om jag först hade lärt mig konsten från grunden. Lägg till detta all den frustration som föds ur den strikta och tvångsmässiga befolkningsplaneringen.

För det andra framstår tanken att vi ska fylla våra liv genom att variera dem som ett slags förtäckt kapitulation inför behovet av ett generations utbyte. Tänker vi oss en radikal form av variation blir det ju som om våra trehundraåriga kroppar måste bli bärare av olika personer under olika tidsperioder.

BEDÖMER VI SAKEN med utgångspunkt från utilitarismen är det en hel del som talar för att utbyte är att föredra framför bevarande. Men de flesta människor kommer nog att se egoistiskt på frågan. Och då är det inte är uteslutet att de – om möjligt – kommer att välja att leva i 300 år.

I synnerhet är det så om vi kan tillämpa nya tekniker för att själva klänga oss fast vid livet. Då kommer vi inte att släppa taget. Men också om vi tvingas välja för våra barns räkning misstänker jag att valet blir 300 år (och att man glömmer bort eventuella barnbarn och barnbarns barn).

Ännu en oroande tanke tränger sig på. Om jag har rätt i min förmodan att 300 års liv är för mycket, och att 100 år är bättre, så återstår följande fråga att besvara: vilken livslängd är den optimala? Att 300 år är sämre än 100 innebär ju inte att 100 är optimalt. Kanske vore snarare 57 eller 70 år optimalt.

Jag är benägen att tro att 57 är för kort (om vi har barn dör vi i så fall ifrån dem i förtid). Men det är inte lätt att försvara att 80 till 100 år är att föredra framför 70.

Men om 70 är lagom, vad gör man åt den saken? Ställer man till med ett hejdundrade sjuttioårskalas, då den dagen är inne, varpå man tar sitt liv? Det är svårt att tro att särskilt många är så oegennyttiga och förståndiga att de gör så.

Ska samhället tvinga oss bort ur tillvaron vid 70 års ålder? Här skulle kunna ges tunga argument för en sådan hållning. Om vi måste träda tillbaka, så är det till förmån för kommande generationer. Lyckan i världen är vad som står på spel. En politik där sjukdomar i stort sett har eliminerats, och där alla alltså får leva exakt lika länge, har stöd också i ett jämlikhetstänkande. Och vi skulle inte behöva rädas för att drabbas av ond bråd död (annat än i samband med olyckshändelser).

Ändå måste man rygga tillbaka inför en sådan politik. Människan är inte så förnuftig att hon kan försona sig med den. Det som vore optimalt, om det framsprang som resultatet av ett fritt val, är förfärligt om det åstadkoms genom tvångsåtgärder.

Vi tvingas nog leva med vår irrationalitet. Det kommer att gå utför med den samlade lyckan i världen, vi kommer att ställas inför vanskliga problem med kontrollen av våra reproduktiva drifter, en växande leda kommer att bemäktiga sig oss ... och ändå kommer vi att leva på, i hundratals år!

TORBJÖRN TÄNNSJÖ
Professor i praktisk filosofi, som fyller 60 i dagarna

DEBATT | AKADEMISK FRIHET

Forskningspolitiken motverkar kreativitet

Originella tankar får ingen bra grogrund på svenska universitet, hävdar Li Bennich-Björkman.

ALLTSEDAN WILHELM von Humboldt grundade Berlinuniversitetet 1810 har sökandet efter ny kunskap varit forskningsuniversitetens främsta *raison d'être*. Kreativitet och nyskapande har varit ständigt återkommande honnörsord och är dessutom viktiga kriterier för att bedöma forskares produktion. Men förvånande nog tycks beslutsfattare som bestämmer om forskning inte vara särskilt intresserade av vilka betingelser som främjar kreativitet. Detta trots att det finns en växande litteratur kring detta, som bygger på forskning om socialpsykologiska såväl som organisatoriska förutsättningar för kreativitet.

Villkoren som gäller i dagens universitet – inte minst i Sverige – förefaller särskilt illa lämpade att främja just nyskapande. Sedan 1990-talet har det skett stora försämringar i detta avseende. Forskningspolitiken bedrivs på ett sätt som många gånger står i direkt strid med relevant vetenskaplig kunskap.

Den minskning av fakultetsanslagen som har ägt rum under de senaste femton åren har inneburit att forskare vid universiteten i allt högre utsträckning måste anpassa sig till externa finansiärers önskemål, prioriteringar och bedömningar för att alls kunna bedriva forskning. Där det tidigare förekom fakultetsanslag och tjänster med forskning, har i dag den externa finansieringen kommit att dominera. Dessa forskningsråd, stiftelser, fonder och myndigheter må i vissa fall vara forskarstyrda, men de institutionaliserar en ordning av extern bedömning och rangordning i ett särskilt ömtåligt skede av forskningsprocessen. Från kreativitetssynpunkt är detta högst tvivelaktigt, till och med förödande.

Den borgerliga regeringen har aviserat en höjning av fakultetsanslagen, men det förslag som diskuteras kommer inte att räcka för att lösa de problem som finns.

Socialpsykologisk forskning har övertygande visat att tre "resurser" är särskilt viktiga för att individen ska kunna åstadkomma kreativa resultat. Områdesorienterad kunskap, kognitiva förmågor och inre motivation har samtliga avsevärda effekter på kreativitet. Teresa Amabile, en av de ledande inom området med decennier av forskning bakom sig, har i flera arbeten utvecklat kunskapen kring dessa faktorer.[1]

Den inre motivationen, det vill säga den inre drivkraft som skapas av nyfikenhet och ett genuint intresse för ett problem, förefaller särskilt central för att främja kreativitet.

"Personliga redogörelser av kreativ verksamhet innehåller övertygande belägg för den huvudfråga som denna bok belyser: den kreativitetsbefrämjande effekten av att arbeta med någonting för dess egen skull, och den kreativitetssänkande av att arbeta med något för att uppfylla ett utifrån kommande mål", skriver Amabile i inledningen till en av sina böcker.[2]

Li Bennich-Björkman

Varför skulle det vara så? En viktig förklaring är att den inre motivationen bättre än viljan att tillfredsställa yttre krav förmår mobilisera den omfattande mentala energi som krävs för att skapa något nytt. Här är det av intresse att knyta an till ungraren Michail Csikszentmihalyis forskning kring "flow". Flow är ett slags lyckokänsla, ett mentalt "rus" som uppkommer när en människa är intensivt uppslukad av att genomföra eller lösa en uppgift, och uppgiftens utmaning är i överensstämmelse med hennes förmågor. Känslan av flow blir den optimala tillfredställelsen i en kreativ process. Belöningen kommer alltså genom uppgiften själv, inte genom yttre utmärkelser. Men flow uppkommer endast vid total koncentration, menar Csikszentmihalyi – och total koncentration är omöjlig utan en stark inre drivkraft. Amabile pekar på att särskilt kreativt känsliga faser, som när en idé uppkommer och får en första feedback, så långt som möjligt bör undanhållas inslag av utifrånstyrning.

Just därför är det knappast önskvärt att underkasta just forskningsidéer extern bedömning och gradering av det slag som i dag förekommer ymnigt.

VANLIGTVIS LEVER organisationsforskningen och den socialpsykologiska forskningen i skilda världar. Men de kan befrukta varandra när det gäller synen på kreativa organisationer. Till exempel visar organisationsforskaren Göran Ekvall att en kreativ organisation präglas av institutionella lösningar som skapar ett klimat som främjar just inre motivation, nyfikenhet och frihet.[3]

När den beskrivs i sådana termer påminner inre motivation om en av universitetets bärande idéer, nämligen föreställningen om akademisk frihet. För de allra flesta forskare har den friheten tolkats som den enskilda forskarens rätt att forska om det problem han eller hon vill. Men ur ett socialpsykologiskt perspektiv kan akademisk frihet översättas till en institutionell strategi med avsikt att minimera den utifrånstyrning som riskerar att hämma den kreativa processen. Med andra ord: akademisk frihet kan förstås som en garanti för de organisatoriska förutsättningar som främjar kreativitet.

FORSKNINGSPOLITIKEN i Sverige och Europa har sedan 1990-talet alltmer kommit att bedrivas enligt en idé om kunskapsproduktion som har fått beteckningen "mode 2". Här ligger betoningen på kontaktytor med det omgivande samhället, extern styrning och kommunikation – till skillnad från den tidigare

"Akademisk frihet kan förstås som en garanti för de organisatoriska förutsättningar som främjar kreativitet."

"mode 1" som tog sikte på traditionell disciplinär organisation och forskarstyre.[4] Forskningsfinansieringen har därför i allt högre utsträckning lagts i händerna på anslagsbeviljande externa organ som företräder omgivningen, dess intressen och prioriteringar, medan forskarnas eget inflytande över sin agenda har minskat.

Det finns således en "ideologi" bakom den forskningspolitiska omläggningen, men en ideologi som jag menar helt bortser från vad vi känner till om villkoren för kreativitet. Därigenom har den viktiga balansen mellan inre motivation och yttre styrning rubbats.

Valet av forskningsproblem förknippas nu intimt med direkt yttre bedömning och utvärdering. Mot bakgrund av vad forskningen om kreativitet säger oss om hur viktig inre motivation och problemdefinition är, tror jag inte riktigt vi kan överblicka konsekvenserna av denna utveckling. Den socialpsykologiska forskningen visar oss att mänsklig kreativitet är en skör process som är lätt att störa. Om intresset för ett problem i sig övergår i en upptagenhet av vad andra kan tycka, vad som genererar pengar eller applåder från omgivningen, ja, då är frågan hur det ytterst påverkar det som alla samtidigt säger sig vilja främja: nyskapande forskning.

ÄNDÅ ANSER MÅNGA – också forskare själva – att det finns något fult i att låta forskningen styras av egen nyfikenhet. I en tid där de globala rättvisefrågorna pockar på uppmärksamhet, där fattigdom och sjukdom förtär hela kontinenter och krig, våld och förödelse fortfarande i så stor utsträckning förkortar människors liv och skapar obeskrivligt lidande, på vilken grund kan man då hävda rätten att som forskare fascineras och utmanas av något helt annat, och bejaka det? Men mot bakgrund av resultaten av forskningen om kreativa miljöer bör vi vända på resonemanget. Att som forskare bejaka sin egen nyfikenhet skapar de bästa långsiktiga och kollektiva förutsättningarna för kreativa genombrott och nyskapande. "Egoistiska" eller i vilket fall individualistiska strävanden leder här ofta till kollektivets bästa.

Att begåvade och "användbara" människor dras till en verksamhet därför att det fyller dem med lustkänslor är stötande i ett rationaliserat samhälle, där effektivitet och nytta är överordnade värden. Jag tror dock att politiker, tjänstemän och även forskarna själva måste förlika sig med att all kreativ verksamhet i viss mån är en egotripp, som stundtals skapar känslor av "flow" och stark mening för dem som sysslar med den, men som också i hög grad ger något tillbaka till samhället i form av nya upptäckter och framåtskridande.

LI BENNICH-BJÖRKMAN
Fil. dr i statskunskap

1 Se bland annat Teresa Amabile, *The Social Psychology of Creativity*, New York 1983, och *Creativity in Context*, Oxford 1996.
2 Amabile, *Creativity in Context*, s. 6.
3 Göran Ekvall, Jouko Arvonen & Harry Nyström, *Organisation och innovation*, Lund 1987.
4 Michael Gibbons *et al.*, *The New Production of Knowledge. The dynamics of science and research in contemporary societies*, London 1994.

Inte längre lugna kvarter. I Danmark demonstrerar unga muslimer och vänsteraktivister mot publiceringen av Muhammedbilderna tidigare i år, och i Amsterdam mördades i november 2004 den kontroversielle, islamkritiske filmregissören Theo van Gogh av en Amsterdamfödd islamist, Mohammed Bouyeri.

FOTO: GETTY IMAGES OCH AFP/SCANPIX

Köpenhamn och Amsterdam har länge varit symboler för en uppsluppen, iögonfallande frihetlighet. Men Muhammedkarikatyrer, mord på öppen gata och ett allt hårdare politiskt klimat har förändrat bilden. De två städerna är plötsligt frontlinjen i en konflikt mellan långtifrån toleranta parter. **ANNIKA STRÖM MELIN** har varit där för att ta reda på hur frihetlig liberalism kunde förvandlas till nationell identitetspolitik.

När konflikten kom till byn

Av
Annika Ström Melin

Frilansande journalist och föreläsare med inriktning på Europafrågor och andra samhällsfrågor. Författare till boken *Européerna: Arvet efter EU:s pionjärer* (Atlantis 2005).

För oss som var tonåringar på 1970-talet har ord som "Christiania" och "Amsterdam" en särskild innebörd. På den tiden brukade en och annan av våra vänner komma hem efter sommarloven med fransigare kläder, längre och trassligare hår och ett mer beslöjat men ofta saligare leende på läpparna än när vi två månader tidigare hade sjungit "Den blomstertid nu kommer" tillsammans.

De hade varit där. De hade sett världen. Vi som hade stannat hemma vågade knappt fråga hur de hade haft det, men vi anade att vi ännu inte hade förstått särskilt mycket, varken av livet eller av friheten. Skulle man verkligen våga åka dit? När en av mina klasskamrater aldrig dök upp igen efter sommaren och det förklarades att hon hade "stannat i Amsterdam", förstod vi att det var haschet som höll henne kvar, och därmed försvann det romantiska skimret kring begreppen.

Den som har haft vänner eller bekanta som aldrig kom på rätt spår igen efter resorna till Christiania och Amsterdam på 1970-talet har helt enkelt svårt att förstå att det kan anses vara värt att slåss för rätten att gå under. Jag måste därför erkänna att jag faktiskt inte ens hade besökt den danska fristaden innan jag gav mig i väg på den här resan, med syftet att undersöka hur två av Europas mest tillåtande länder har kunnat förvandlas till nationer som verkar ha fått nog av 70-talsflummet och nu vill ha ordning och reda och tydliga krav.

Danmark och Nederländerna har under årens lopp ofta följts åt i politikens värld. Under inflygningarna mot Kastrup och Schipol slås jag av att likheterna mellan de två länderna är påfallande, också sett från luften. Platta, gröna och fyrkantiga ligger åkrarna prydligt uppradade bredvid varandra, och i utkanten av fälten syns låga svinstallar.

På både Köpenhamns och Amsterdams gator väller det fram cyklister överallt men ingen, absolut ingen, har cykelhjälm. I båda länderna har dessutom cyklande föräldrar lastat sina barn på cyklarna på ett sätt som ser ganska livsfarligt ut och som får varje orolig, ansvarskännande svensk att vilja ingripa.

Det är antagligen bäst att låta bli. Därför försöker jag titta bort, när jag ser små danska barn utan hjälm skjutsas av sina föräldrar i ganska stora fyrkantiga lådor, som har monterats framför styret på cyklarna. I Amsterdam är det svårare att låta bli att titta när mycket små barn, också utan hjälm, kläms fast bakom cykelstyrena på pyttesmå stolar, och sedan forsar fram längs tätt trafikerade gator likt små glatt sparkande galjonsfigurer.

Danmark och Nederländerna hör också till de länder i Europa som ännu inte har förbjudit rökning i offentliga miljöer, vilket är ytterligare ett bevis på att det tillåtande, liberala draget i länderna minsann finns kvar – åtminstone på ytan.

Men något har skett. Sedan en tid tillbaka går liberala Danmark och Nederländerna i spetsen för en mer restriktiv invandringspolitik i EU, som bland annat innebär att det ställs hårdare och tydligare krav på dem som söker uppehållstillstånd

i länderna. Förändringen märks också i den offentliga och politiska debatten, som präglas av krav på restriktioner av olika slag. Just nu diskuterar man i Nederländerna ett eventuellt förbud av burkor och andra muslimska huvuddukar som täcker ansiktet. Och en tredjedel av de prostituerades "fönster" i red-lightsdistriktet i Amsterdam ska stängas, meddelade myndigheterna nyligen. Även den tillåtande synen på rökning verkar det vara slut med. I november lade den danska regeringen fram ett förslag på en begränsning av rökning på offentliga platser, vilket kan börja gälla från april 2007.

På 1970-talet symboliserade Christiania och Amsterdam den tidens politiska trend, och frågan är därför om Danmark och Nederländerna visar vägen i Europa också i dag, när vinden blåser åt ett annat håll.

I KÖPENHAMN HAR ALLTSÅ den borgerliga danska regeringen bestämt sig för att sätta en gräns för friheten och att det efter drygt trettio år ska vara slut på experimentet Christiania, som enligt planerna ska förvandlas till ett mer normalt, danskt medelklassområde. En del av fribyggena ska enligt regeringens plan börja rivas vid årsskiftet, om inte demonstrationer, protester och rättsliga processer än en gång sätter käppar i hjulen för normaliseringen av fristaden.

Som första anhalt under min resa har jag stämt träff med Uffe Østergård, professor i europeisk integration och civilisation vid Dansk Institut for Internationale Studier. Han hälsar mig välkommen in i forskningsinstitutets vackra gamla byggnad, som ligger omgiven av låga, danska huslängor och blommande stockrosor i ett idylliskt kvarter mitt i Köpenhamn. Uffe Østergård verkar emellertid inte särskilt upphetsad över Christianias öde.

– Ni svenskar har alltid älskat symbolerna för det liberala i Danmark, skrattar han. Det är er föreställning om världen – men det har alltid varit mer dröm än verklighet.

Uffe Østergård är övertygad om att Christiania kommer att leva vidare, om än i tidsanpassad form. Haschförsäljningen kommer visserligen att jagas bort, tror han, och knarklangarna kommer att tvingas flytta ut till förorterna, där de inte syns. Men det liberala Danmark finns kvar, försäkrar Uffe Østergård, även om tonläget i den danska debatten har förändrats radikalt under senare år.

– Vi ser det liberala samhällets konsekvenser. När allt kan sägas påverkar det samhället på olika sätt. Det är en vanlig missuppfattning att ett liberalt samhälle enbart kan gå åt vänster – det kan förstås lika gärna gå åt höger.

Det är vad som har hänt i liberala Danmark. På relativt kort tid har Dansk folkeparti lyckats sätta den politiska dagordningen i landet, och för en tillfällig besökare ger den offentliga debatten kring det som anses vara faran med islamiseringen av det danska samhället ett närmast överväldigande intryck. För närvarande går det inte att öppna en tidning, sätta på radion eller titta på tv i Danmark utan att det skrivs eller talas om islam.

– Dansk folkeparti har gjort högerradikala åsikter rumsrena i Danmark, säger Uffe Østergård.

Han tycker också att det finns många beröringspunkter mellan Danmark och Nederländerna: två liberala länder som under senare tid har ändrat politisk kurs och som har en hel del gemensamt.

– Det märks också på campingplatserna runt om i Europa. Danskar och nederländare har ofta lätt för att umgås.

Det finns förstås skillnader, men ländernas ekonomiska struktur och historia har många gemensamma drag. Fläskproduktion och handel präglar ekonomierna. Tolerans och öppenhet har – under vissa perioder – varit vägledande för politiken.

I förordet till en nyligen utkommen bok (Mirjam Bolle: *Nu skal du høre, Hvordan en dag går her...*) beskriver Uffe Østergård hur upplysningstidens syn på mänskliga rättigheter tidigt fick nederländsk tillämpning. Spanska och portugisiska judar som överlevt 1492 års förföljelser och fördrivning upptäckte redan under slutet av 1500-talet att de både kunde försörja sig och utöva sin religion i frihet i Amsterdam. Ryktet om den nederländska toleransen spred sig snabbt, och i början av 1600-talet öppnade de första "portugisiska" synagogorna i Amsterdam.

"Det är en vanlig missuppfattning att ett liberalt samhälle enbart kan gå åt vänster – det kan förstås lika gärna gå åt höger."

Uffe Østergård

Drygt trehundra år senare stängdes emellertid varenda en. Nederländernas oförmåga att förhindra deportationerna av landets medborgare under den tyska ockupationen 1940–45 var monumental. Enbart 33 000 av Nederländernas 144 000 judar överlevde, medan samarbetspolitikens utformning i Danmark ledde till att nästan alla danska judar hann fly innan transporttågen började rulla.

Den tyska ockupationen har emellertid stor betydelse för förståelsen av både Danmarks och Nederländernas moderna historia. I den politiska debatten refereras det forfarande mycket ofta till ockupationen och till motståndsrörelsens framgångar. I Danmark bygger Dansk folkepartis starka ställning delvis på att partiets företrädare med viss framgång har lyckats framställa sig som moderna motståndsmän.

Men den viktigaste förklaringen till Dansk folkepartis framgång och styrka är, enligt Uffe Østergård, att partiet propagerar för en tydlig idéförankrad politik, som har utformats av partiets två ideologer, prästerna Søren Krarup och Jesper Langballe.

I sin kritik av det moderna danska samhället anknyter Krarup och Langballe till en mer än hundrafemtioårig diskussion rörande specifikt danska värden och dansk identitet. De lutar sig gärna mot en annan inflytelserik dansk präst, Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783–1872).

Utöver allt annat som författaren, psalmdiktaren, filosofen, historikern, biskopen och folkhögskolegrundaren Grundtvig åstadkom skrev han nämligen om folk och nation på ett sätt som åter präglar debatten och politiken i Danmark.

För Grundtvig var "folk" och "nation" liktydiga begrepp. I en omskriven och ofta analyserad dikt från 1848 skriver Grundtvig att ett folk består av alla som "känner" för fosterlandet, men också av dem som har "blod och börd" och "modersmål" gemensamt. Grundtvigs definition av folk och nation var med andra ord både subjektiv – byggd på känsla av samhörighet och offervilja – och gränsande till rasistisk: "blod och börd".

Alltsedan Grundtvigs tid har "folket" varit ett grundbegrepp i dansk politik och i dag talar Dansk folkeparti om ett "vi" som anses vara så självklart att det inte ens behöver definieras.

Framväxten av en allt starkare dansk identitetsuppfattning har dock inte enbart förstärkts av Dansk folkepartis politiska framgångar, utan också av den fortgående europeiska integrationen.

– De många danska folkomröstningarna om olika EU-frågor har också haft en oerhörd betydelse för föreställningen att det är "vi" mot "dom", säger Uffe Østergård. Det är ju grundfrågan för alla som söker sin identitet. EU har ersatt Tyskland som det yttre hotet mot det danska folket.

– Samtidigt och en smula paradoxalt, fortsätter han, växer det fram en mer pragmatisk inställning till EU i Danmark. En mycket stor majoritet av befolkningen, uppåt 80 procent, svarar, när de får frågan, att EU är någonting positivt. Trots att de fortfarande är kritiska mot nästan alla konkreta förslag som kommer från EU, tycker alltså allt fler att unionen behövs.

DANSK FOLKEPARTIS ÖNSKAN om att Danmark ska lämna EU har med andra ord inte vunnit gehör. För utformningen av asyl- och invandringspolitiken har däremot det nygamla sökandet efter en dansk identitet haft stor betydelse. Sedan nya, hårdare krav infördes för fyra år sedan har allt färre sökande fått danskt uppehållstillstånd.

Förra året tog Danmark emot 2 260 asylsökande, vilket är lägst antal i EU och betydligt färre än i Sverige (17 530) och till och med än i Finland (3 574). Eftersom kraven för att få uppehållstillstånd på grund av äktenskap dessutom har skärpts, innebär det att Danmark i praktiken har stängt dörren för all icke önskvärd invandring. Det har i sin tur lett till att ingen längre kräver stopp för invandringen till Danmark. Det är redan gjort.

I stället talas det – nästan från morgon till kväll – om islam, muslimska friskolor, slöjor och burkor. Under mitt besök i Köpenhamn pågår en intensiv debatt om konsekvenserna av att danska TV2 har sänt en inspelning av en fyllefest under ett läger som Dansk folkepartis ungdomsförbund arrangerade i somras. Under festen tävlade mycket berusade ungdomar om vem som kunde rita den mest förnedrande teckningen av profeten Muhammed.

Upphetsade journalister tror – och

några verkar hoppas – att förra vinterns Muhammedkris ska upprepas. Ska den rödvita Dannebrogen brinna igen? Statsminister Ander Fogh Rasmussen har redan tagit starkt avstånd från tävlingar av detta slag. Mejerijätten Arla fruktar en ny köpbojkott och har bett alla presumtiva arabiska kunder om ursäkt. Dansk folkepartis ungdomsförbund lovar att deras fester i framtiden ska vara alkoholfria. Trots att Muslimska brödraskapet har uppmanat till köpbojkott av varor från länder som "tillåter detta slags gärningar" bedarrar krisen och företrädare för muslimska organisationer i Danmark tonar ned betydelsen av händelsen.

En kväll somnar jag framför teven i hotellrummet. Efter någon timme, när klockan närmar sig midnatt, vaknar jag med ett ryck av att det pågår en intensiv utfrågning av Erik Meier Carlsen, en av landets mest citerade och mest inflytelserika debattörer. Han tillhör tidningen *B.T*:s ledarredaktion och skriver uppmärksammade krönikor som behandlar politiska frågor på ett sätt som gör avtryck i Danmark.

Den något fyrkantigt lugne Erik Meier Carlsen intervjuas av en blond, intensiv programledare som använder en aggressiv men samtidigt engagerad intervjuteknik. Han slänger sig fram och tillbaka över bordet, frustar och avbryter. Erik Meier Carlsen behåller sitt lugn, låter sig inte provoceras och lyfter knappt ett ögonbryn. Det är bara de två i en stor, elegant studio och det enda som händer är att två temperament möts i ett gnistrande samtal. Det är faktiskt storartad och intressant tv-underhållning om ett angeläget ämne, och jag blir klarvaken.

Erik Meier Carlsen hävdar att Dansk folkepartis politiska framgångar är en seger för dansk demokrati, eftersom partiet har formulerat och normaliserat den danska arbetarklassens oro för invandring, arbetslöshet och för välfärdens och de danska värderingarnas förfall. Menar du att Dansk folkeparti ökar toleransen i det danska samhället? undrar tv-utfrågaren mitt i den köpenhamnska natten. Ja, absolut, svarar Erik Meier Carlsen.

Dagen därpå tar jag det snabba tåget över bron från Köpenhamn till Malmö och delar kupé med ett gäng unga danska muslimer. De berättar hur deras kompisar, släkt och vänner numera bor på båda sidor om sundet i en salig dansk-svensk blandning som växer fram till följd av bron, tillgången på arbete (som finns i Danmark) och möjligheten att få uppehållstillstånd (som är lättare att få i Sverige). De skrattar och slänger med sina kalviga ben och har inte alls lust att tala allvar med mig. De hävdar att de varken känner sig "danska" eller "svenska" eller ens som "européer". Vem bryr sig? undrar de på tonåringars vis.

Jag har stämt träff med Hans-Åke Persson, professor i modern europeisk historia vid Roskilde Universitetscenter (RUC), som har kvar viss anknytning till sin gamla arbetsplats, institutionen Internationell Migration och Etniska Relationer (Imer) vid Malmö högskola, och det är där vi ses. Imer håller till i utkanten av det expanderande högskoleområde som sakta men säkert håller på att ta över stora delar av den gamla hamnen i Malmö.

Hans-Åke Persson berättar att inte ens han – som har dansk anknytning, dansk sommarstuga och talar danska flytande och alltså har haft en nära relation till grannlandet under många år – hade insett vidden av förändringen i Danmark, innan han efter årskiftet tillträdde tjänsten vid det danska universitetet.

– Den politiska debatten i Danmark innehåller övertoner, säger han.

Samtidigt tycker han att det ligger ett visst mått av sanning i det argument danskar älskar att använda när de kritiserar Sverige. Det finns inga tabun i den danska debatten. Allt kommer upp på bordet.

– Danmark genomsyras av en förhandlingskultur som leder till att man faktiskt kan ha mycket starka och skilda åsikter utan att bli ovänner.

Upphetsade journalister tror – och några verkar hoppas – att förra vinterns Muhammedkris ska upprepas. Ska den rödvita Dannebrogen brinna igen?

Ändå tycker han alltså att den politiska debatten har brutaliserats, och för att förstå vad som har hänt under modern tid hävdar han att 1973 är ett viktigt årtal. Då blev Danmark EU-medlem.

– Det provocerade fram en reaktion som innehöll två frågor som var länkade till varandra: sökandet efter "danskheten", vad det än är, och försvaret för välfärdsstaten, den omhuldade danska välfärdstaten som liksom i Sverige har fått bli en nationell symbol.

– Någon gång under slutet av 1990-talet skedde sedan något betydelsefullt. Fram till dess hade Poul Nyrup Rasmussen, den tidigare socialdemokratiske statsministern, hävdat att Dansk folkeparti inte var "rumsrent". Det är det i dag, och partiet sätter den politiska agendan, vilket får stora konsekvenser för Danmark.

För att exemplifiera sin tes plockar Hans-Åke Persson fram en bok författad av Ralf Pittelkow, lektor och politisk kommentator i *Jyllands-Posten* samt tidigare rådgivare åt Poul Nyrup Rasmussen. Boken heter *Forsvar for nationalstaten,* och när den utkom för två år sedan blev den snabbt en bästsäljare.

Ralf Pittelkow är således socialdemokrat, och han är också EU-anhängare men samtidigt en engagerad förespråkare för den danska nationalstaten. "Danskarna känner en nära anknytning till Danmark och är stolta över att vara danskar. De har en stark nationalkänsla – eller nationell identitet", skriver Ralf Pittelkow i sitt försvar för nationalstaten. "En välfärdsstat som den danska bygger i hög grad på en sådan vi-känsla, och den skulle inte fungera om denna känsla löses upp."

I höst har Ralf Pittelkow tillsammans med sin fru, den tidigare socialdemokratiska socialministern och folketingsledamoten Karen Jespersen, publicerat en ny bok som heter *Islamister och naivister – en anklageskrift,* där de varnar för det som anses vara en tilltagande islamisering av Danmark och Europa. Boken går åt som smör i solsken och paret Pittelkow/Jespersen reser för närvarande runt på en föreläsningsturné i Danmark som drar fulla hus, överallt.

Ralf Pittelkow är med andra ord en vältalig och välformulerad företrädare för den strömning inom det danska socialdemokratiska partiet som anser att Dansk folkeparti alldeles för länge, och utan konkurrens, har kunnat locka danska arbetare med hjälp av sina nationellt präglade paroller. Nu ska gamla hederliga danska värderingar, anti-islamism, en lagom dos EU-kritik och motstånd mot ett turkiskt EU-medlemskap svänga den politiska trenden, hoppas de.

HANS-ÅKE PERSSON SPÅR att det bara är en tidsfråga innan denna brygd också på allvar börjar kokas i Sverige. Som exempel på vad som kan komma hänvisar han till den intensiva debatt som under hösten har rasat i *Sydsvenska Dagbladets* spalter.

Den inleddes sedan författaren Fredrik Ekelund i början av oktober skrivit en artikel under rubriken "Etniska svenskar föraktas", där han vittnade om hur hans gamla kompisar, "vanlig strävsam arbetarklass", före höstens svenska val suttit på Ekelunds balkong och berättat att de hade "fått nock" av integrationens baksidor i Sverige.

Fredrik Ekelund hävdade, på danskt manér, att en öppen debatt om frågor som har betraktats som politiskt tabubelagda måste fram i ljuset, om inte Sverigedemokraterna ska få ännu fler anhängare i Sverige, vilket ledde till en hätsk och upprörd debatt som pågick i veckor.

Att det åter är möjligt att tala om "etniska svenskar" borde kanske inte förvåna. Ändå är det slående hur ofta den nynationalistiska trend som präglar delar av dagens Europa innehåller begrepp som många trodde – och hoppades – skulle vara borta för alltid. I boken *Europeiska brytpunkter* skriver Hans-Åke Persson tillsammans med Håkan Arvidsson om den långa europeiska idétradition som den nynationalistiska vågen bygger på, där européerna enligt författarna alltid har varit "sjukligt upptagna av att skapa etniskt homogena nationalstater".

Ett flytande och oklart språkbruk i frågor om nation, nationalism, kultur och etnicitet trasslar till diskussionen, hävdar författarna. Den europeiska romantikens mytiskt kollektivistiska nationsbegrepp blandas med upplysningens praktiskt rationella syn på samhälle, stat och individ. Romantikens idé att nationen ska bygga på andlig, kulturell och etnisk gemenskap kombineras med upplysningens och den franska revolutionens medborgarideal, som bygger på politiskt definierade rättigheter och skyldigheter.

Motsättningen mellan det etnokulturella nationsbegreppet och den franska revolutionens medborgarnationalism är svår att överbrygga, anser Hans-Åke Persson och Håkan Arvidsson. De ger uttryck

för två fundamentalt skilda hållningar. Europa måste välja väg, och Hans-Åke Persson är för sin del övertygad om att den etniskt betonade särartsnationalismen utesluter europeiskt enande och skapar ett slutet och intolerant Europa.

När Dansk folkepartis ideologer hänvisar till Grundtvigs kulturella nationsgemenskap och angriper idén om mänskliga fri- och rättigheter anknyter de med andra ord till en månghundraårig europeisk diskussion. Dansk folkepartis Søren Krarup vet vad han gör, när han hävdar att idén om mänskliga rättigheter är ett uttryck för en "elitistisk" och "totalitär" tankegång och att partiets kampanj mot främlingar är en "motståndsrörelse".

– Samtidigt, förklarar Hans-Åke Persson, måste jag berätta om de många otroligt bra program som jag lyssnar på i dansk radio. Jag kan sätta på radion när som helst och det pågår nästan alltid en mycket stimulerande diskussion om islam, Muhammedbilderna, det sekulariserade danska samhället, rätten att försvara yttrandefriheten och alla andra ämnen som rör det danska i vår globala värld.

Det är dessutom inte enbart Dansk folkeparti som har bidragit till polariseringen av den danska diskussionen. Radikaliseringen av en del muslimska invandrargrupper är en viktig bakgrund för förståelse av utvecklingen i Danmark, påpekar Hans-Åke Persson.

– De är antagligen inte så många, men de slår an tonen i diskussionen. Angreppen på yttrandefriheten från en del av dessa hårdföra muslimska grupper utgör en del av den destruktiva dynamik som utanförskapet skapar i Danmark – och hela Europa.

Att den danska regeringen har bestämt sig för att riva en del av husen i fristaden Christiania tror han emellertid inte har så mycket med den pågående prövningen av det liberala danska samhället att göra. "Det röks nog fortfarande på ganska bra i Amsterdam – och i Köpenhamn", tror Hans-Åke Persson. Anders Fogh Rasmussens regering har helt enkelt fått nog av att påminnas om sina generationskamraters fortsatta uppror, mitt i den danska huvudstaden.

NÄSTA DAG BESÖKER JAG Christiania. Eftersom det är mitt första besök i den så kallade fristaden – utropad efter att sex ungdomar 1971 inledde en ockupation av området och därefter tolererad av den danska staten, men utan någon särskild juridisk status – lyckas jag gå fel och irrar en ganska god stund omkring längs de gamla befästningarna vid kanalen, som utgör områdets gräns, innan ett högt målat plank upplyser mig om att jag till slut har kommit rätt.

Planken och staketen runt Christiania hör till det som den danska regeringen vill få bort. Regeringen säger sig vilja öppna det vackra, gröna och centralt placerade området för allmänheten och bygga nya bostäder som ska vara tillgängliga för alla som har råd att förvärva dem. Detta i motsats till de regler som rått sedan 1971, vilka säger att bara de som godkänts genom en kollektiv beslutsprocess tillåts flytta in.

Det är halt och lerigt, men jag lyckas ändå klättra upp längs en av de gamla militära skansar som enligt den danska regeringens plan för Christiania ska återskapas i det skick som området anses ha haft under 1600-talet. Det innebär att alla de hemsnickrade hus som ligger längs kanalen, alldeles intill vattnet, och som nu sägs vara värda miljoner danska kronor, ska bort.

Mitt första intryck av fristaden bekräftar alla mina gamla fördomar från 70-talet. Från befästningarna tar jag mig fram genom snåren och kommer ut ganska nära det som kallas Pusherstreet, Christianias huvudgata, och det är en sorglig syn. Det är sörjigt och skräpigt och fult. Ett stort gäng kraftigt berusade grönländare skrålar högt åt mitt håll när jag går förbi. Över en samling samling uttjänta plaststolar, som tydligen ska föreställa ett café, hänger en banderoll med en jättestor haschplanta där det varnas för "tunga droger".

Klockan närmar sig tre på eftermiddagen, och fristadens invånare ska ordna rundvandring i området. En stor klunga människor står redan och väntar vid stora ingången. Just den här dagen har dessutom tidningen *Politiken* lockat sina läsare med kaffe, kaka och promenad inne i Christiania vilket har resulterat i att mer än hundra nyfikna turister väntar på att få se insidan av det omskrivna området.

Redan innan den danska regeringen har satt sin plan i verket har Christiania genomgått ett slags normaliseringsprocess.

De flesta är danskar. Föräldrarna i en familj med två tonåriga barn förklarar för mig att de vill "bryta barnens fördomar" genom att visa dem fristadens inre liv, eftersom de tycker att Christiania är en viktig symbol för Danmark. "Det handlar om tolerans", säger pappan i familjen samtidigt som dottern, som tydligen mot sin vilja släpats med på denna toleransutflykt, suckar ilsket och högt.

Vår guide visar sig vara svenska. Hon heter Nina och har bott i Christiania sedan slutet av 1970-talet och tillhör det väl etablerade, ideologiskt sammansvetsade gäng som tänker kämpa för fristadens överlevnad, också denna gång. Det självstyre, som den danska staten i avtal har garanterat Christiania, är värt att slåss för, tycker hon.

Hon är klädd i röd praktisk jacka, ser ut som en hurtig skogsmullelärare och tar oss under bestämd ledning runt Christiania och berättar på välformulerad dansksvenska om livet i det "paradis" som hon efter nästan trettio år fortfarande tycker att området utgör. Vi får tillträde till små gröna oaser, fyllda av blommor, cyklande barn och personligt utsmyckade hus, som gömmer sig bakom och bortom den förfärliga Pusherstreet. Vi förevisas hästhagar, verkstäder, vegetarisk restaurang och badhus, och en smula motvilligt blir jag efter hand ganska betagen av områdets speciella charm.

Nina beskriver livet i Christiania och hur det har förändrats. Från början fanns det varken värme eller vatten, i dag har nästan alla tvättmaskin. När området intogs på 70-talet rådde bosättningsanarki, i dag betalar restaurangerna moms och invånarna ett slags hyra på 1 400 danska kronor i månaden som går till gemensamma skatter och avgifter.

Redan innan den danska regeringen har satt sin plan i verket har Christiania med andra ord genomgått ett slags normaliseringsprocess. Bakom den annorlunda fasaden verkar många leva ett någorlunda vanligt liv, med jobb, skola och tv. När Nina visar oss några av de största och vackraste självbyggena längs kanalen fräser en av turisterna vid min sida att "så här vill väl alla bo", och det är väl ungefär vad den danska regeringen tänker.

Nina berättar att kriminaliteten ibland är ett stort problem i fristaden och att Christianiterna själva kan få nog av det. Om någon beter sig illa – "riktigt, riktigt illa" – kan de boende under ett stormöte besluta att det ska sättas lås och bom över dörren till det hus där den som brutit mot de gemensamma reglerna bor. Möbler och tillhörigheter packas ihop och sätts på en vagn och sedan får den som anses ha överträtt de informella reglerna aldrig visa sig i fristaden igen. Majoritetens lag – utan rätt – råder alltså i Christiania.

Vår rundvandring slutar i den stora samlingslokalen, "Grå Hal", mitt i området. Där hänger en utställning med ritningar och bilder som visar hur Ejendomsstyrelsen vill förvandla Christiania. Hus och växter längs kanalen ska alltså bort och nya promenadstråk anläggas. Området ska förtätas och nybyggda hus, skrattretande lika en del av 70-talets självbyggen, ska förvandla fristaden till en dröm för 2000-talets frigjorda medelklass, mitt i Köpenhamn.

I skrivande stund pågår förhandlingarna mellan Slots- og Ejendomsstyrelsen, som förvaltar Christiania, och invånarna i fristaden. Stormötena avlöser varandra. Christianiterna har ännu inte lyckats komma överens om en gemensam linje, och diskussionerna är stormiga. Många vill slåss för fortsatt gemensamt ägande, gemensamt styre och rätten att fortsätta att bestämma vem som ska få bo i fristaden, och de tänker kämpa för att stoppa den planerade rivningen av husen kring kanalen. Andra lockas av statens anbud, som innebär att de kommer att erbjudas ett attraktivt stycke mark till rimligt pris.

Förändringen av det tillåtande Danmark är med andra ord också ett resultat av att den danska medelklassen gör upp med sig själv. Det är inte enbart Anders Fogh Rasmussen som har tröttnat på att se sina generationskamrater röka på mitt i Köpenhamn, en del av dem som flyttade hit på 1970-talet längtar efter ett eget hus och vill också ha lite mer ordning och reda. Det är också självuppgörelsens politiska vind som blåser i Danmark.

OCKSÅ I AMSTERDAM har symbolerna för det liberala 70-talet integrerats i den välbärgade medelklassens sätt att leva. Kanalbåtarna har förvandlats till flytande

Vems symboler, och för vilken frihet? Det fria 70-talets symboler integreras i medelklassens sätt att leva. I Amsterdam röker man fortfarande på för fullt, men på chica ***coffee shops***. Och i Christiania ska det byggas bostadsrätter.

FOTO: POLFOTO OCH AFP/SCANPIX

bostadsparadis mitt i stan, och haschrökandet pågår för fullt i de chica *coffee shops* som ligger längs kanalerna i stans centrum.

Jag känner mig inte ens särskilt udda, när jag gör mitt livs första besök i en coffeeshop. Medelålders kvinnor och män – och några ungdomar – sitter runt borden och tittar inte ens upp när jag kliver in och får ett hostanfall av att andas in den tunga haschdimman.

När jag frågar vad som erbjuds får jag gå nedför en liten trappa. I den mörka källaren förevisas jag en meny där jag kan välja mellan en lång rad olika sorter av hasch och gräs: thai, moroccan, skunk, northern lights, special moroccan, nepalese och white widow. Jag luktar och frågar om priser men blir ilsket avspisad när jag till slut förklarar att jag inte vill köpa något.

Inte så långt därifrån breder det ökända red-lightsdistriktet ut sig. Att vandra omkring bland nakna bröst och stora penisar och se hålögda strippor och horor av båda könen stå och hänga på trottoarerna är en snudd på surrealistisk upplevelse. I Nederländerna har prostitutionen varit fri alltsedan den konstitutionella monarkin upprättades 1815, men alla de svarta piskor, nitar och tortyrliknande hjälpmedel som i dag omger könshandeln vittnar om en fascinerande men skrämmande och tidstypisk blandning av utlevelse och tvång inom frihetens ramar.

Efter att ha tillbringat en enda dag i haschrökarnas och hororna kvarter har man inte svårt att förstå att en ny generation unga muslimska moralister kan vilja göra revolt mot ett samhälle som tapeseras med uppfläkta sköten och analöppningar och som flödar av alkohol och hasch.

NÄR FÖRFATTAREN Ian Buruma i *Murder in Amsterdam. The Death of Theo van Gogh and the Limits of Tolerence* beskriver händelseförloppen kring och bakgrunden till mordet på Theo van Gogh, funderar han över sambandet mellan de hårdföra, radikala muslimska aktivisterna och Amsterdams bordellkvarter.

Människor vars tro bygger på regler för anständighet och ärbarhet och som förbjuder alla uttryck för kvinnlig sexualitet kan, skriver Buruma, se "varje fönster utmed de där kanalerna i Amsterdam som en provokation. Man kan säga att ingen har bett dem att bo i Amsterdam. Men de uppmuntrades att komma hit för att arbeta, och deras barn är födda här."

Ian Buruma ger, i sin oerhört läsvärda och välskrivna bok, en delvis förfärande bild av Amsterdam där främlingsfientlighet och militant islamism bubblar i samma tryckkokare. Både den brutalt mördade filmskaparen och rabulisten Theo van Gogh och hans baneman, den fanatiske islamisten Mohammad Bouyeri, testade gränserna i det liberala nederländska samhället.

Mohammad Bouyeri gick förstås definitivt över skiljelinjen när han för två år sedan upprepade gånger sköt och sedan med en machete skar halsen av Theo van Gogh och till slut spetsade ett öppet brev på den mördades bröst med en kniv. Brevet vände sig till Ayaan Hirsi Ali, den före detta nederländska parlamentsledamoten, som ursprungligen kommer från Somalia och som i dag bor i USA.

Alltsedan Ayaan Hirsi Ali tillsammans med Theo van Gogh gjorde kortfilmen *Submission*, där de angriper islam och förtrycket av kvinnor inom den muslimska världen, har hon levt under ständigt dödshot. I brevet som stacks in i den mördade Theo van Goghs bröst kallades hon en "sionistisk korsfarare", en "djävulens advokat" och "lögnare" som ska krossas.

Det brutala mordet på Theo van Gogh och hoten mot Ayaan Hirsi Ali väckte enorm vrede och upprördhet, och tiotusentals människor demonstrerade på Amsterdams gator mot islamisternas hot mot yttrandefriheten. Den mördade filmaren hade emellertid uppenbarligen också ett stort behov av att pröva yttrandefriheten, dock från motsatt håll.

Theo van Gogh verkar ha älskat att strunta i det som kan kallas anständighetens gränser. Han kallade muslimer för "getknullare", Jesus för "den ruttna fisken från Nasaret" och sin tidigare bästa vän, en homosexuell man, för en "vandrande tub vaselin". I ett angrepp på den judiske filmskaparen Leon de Winter skrev Theo van Gogh att de Winter antagligen tillfredsställer sin fru genom att knyta en taggtråd runt sin penis och skrika "Auschwitz!". Ett sådant angrepp blir en påminnelse om att Europa snart kan komma att ha glömt lärdomarna från förra seklet.

Både den brutalt mördade filmskaparen och rabulisten Theo van Gogh och hans baneman, den fanatiske islamisten Mohammad Bouyeri, testade gränserna i det liberala nederländska samhället.

Det har hävdats att Theo van Goghs provokationer rörande muslimers sexualvanor låg bakom mordet för två år sedan. Under rättegången efter mordet förklarade emellertid Mohammed Bouyeri att han enbart handlade utifrån sin religiösa övertygelse. "Allt snack om att jag kände mig förolämpad som marockan, eller för att han hade kallat mig för getknullare, är bara nonsens. Jag handlade utifrån min tro."

Bouyeri hävdade vidare att han ansåg att det var hans skyldighet att "skära halsen av dem som förolämpar Allah och hans profet" och att han hade handlat utifrån samma gudomliga lag som "förbjuder honom att leva i det här landet, eller vilket land som helst, där yttrandefrihet råder".

Sedan dess sitter Mohammed Bouyeri bakom lås och bom. Men Theo van Gogh är död – och Ayaan Hirsi Ali har flytt från Europa. I USA arbetar hon för tankesmedjan American Enterprise Institute, som bland annat syftar till att försvara "den amerikanska friheten".

I Nederländerna pågår inte samma slags sökande efter en nationell identitet som i Danmark. Det finns ingen nederländsk Grundtvig, och eftersom landet alltsedan de spanska och portugisiska judarna upptäckte Amsterdam på 1600-talet har varit ett invandrarland, är det möjligen svårare än i många andra länder att skilja en "nederländare" från en "annan".

Under lång tid efter andra världskriget kännetecknades nederländsk politik av öppenhet, kompromisser och stora politiska koalitioner, och landet framstod som ett lugnt, öppet och tolerant hörn av Europa. Men när provokatören Pim Fortuyn inför valet 2002 samlade stora skaror entusiastiska anhängare med sitt invandrarfientliga budskap visade det att Nederländerna, under den lugna ytan, hade förändrats.

Pim Fortuyn älskade att provocera och skröt om att han tyckte bäst om att ha sex med marockanska män, samtidigt som han ville stoppa invandringen till Nederländerna. Han varnade för islam men avskydde att bli jämförd med europeiska högerpopulister som Le Pen eller Haider och hävdade att han verkligen inte var rasist. Han rökte på och försvarade den nederländska, liberala inställningen till droger och sex men ville upphäva förbudet mot diskriminering.

När Pim Fortuyn sköts till döds av en fanatisk djurrättsaktivist en vecka före valet 2002 kollapsade också hans parti. Visserligen fick "Lijst Pim Fortuyn" sjutton procent av rösterna och fick ingå i en koalitionsregering efter valet, men i praktiken var partiet en mans verk, och i dag finns hans lista inte kvar i politiken. Delar av hans politiska budskap dyker emellertid upp lite varstans i nederländsk politik.

Liksom Fortuyn talar många av Nederländernas ledande politiker om civilisationernas sammandrabbning på ett sätt som avslöjar att de har läst sin Huntington. En av det liberala partiet Vvd:s (Volksparti voor Vrijhed en Democratie) ledande företrädare, den tidigare EU-kommissionären Frits (mannen bakom EU:s omdiskuterade tjänstedirektiv), varnade till exempel tidigt för islams utbredning i Europa och hävdade att Nederländerna måste slåss för den västerländska, europeiska kulturen och dess värderingar.

Det är alltså inte ord som folk, nation och nationell identitet som har förändrat det liberala Nederländerna, utan betoningen av kulturernas kamp och de skyldigheter som följer med ett nederländskt medborgarskap. Det var bland annat detta budskap som lockade Ayaan Hirsi Ali till Vvd, innan hon lämnade landet.

I april i år förklarade en nederländsk domstol att Ayaan Hirsi Ali inte fick bo kvar i sin lägenhet, i den välbevakade fastighet i det lugna område i Haag där den nederländska staten hade lyckats få tag på en säker bostad åt henne.

Hennes grannar hade klagat på att hon bodde där. De hävdade att de kände sig hotade av att dela trappuppgång med en dödshotad kvinna, och när deras klagomål avgjordes i andra instans fick de rätt. Ayaan Hirsi Ali tvingades flytta – ännu en gång.

"Jag har flyttat så många gånger att jag för länge sedan har förlorat räkningen", skrev Ayaan Hirsi Ali i ett pressmeddelande, där hon också förklarade varför hon inte enbart tänkte lämna sin bostad utan också det parti som hon företrätt under senare år och det land som hon bott i sedan 1992.

I det nederländska parlamentet företrädde Ayaan Hirsi Ali alltså det liberala partiet Vvd, vars stenhårda representant i invandringspolitiska frågor, Rita Verdonk, går under namnet "Järn-Rita". Bakom Ayaan Hirsi Alis flytt från Nederländerna låg också en bitter strid med denna kompromisslösa kvinna.

Under den gångna mandatperioden har Rita Verdonk varit Nederländernas invandrar- och integrationsminister, och under hennes ledning har landet skärpt reglerna för invandring på en lång rad punkter. Den som söker uppehållstillstånd i Nederländerna måste till exempel skaffa sig grundläggande kunskaper i nederländska språket redan innan han eller hon lämnar sitt hemland, och alla som söker uppehållstillstånd måste dessutom själva betala för en obligatorisk så kallad medborgarskapskurs.

De nya, strängare reglerna har lett till en dramatisk nedgång i det som kallas anhöriginvandring, vilket också har varit det uttalade syftet med politiken. Antalet beviljade asylansökningar har också minskat kraftigt under senare år (från drygt 32 000 år 2001 till drygt 12 000 år 2005). Beslut om asyl kan i dag fattas efter 48 timmars utredning, möjligheten att överklaga har begränsats, och den som har fått avslag har inte rätt till sociala förmåner utan är skyldig att lämna landet omedelbart.

Nederländerna har med andra ord – liksom Danmark – i praktiken stängt dörren för nästan all invandring från länder utanför EU. Precis som i Danmark har debatten om invandring och integration därmed förändrats. Ingen kräver längre stopp för invandringen, eftersom det redan är satt. Den politiska diskussionen handlar i stället om brottslighet, islam, slöjor och friskolor eller, med andra ord, om det liberala samhällets gränser. I skrivande stund har Rita Verdonk förklarat att hon tänker låta utreda ett förbud mot att bära burka på offentliga platser i Nederländerna, på samma sätt som vissa städer i Belgien redan har gjort, och att det är "slut på mysiga testunder" med muslimska grupper.

Rita Verdonk har utformat en integrationspolitik som betonar skyldigheter mer än rättigheter, och hon reagerade snabbt och iskallt, när en tv-dokumentär som sändes i maj i år visade att Ayaan Hirsi Ali hade uppgett felaktigt namn när hon sökte asyl i Nederländerna i början av 1990-talet. Rita Verdonk förklarade att parlamentsledamoten och partivännen Ayaan Hirsi Alis uppehållstillstånd och nederländska medborgarskap skulle dras in.

Efter omfattande protester ändrade Rita Verdonk visserligen sitt beslut men regeringen sprack, nyval utlystes och Ayaan Hirsi Ali hade redan bestämt sig för att flytta till USA. "Jag är ledsen över att jag måste lämna Nederländerna, det land som har gett mig så många möjligheter och som har berikat mitt liv, men jag är glad över att jag kan fortsätta mitt arbete. Jag kommer inte att ge upp", försäkrade hon innan hon gav sig iväg.

Ayaan Hirsi Ali står emellertid bakom den nederländska regeringens mer kravfyllda invandrings- och integrationspolitik. "Många illusioner om det multikulturella samhället har försvunnit för alltid. Vi har nu en mer realistisk och öppen debatt, och jag är stolt över att ha bidragit till det", skrev hon i sitt avskedsbrev.

Hon verkar avsky allt som kan uppfattas som en relativisering av det hon anser vara förtryckets ideologi: islam. Hon anklagar islam för det utbredda våldet mot kvinnor i muslimska hem, och hon anser att det är religionen som ligger bakom alla former av kvinnoförtryck i den muslimska världen. Med den omvändas brinnande förvissning slåss hon för yttrandefrihet, tryckfrihet och det upplysta, sekulära samhället.

Nederländerna har med andra ord – liksom Danmark – drastiskt begränsat invandringen från länder utanför EU.

Ian Buruma beskriver i sin bok Ayaan Hirsi Alis väg från djupt troende muslim till övertygad anhängare av den europeiska upplysningens ideal. Hon som en gång själv bar heltäckande slöja anser, sedan hon lyckats ta sig till Europa och fly från ett arrangerat äktenskap, att också huvudduken är ett uttryck för religiöst förtryck. En gång sveptes hon själv med av fundamentalistisk islam, men sedan hon fått möjlighet att läsa Voltaire, Popper och Herman Philipses *The Atheist Manifesto,* anser hon att all religion är ett opium för folket.

Hon är mer en aktivist än en politiker, skriver Ian Buruma. "Kompromisser är som bröd och vatten för politiker, men det var inget för henne."

UNDER MITT BESÖK i Nederländerna pågår en begynnande valrörelse inför det nyval i november som Rita Verdonks beslut rörande Ayaan Hirsi Alis medborgarskap utlöste i somras.

Vvd har bjudit in till konferens för att diskutera kampen mot brottslighet och terrorism. Konferensen äger rum i en pampig lokal som ligger en bit från Rotterdams centrum. En gammal kaffefabrik, Van Nellen Ontwerpfabriek, har förvandlats till en hypermodern kontors- och konferensanläggning. Det är säkert tio meter högt i tak i lokalen, och kring små bord med levande ljus står soffor i vitt skinn och väntar på konferensdeltagarna.

Stämningen är inte särskilt uppåt. Ingen verkar tro att det kommer att gå bra för Vvd i det kommande valet, eftersom det förefaller blåsa en måttlig vänstervind i Nederländerna. De liberala valarbetarna spår att premiärminister Jan Peter Balkenendes kristdemokratiska parti kommer att bryta samarbetet med Vvd och försöka hålla sig kvar vid makten med hjälp av det socialdemokratiska partiet. Valet kommer att sluta med en stor, blocköverskridande koalition enligt tysk modell, tror de jag talar med. När denna tidskrift går till tryck, två veckor efter valet den 22 november, står det klart att Vvd tappat en betydande del av sina väljare. Men ännu pågår förhandlingar om hur regeringen kommer att se ut. Väljarnas budskap blev svårtydbart: även socialdemokraterna och kristdemokraterna tappade i väljarstöd, medan socialistpartiet växte betydligt. Geert Wilders högerextremistiska parti fick också ökat stöd.

Men på Vvd:s konferens är man alltså ännu ovetande om valresultatet. Kring den tidigare så omdiskuterade frågan om invandring är det ganska tyst. "Rita Verdonk har ju eliminerat invandringen", skrattar en valarbetare ironiskt. I stället är det frågor om brott och straff som dominerar debatten. Tidningarna frossar i detaljerade beskrivningar av kriminaliteten i det nederländska samhället. Nya brott skapar nya rubriker, varje dag.

När konferensen sätter igång talar Rotterdams borgmästare, Ivo Opstelten, om behovet av nya, mer sofistikerade metoder i kampen mot den ökande brottsligheten. Vvd går till val på krav som rör säkerhet och trygghet – *veiligheid* – och under konferensens diskussioner handlar det om gränsen mellan kontroll och personlig integritet. Liksom i Danmark – och i Sverige – har det liberala partiets betoning av integritet och rättssäkerhet fått ge vika för kraven på att polis och åklagare måste få använda mer effektiva metoder i kampen mot brottsligheten.

Diskussionen pågår under nästan tre timmar, och vid sidan av Rotterdams borgmästare är Henk Kamp, en av Vvd:s ledande företrädare och landets försvarsminister, en av huvudtalarna. När konferensen är slut får jag möjlighet att ställa några frågor till honom. Han förklarar bland annat att Rita Verdonks och den nederländska regeringens framgångsrika invandringspolitik har lett till att frågor som rör integration – och dit hör brottsbekämpningen, hävdar han – hamnar i fokus under valrörelsen.

– Vi har lyckats minska invandringen dramatiskt. Det är en stor framgång, men nu gäller det att se till så att integrationen fungerar. Det är en naturlig process, anser Henk Kamp.

När jag frågar om han saknar Ayaan Hirsi Ali under valrörelsen får jag ett kryptiskt svar, och med ett snett leeende tackar han för intervjun.

I stället kommer jag i samspråk med några yngre valarbetare som plockar samman glas och stolar efter dagens konferens. En av dem förklarar att hon är ledsen över att en av partiets mest välkända företrädare har lämnat landet.

– Jag tycker att det är en stor förlust för oss, svarar hon och ser sig stridlystet omkring.

Övriga hummar något om att Ayaan Hirsi Ali ansågs vara för tuff och för hård i sin kritik av islam och att många unga muslimska kvinnor därför skrämdes bort

av hennes skarpa fördömande av dem som anpassar sig efter religionens påbud.

– Vi är ju faktiskt ett liberalt parti, förklarar en av dem. Jag tycker inte att vi kan fördöma kvinnor som väljer att bära slöja.

NÄR JAG PACKAR NED mina anteckningar för att åka hem, funderar jag över vad Uffe Østergård sade redan under min första anhalt i Köpenhamn. Han påpekade likheterna mellan Danmark och Nederländerna och hävdade att länderna går i spetsen för en delvis ny utveckling inom Europeiska unionen.

"Danmark och Nederländerna visar tyvärr vägen just nu", hävdade han, "två liberala, öppna länder stänger dörren." Flera av EU:s medlemsländer kommer, trodde han, att i allt högre grad vända sig inåt och syssla med sig själva, och EU kommer att utvecklas till en union för Europas nationer.

De pågående diskussionerna i Köpenhamn och Amsterdam är med andra ord något som angår oss alla. Nya politiska trender syns och märks först i öppna, tillåtande länder som Danmark och Nederländerna. När frihetlig liberalism har utvecklats till nationell identitetspolitik i dessa länder vet andra vad som väntar.

Efter decennier av europeisk integration ses inte öppna gränser som en möjlighet, utan som ett problem. Nu gäller det att hålla ihop, och i sökandet efter rötter, sammanhållning och identitet dyker de gamla diffusa begreppen nation och folk åter upp och präglar diskussionen.

Inte ens i Nederländerna, ett av EU:s grundarländer, talades det om Europa under den gångna valrörelsen. Under den valkonferens som jag besökte i Rotterdam nämndes inte EU en enda gång, trots att nederländsk brottsbekämpning sannerligen har en europeisk dimension.

Skillnaderna mellan förändringens politiska vindar i Danmark och Nederländerna har emellertid också tydliggjorts under min resa. Föreställningen om det specifikt "danska" överskuggar debatten i Danmark, medan diskussionen i Nederländerna domineras av olika uppfattningar om vad medborgarskapets skyldigheter innebär. I båda länderna utsätts toleransens gränser för starkt tryck av fundamentalister från flera håll.

Vid hemkomsten slås jag av att en säregen blandning av dessa olika tendenser bubblar också i Sverige, under konformitetens och samsynens yta. Krav- och skyldighetstänkandet slår igenom lite varstans, samtidigt som en grumlig föreställning om vad det innebär att vara "svensk" i tysthet präglar de mest anständiga partier och sammanslutningar.

Efter mitt livs första besök i Christiania kan jag, sist och slutligen, inte komma ifrån en känsla av att förändringens politiska vindar i Danmark och Nederländerna också är en reaktion mot 70-talets utsvävningar. Nu styr min generation Europa, och den har tydligen fått nog av kravlöshet och flum och vill ha ordning och reda och tydliga gränser.

Referenser:

Håkan Arvidsson & Hans-Åke Persson, *Det moderna Europas dilemma. Europeiska brytpunkter*, Studentlitteratur 2003.

Ian Buruma, *Murder in Amsterdam. The Death of Theo Van Gogh and the Limits of Tolerence*, Atlantic Books 2006.

Ralf Pittelkow, *Forsvar for nationalstaten*, Lindhardt og Ringhof 2003.

Ralf Pittelkow & Karen Jespersen, *Islamister og naivister – en anklageskrift*, People's Press 2006.

Uffe Østergård, Förord i Mirjam Bolles *Nu skal du høre...*, Host&Son 2006.

Uffe Østergård, *Nationellt självbestämmande? Europeiska brytpunkter*, Studentlitteratur 2003.

Kan Europas kaféer bota nationalismen?

KAFÉKULTUR | **Anhängare av EU letar efter en djupare mening.**

Samtidigt som många danskar letar efter sina rötter, och hoppas hitta historisk och kulturell gemenskap, längtar desillusionerade Europaanhängare efter en djupare mening med den gemensamma valutan, strukturfonderna och sjätte momsdirektivet.

Att formulera europeisk identitet och europeisk kulturell gemenskap anses vara en väg ur EU:s nuvarande politiska och existentiella kris. Nationellt identitetssökande ska mötas med europeiskt, nationell gemenskap ska ersättas av europeisk och nationell kultur med Europas.

EN PERSON SOM bakom kulisserna har spelat en betydelsefull roll för EU:s jakt efter en identitet är Rob Rieman. Han är en brinnande förespråkare för den europeiska upplysningens ideal och grundare av och ordförande för Nexus Institute. Nexus Institute är en del av universitetet i Tilburg, och under Nederländernas EU-ordförandeskap 2004 arrangerade institutet en serie sammankomster om europeisk kultur, identitet och värderingar.

– Ingen förstod vad vi ville åstadkomma, förklarar Rob Rieman ilsket, när han kommer från en konferens i London och vi har stämt träff på resturangen vid Schipols flygplats.

Nej, det var inte många som var särskilt entusiastiska, när det nederländska ordförandeskapet för två år sedan ville sätta europeiska värderingar på dagordningen. Men efter folkomröstningarna i Nederländerna och Frankrike har det blivit populärt att söka efter Europas själ.

Därför bjöd EU:s ordförandeland Österrike i januari 2006 in till en omskriven konferens i Salzburg, kallad *Sound of Europe*, dit Europas intellektuella och politiska eliter bjöds in. Rob Rieman var en av talarna och citerade Churchills ord: "Europa är en idé. Om människor inte längre omfattar idén, om de inte längre i sina hjärtan vet vad ordet betyder och är värt, då kommer idén att dö."

– Om ingen förstår eller är beredd att försvara Europa som idé är allt förgäves, suckar Rob Rieman. Han anser att det är en tragedi att det har skapats en Europeisk union – utan en europeisk själ. Han ogillar allt tal om institutioner, beslutsregler, ekonomi och konkurrensförutsättningar och är mycket dyster när vi träffas.

Allt går åt fel håll, anser han. Universiteten förfaller, ingen läser längre de betydelsefulla europeiska humanisterna och i den relativiserande kultur som växer fram anses allt vara tillåtet. Stamtänkande och kulturellt sönderfall kan i värsta fall bana väg för en upprepning av det som aldrig skulle kunna hända igen: Förintelsen.

– Det kommer att hända igen! Om det inte sker ett uppvaknande, säger Rob Rieman och plockar fram en liten skrift som Nexus Institute nyligen har publicerat: *The Idea of Europe* av Georg Steiner.

I denna lilla stridskrift skriver Steiner att "Europa är byggt av kaféer". Från Pessoas favoritkafé i Lissabon till Kirkegaards i Köpenhamn har kafédiskussionerna format Europa. "I Stendahls Milano, i Casanovas Venedig, i Baudelaires Paris – överallt har kaféerna hyst den politiska oppositionen, den förbjudna liberalismen /.../ De som ville träffa Freud eller Karl Kraus, Musil eller Carnap, visste precis i vilket kafé de skulle leta."

Det var i denna kafékultur som den europeiska upplysningens ideal föddes och växte fram, anser Rob Rieman. Det enda som kan rädda Europa är, säger han, att politiker och intellektuella inser att Europa inte alls är borttagna handelshinder, utan en idé. Europa behöver inte en gemensam valuta, utan gemensamma värderingar.

"Ett samhälle som struntar i att förädla sin ande och själ och som inte utvecklar humanismens betydelsefulla idéer kommer till slut, än en gång, att sluta i våld och självförstörelse", skriver Rob Rieman i förordet till George Steiners skrift.

Men den framväxande europeiska gemenskapen har ändå visat, invänder jag, att handelspolitik och ekonomiskt samarbete faktiskt svetsar samman Europas länder och skapar gemenskap mellan gamla fiender på ett sätt som framstod som helt otänkbart för bara ett halvt sekel sedan.

Rob Rieman är inte alls imponerad av mina argument.

– Varför röstade en majoritet av folket i Nederländerna mot EU:s konstitutionella fördrag förra året? Jo, därför att de inte kan identifiera sig med EU! Människor kan enbart känna samhörighet med någonting som kan ge inspiration och mening. "Bryssel" betyder ingenting för dem – mer än regler, regler och regler.

MEN OM EUROPA anses vara tro och känsla i stället för förnuft, om EU definieras som en kulturell samhörighet i stället för en rättsgemenskap – då finns en risk att dörrarna stängs, till EU liksom till Danmark och Nederländerna. Det pågående identitetssökandet inom EU kan leda in på samma väg som de romantiska nationalisterna en gång beträdde.

I bästa fall kan EU i stället få en delvis ny och starkare roll i nationernas Europa. Förstärkta gemensamma regler rörande vissa frihetsprinciper och medborgerliga fri- och rättigheter kan möjligen förhindra att nya förbud och vår tids längtan efter kulturell, religiös och social samhörighet slår över i nygammal nationalism.

ANNIKA STRÖM MELIN

Det stormar kring historikern TONY JUDT. Men det är inte hans nya bok om Efterkrigseuropa som väcker uppmärksamhet utan hans roll i hätska debatter om Israel, amerikansk utrikespolitik och "Bushs nyttiga idioter".

Ingen berättare av bekväma sagor

Av
Lars Trägårdh
Historiker och författare.

Ett par våningar upp i en byggnad, vars fönster blickar ut mot Washington Square på nedre Manhattan träffar jag Tony Judt, historiker med Frankrike som specialitet och chef för Remarque-institutet för Europastudier vid New York University. Judt är aktuell med sin monumentala bok *Postwar* om Europas efterkrigshistoria. Boken har rosats av recensenterna och var även nominerad till ett Pulitzerpris.

Miljön i Judts arbetsrum är den klassiskt akademiska: anspråkslös på gränsen till det torftiga, något som kanske ska antyda den intellektuelles okänslighet för materiellt prål. Men Tony Judt är inte stöpt i den gängse formen av akademikern som forskar inom ett snävt avgränsat område och skriver för en specialiserad publik som kan räknas, i bästa fall, i hundratal.

Sedan mitten av 1990-talet har han tagit klivet ut ur universitetets stundtals hermetiska och inåtvända värld för att i stället agera som *public intellectual*. I dag skriver han i – och där skrivs det också om honom – såväl traditionella dagstidningar som *New York Times* och den israeliska *Haaretz* som i klassiska tidskrifter som *The New Republic* och *The Nation*, för att inte tala om nättidskrifter som *Slate* och *ZNet*.

I denna förvandlingsprocess har han haft hjälp inte bara av gedigen historisk kunskap kombinerad med en flyhänt penna utan även av en god näsa för vilka ämnen som ligger i tiden och en oräddhet vad gäller kontroverser och konflikter. Detta gäller i synnerhet hans syn på Israel.

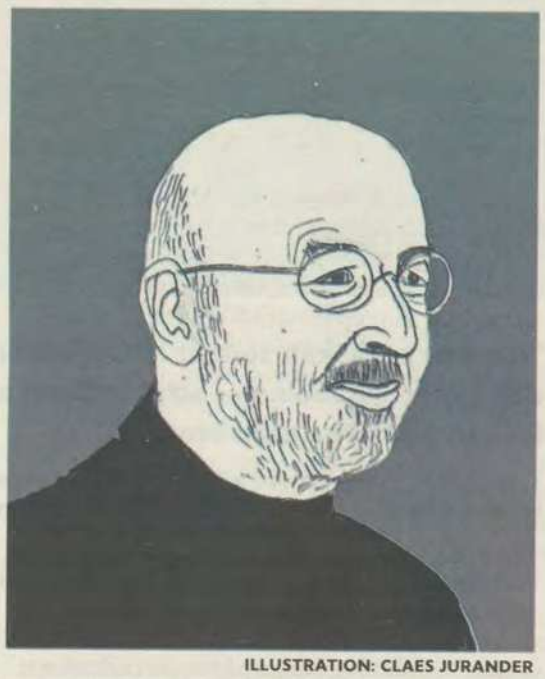

ILLUSTRATION: CLAES JURANDER

"Israel är inte ett speciellt särfall som en okynnig gud har släppt ned på jorden, det är ett exempel på något vi har sett och upplevt många gånger förr. Nämligen en kamp i nationens tecken om land, arvegods och identitet."

Enligt Tony Judt måste det som sker i Israel förstås som en fråga om nationalism.

För tre år sedan skrev han en omdebatterad artikel i *The New York Review of Books*, där han beskrev Israel som en etno-nationalistisk stat och pläderade för en enstatslösning på Israel-Palestina-problemet. Grunden för medborgarskap skulle inte längre vara judisk religion eller etnicitet. Sedan dess har han av många uppfattats som en fiende till Israel. Saken förbättrades inte av att han i våras skrev ett långt inlägg på *New York Times* ledarsida, där han stödde John Mearsheimer och Stephen Walts kontroversiella tes att amerikansk utrikespolitik i alltför stor uträckning har påverkats av den mäktiga pro-israeliska lobbygruppen AIPAC, med negativa konsekvenser för USA:s egentliga nationella intressen.

DENNA HÖST ÄR HAN ÅTERIGEN i hetluften. Först publicerade han en lidelsefull attack på ledande amerikanska vänsterintellektuella för deras stöd för president Bushs krig i Irak – "Bush's useful idiots" i *London Review of Books* – och ett par veckor senare inställdes två föredrag där han skulle tala om just den pro-israeliska lobbyn och USA:s utrikespolitik. Visserligen går meningarna isär om precis vad som hände, men enligt Judt hade en sionistisk organisation – The Anti-Defamation League – utövat påtryckningar på den polska ambassaden där ett av föredragen skulle hållas. I båda fallen har detta lett till en mindre mediestorm av individuella inlägg och kollektiva upprop, där framstående skribenter, akademiker och politiska debattörer med frejdig frenesi ömsom stött, ömsom attackerat honom.

Men, undrar jag, hur kan det komma sig att en engelsk expert på fransk historia med rötter i den akademiska myllan kommit att bli en politisk brandfackla med amerikansk utrikespolitik och Mellanöstern som huvudämnen?

Judt menar att det till stor del berodde på tillfälligheter, inte minst därför att han i sitt personliga liv har varit i ständig förflyttning.

– Jag har hela mitt liv rört mig över gränser. Jag är född i England, min far var från Belgien, jag studerade i Frankrike, alla mina far- och morföräldrar var från Östeuropa. Jag har bott i USA i flera omgångar. Men länge uppfattade jag mig själv ändå som en tämligen konventionell akademiker, även om jag vandrade mellan olika discipliner, statsvetenskap vid Oxford och historia vid Berkeley, Cambridge och nu här.

Men avgörande var att han flyttade till New York med dess speciella kulturella och intellektuella miljö.

– Att bo i New York betydde mycket för mig. Inte minst efter att jag 1993 blev ombedd att skriva för *The New York Review of Books*. Jag fick inte bara möjlighet att skriva för en mycket bredare läsekrets utan blev efter hand även direkt uppmuntrad att skriva om ämnen som inte bara rörde fransk historia utan knöt an till dagsaktuell politik.

Samtidigt, lägger han till, var han vid denna tidpunkt redan på väg ifrån ett uteslutande fokus på Frankrike:

– Inte av några intellektuella skäl, utan helt enkelt därför att jag var uttråkad av att skriva om den franska efterkrigstiden och dess intellektuella miljö. I stället blev jag lockad av att skriva om de dramatiska händelser som utspelades sig i Östeuropa och på Balkan.

Till en början låg hans fokus mest på Tjeckoslovakien, där han deltog i arbetet med "det flygande universitet", som organiserades av Jan Hus-stiftelsen och gav studenter i Östeuropa möjlighet att studera tillsammans med forskare från USA och Västeuropa. Från Tjeckoslovakien och Ungern var sedan inte steget så långt till det krisdrabbade Jugoslavien.

– Avgörande för att jag sedan definitivt tog klivet från att skriva om närliggande samtidshistoria till att skriva om ren dagspolitik och till och med se mig själv som en deltagare i den politiska debatten var dels krigen på Balkan, dels min tillgång till *New York Review of Books* som en publicistisk arena.

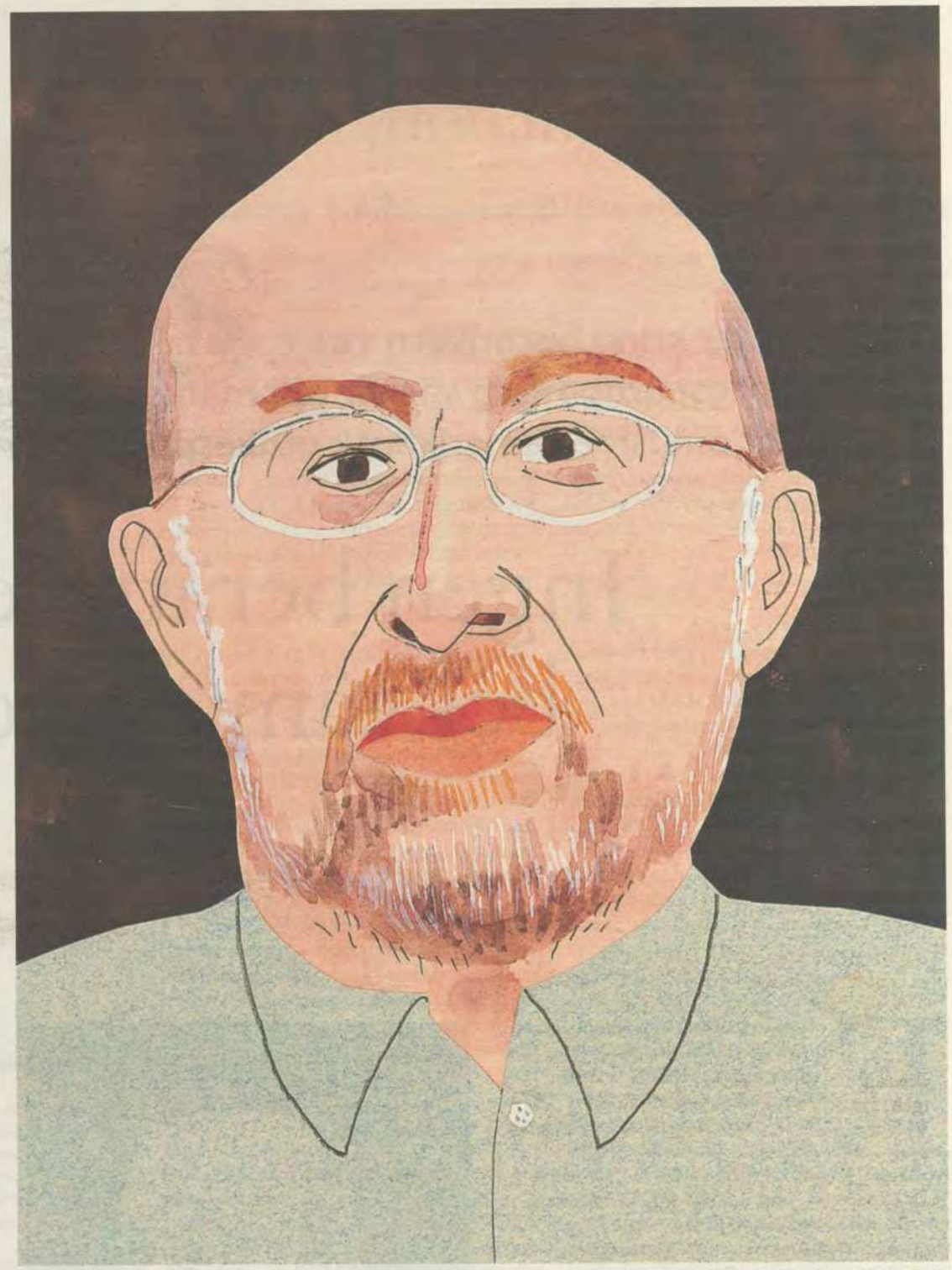

ILLUSTRATION: CLAES JURANDER

"Jag tror att ilskan som är riktad mot mig – som har att göra med frågan om den israeliska lobbyn – och försöken att på olika sätt tysta mig, inte är ett tecken på styrka utan svaghet."

Tony Judt är "svalt optimistisk" till att attackerna mot honom i den hätska amerikanska debatten om Israels inflytande på USA:s utrikespolitik kan ses som tecken på att diskussionens ramar vidgats.

DESSUTOM HADE HAN KOMMIT att bli alltmer kritisk till Israels politik. Judt är själv jude, och som ung var han engagerad i en sionistorganisation med socialistiska förtecken. Så småningom reste han till Israel, där han arbetade som volontär. Men efter sexdagarskriget blev Judt desillusionerad av det sätt på vilket man, som han såg det, försökte förverkliga drömmen om ett kommunitärt, socialistiskt projekt på bekostnad av de inhemska palestinierna, som förpassades till flyktingläger.

Under många år tog sig detta avfall från den sionistiska saken bara ett stillsamt uttryck i att han levde ett tämligen normalt sekulärt liv enligt gängse europeisk modell. Det var inte förrän han hunnit bo i New York under en längre tid som han fick riktigt grepp på vad han menar är ett helt unikt debattläge i USA när det gäller Israel.

– När jag kom till New York blev jag påmind om en del av min personliga identitet som jag inte varit lika påtagligt medveten om under mina år i Europa, nämligen att jag var av judisk härkomst. Och efter hand blev jag mer och mer inblandad i först privata och senare offentliga diskussioner och debatter om Israel och Mellanöstern. Till slut har jag nu på senare tid kommit att självsäkert ta på mig rollen av inte bara kritiker utan även beskyddare av andra kritiska röster, som annars lätt blir offer för anklagelser att vara antisemiter. Jag har ju ett visst skydd av att dels vara en före detta entusiastisk vänstersionist, dels tala flytande hebreiska, dels vara jude själv. Även om jag i och för sig ibland blir ännu mer hatad som renegat, kan jag i alla fall inte bli anklagad för att vara en vanlig simpel antisemit.

Judt betonar att förutsättningarna för en offentlig debatt om Mellanöstern ser väldigt olika ut i Europa, USA och Israel. Det finns, säger han, mycket att bekymra sig över vad det gäller Israels politiska kultur

– Inte minst nu när Avigdor Lieberman blivit utnämnd till vice premiärminister i den israeliska regeringen, en politiker som entusiastiskt understöder idén om etnisk rensning och som under normala omständigheter, i normala länder skulle betraktas som en utpräglad och skamlös rasist, säger han.

Men å andra sidan kännetecknas Israel lika mycket av tradition med en öppen och fri intern debatt, som löper parallellt med den realpolitiska praktiken – tyvärr, säger Judt, oftast utan att kunna påverka den. I Europa ser det dock annorlunda ut.

– Där ser vi en intressant situation, där man i

vissa länder – England och Spanien till exempel – är ultrakritisk mot Israel, så till den grad att jag ibland känner ett behov av att byta perspektiv och varna folk för att vad de säger lätt kan misstolkas. I andra länder, som Holland, upplever jag att man i skuggan av sitt eget ouppgjorda förflutna med Förintelsen sträcker sig mycket långt för att inte uppfattas som antisemitisk. Där är folk ofta mycket obekväma med min kritik av Israel som en stat som rör sig i en riktning som leder mot en speciellt olycklig kombination av undergrävd demokrati och etnisk rensning. Då förklarar jag att jag har denna frihet att tala i egenskap av en jude som inte känner lojalitet gentemot Israel till den grad att den hindrar mig att säga sanningen om vad som faktiskt sker där. Ni är, å andra sidan, för upptagna av att bearbeta minnet av den faktiska förföljelse av judar som ni var delaktiga i för sextio år sedan för att på ett okomplicerat sätt kunna tala om den förföljelse som nu äger rum i Mellanöstern, när Israel är den stat som har makt.

MEN DEN HISTORISKT BETINGADE komplexitet som bestämmer den europeiska debatten är inget mot den konstiga situation som utmärker den amerikanska, menar Judt. Det tog honom lång tid att komma underfund med den dynamik som effektivt lägger band på en öppen och kritisk diskussion av Israel, trots att USA inte bär samma skuldbörda för Förintelsen som Europa och som dessutom, likt Israel, har en stor, mäktig och vital judisk befolkning, inte minst inom den intellektuella och akademiska världen.

– Vad man slås av, när man betraktar det judiska samfundet i USA, är att detta är, såväl politiskt, kulturellt och socialt som ekonomiskt, det mest framgångsrika, integrerade, trygga och väletablerade judiska samfundet sedan det romerska rikets tid. Det har mer inflytande, det är rikare och lever i säkerhet, men ändå: det är fullständigt besatt av otrygghet. Vart jag än vänder mig får jag i princip höra att 1938 hotar igen, att vi lever på randen till Förintelsen 2.0. Vi lever under hot, och Israel är vårt enda bålverk, och därför kan ingen kritik av Israel tillåtas.

Det amerikansk-judiska medvetandet är, anser Judt, totalt dominerat av dessa två föreställningar – Förintelsen och Israel, tätt sammanlänkade inom ramen för en enhetlig berättelse, där hot och otrygghet ställs mot makt och säkerhet – som inte har någon egentlig koppling till vare sig amerikanska judars verklighet i USA eller den verklighet i Mellanöstern som Israel är del av.

– Däremot har denna diskurs allt att göra med amerikansk politik i dag, och det betyder att det är speciellt svårt att tala om Israel i USA av skäl som är helt unika för USA. Det är möjligt att detta kommer att förändras – detta speciella sätt att skapa en judisk identitet i USA är av relativt färskt datum, och det finns tecken på att det är en våg som nått sin kulmen. Men till dess är det en världsbild som skiljer amerikanska judar från europeiska.

I SINA BÖCKER HAR Judt länge kritiserat européerna för att inte i grunden ha gjort upp med sin medskuld till Förintelsen. Mot denna bakgrund är det svårt att ta talet om att han skulle vara en självhatande jude, för att inte tala om antisemit, på allvar. Men, frågar jag, han kan väl knappast ha varit förvånad över den hätska reaktion som följde publiceringen av hans Israelkritiska artiklar? Vilken var hans egen agenda?

Judt skrattar och tillstår att han inte vara lika förvånad som sin hustru – som inte är judisk.

– Givetvis förstod jag ju en hel del om den känslomässiga kraft som investerats av sionisterna i "Israel" som en tankefigur och judisk stat. Jag insåg att detta skulle skapa debatt. Vad var då min agenda? För det första avskyr jag politisk humbug, och enligt min mening var talet om en tvåstatslösning i Mellanöstern just ett slags humbug som blivit upphöjd till allmänt accepterad självklarhet, när det i själva verket var så att om detta projekt någonsin blev förverkligat, så skulle det bli en stat med makt och en utan.

Judt säger att han tyckte att det hade blivit dags att tala högt om detta; det hade blivit elefanten i rummet ingen ville tala om. Han menar också att man bör sätta in Israel i ett vidare perspektiv och förstå vad som händer som en fråga om nationalism.

– Israel är inte ett speciellt särfall som en okynnig gud har släppt ner på jorden, det är ett exempel på något vi har sett och upplevt många gånger förr. Nämligen en kamp i nationens tecken om land, arvegods och identitet, där två grupper slåss mot varandra om ett territorium, utan att det finns en uppenbar lösning i sikte. Vi känner igen det från Irland, vi känner igen det från Balkan och så vidare. Jag ville helt enkelt placera Mellanöstern-konflikten i denna kontext, det vill säga en större berättelse om europeisk nationalism och om hur detta tankegods så att säga landat på fel plats vid fel tillfälle. Jag ville vara en intellektuellt och historiskt provokativ sanningssägare som utmanar de bekväma sagor vi ofta berättar för varandra om varandra.

Det enda han förvånades över, tillägger han med en axelryckning som antyder en blandning av resignation och besvikelse, var hur få som orkade lyssna på vad han sa – fler i Israel, väldigt få i Amerika.

Tror han då att hans bidrag kan komma att öppna ett nytt diskursivt utrymme i den offentliga debatten i USA om Israel och amerikansk utrikespolitik? Eller är risken att han nu blir helt marginaliserad?

– Normalt är jag pessimistisk, men just i denna fråga är jag svalt optimistisk. Jag tror att den ilska som är riktad mot mig – som har att göra med frågan om den israeliska lobbyn – och försöken att på olika sätt tysta mig, inte är ett tecken på styrka utan svaghet.

För tio år sedan kunde denna fråga knappt diskuteras alls i USA på allvar, säger Judt. De enda som talade kritiskt var personer som Noam Chomsky, som var så hätsk i sin kritik av Israel, USA och hela det kapitalistiska systemet att han var lätt att marginalisera som extremist.

– Nu kommer en sådan som jag, i europeiska termer visserligen ett slags liberal socialdemokrat, men känd för min kritik av den kommunistiska vänstern, relativt väletablerad inom den politiska och akademiska mittfåran, en icke-ideologisk jude, det vill säga någon som inte lätt kan avfärdas som en radikal vänsterman eller krypto antisemit. Detta oroar givetvis dem som ser det som en plikt att stödja Israel villkorslöst. Samtidigt har jag inga illusioner om min egen förmåga att påverka historiens gång.

JUDT HAR INTE BARA LYCKATS med att skapa kontrovers i Israelfrågan utan även med sin tuffa kritik av vad han kallar Bushs "nyttiga idioter", det vill säga de vänsterliberala hökar – Michael Ignatieff, Thomas Friedman, Paul Berman, George Packer, med flera – som åtminstone till en början, och ofta med en moraliserande lidelse, stödde USA:s invasion av Irak.

– Efter den 11 september kom, i USA, det tämligen abstrakta och till intet förpliktigande talet om mänskliga rättigheter och "aldrig mer igen" – som lett till för litet, för sent eller till och med inget alls i ett Bosnien eller ett Rwanda – att få nationella förtecken och begåvas med en aura av brådskande angelägenhet.

För Judt, som hävdar att den intellektuelles uppgift inte är att förenkla utan att komplicera saker, speciellt när det gäller frågor om krig och ond, bråd död, var de liberala hökarnas marsch in i Bushs famn en besvikelse men inte något som förvånade honom. I en tid då ingen längre tror på socialism och alla accepterar marknadssamhället som självklart, blir vad Anatol Lieven och John Hulsman kallar "demokratism" den nya överideologin. Problemet är att denna ideologiska ansats lätt leder till att man inte bara delar upp världen i gott och ont utan även accepterar våldet som vägen till frihet.

Ser han då den liberala vänsterns oförmåga att formulera en egen position distinkt från Bush, vad det gällde Irak, som ett symptom på ett djupare problem, nämligen den postmarxistiska vänsterns avsaknad av en gedigen ideologisk kompass, speciellt efter 1989?

– Jag tror det ligger till precis så. Vad vänstern har förlorat är ramberättelsen, som erbjöd svar och vägledning i frågor stora som små och gav politiken ett konsekvent språk. Vad som attraherar många till tanken om militär intervention är just att aktionen ikläds en språkdräkt som är universell i sin räckvidd. Man kan på detta sätt dela upp världen i de goda och de onda, precis som förr fast inom ramen för en ny berättelse om universella värden, bakom vilken man om nödvändigt kan ställa en stridsmaskin.

Judt intar, likt Raymond Aron som han beundrar, den position som Aron kallade den engagerade observatörens. Han ser som sin primära uppgift att kritisera och problematisera snarare än att beskriva i svart och vitt och peka med hela handen mot lösningar och mål. Då är frågan hur han, med tanke på sin skoningslösa kritik av de liberala hökarna, själv ser på vad som borde göras i fall då folkmord faktiskt begås?

– Detta är en svår men renhårig fråga. Låt mig genast säga att jag inte principiellt är mot alla väpnade interventioner. Jag var för intervention i Bosnien då, jag är för intervention i Darfur nu. Det som bekymrar mig är när man blandar ihop nationellt självintresse maskerat som det globala världssamfundets gemensamma vilja med aktioner som faktiskt är förankrade i de internationella institutioner vi har, som FN, hur bristfälliga de än må vara. Därför var jag emot den amerikanska invasionen i Irak.

Legitimiteten, säger Judt, är nyckeln till hur framgångsrik en väpnad intervention är – och denna är, i sin tur, kontextbunden.

– Glöm inte att många av de brott mot mänskligheten som Saddam begick, begicks med USA goda minne i ett skede då Irak var USA:s allierade mot Iran. Detta är en form av hyckleri som inte befrämjar legitimitet för USA:s närvaro i dag. Bara de som känner till hur USA 1953 krossade den iranska demokratin genom att stödja kuppen mot den demokratiskt valde Mohammad Mosaddeq kan förstå hur ihåligt det amerikanska talet om att skänka demokrati till det iranska folket skallar i iranska öron. ■

Individualismen ställd på sin spets

UPPJAGAD FILOSOFI | **Max Stirner proklamerade den oförsonliga egoismen.**

Av
Johan Tralau

Fil. dr i statskunskap vid Uppsala universitet.

I år är det tvåhundra år sedan han föddes, Max Stirner. Och hundrafemtio år sedan han dog. Det har inte blivit så väldigt mycket till jubileum, inte ens i Tyskland, där man annars är så förtjust i att uppmärksamma jämna år. Stirner – filosofen? tänkaren? rabulisten? eller bara galningen? – anses inte ha spelat någon större roll historiskt, inte för anarkismen, som han annars anses vara en företrädare för, och inte heller för filosofin. Kanske skulle den radikala, oförsonligt individualistiska egoismens store tänkare Stirner aldrig ha blivit så berömd om inte Karl Marx hade angripit honom med sådan fientlighet och gäll ton. För Marx var det uppenbart att ateisten Stirners enda verkliga verk, den abnormt tjocka boken *Der Einzige und sein Eigentum* (Den ende och hans egendom, 1844), egentligen bara visade att författaren menade att Gud var "der heilige Max & kein anderer" (sankt Max, ingen annan), alltså Stirner själv. Låt oss minnas de där orden om Gud och sankt Max. Det är, som vi kommer att se, en ganska träffande kritik och ovanligt kul för att komma från Marx.

Stirner kan förstås vara en filosofihistorisk återvändsgränd – så har i alla fall de flesta betraktat honom. Eller kanske ett stolpskott. Men han är en återvändsgränd som är vår egen, och vår egen tids. För Stirner dog aldrig; han är det individualistiska samhällets bortträngda skräckfigur, den ende som obönhörligt vill tänka den moderna jagkulten till dess mest destruktiva konsekvenser. Anarkisternas och liberalernas förfärliga urfader – individualismens neanderthalmänniska. Upptäck monstret under sängen.

MAX STIRNER LÄSTE för Hegel i Berlin, och som så många andra unga vänsterradikaler gjorde han allt för att göra sig av med det bästa och förvärra det sämsta hos Hegel. Stirner var unghegelianen som vände sig mot allt och alla. I oförsonlighet överträffar han det andra "radikaler" och "progressiva" presterat. Det finns något mycket hederligt, mycket destruktivt, helt och hållet otaktiskt hos Stirner: han var individualisten, atomisten, egoisten som inte stod ut med några halvmesyrer och inkonsekvenser. Han gjorde ingenting för att bli omtyckt.

Hegel var försoningens filosof. Enligt hans egenartade och trollbindande framställning av människoandens utveckling upptäckte människan i ständigt nya turer sig själv i det främmande. Staten och religionen, lagarna och sederna var människan själv; i dem kunde hon som förnuftig varelse upptäcka förnuftet och därför sig själv. Till och med det påtvingade, till synes meningslösa, arbetet kunde hon genom att göra det till sitt upptäcka "als seiner selbst" (som sig själv), som det heter i *Phänomenologie des Geistes* (Andens fenomenologi). Det är som i *Bron över floden Kwai*, där de brittiska krigsfångarnas befäl tvingar soldaterna att ta tvångsarbetet att bygga en bro åt den japanske fånglägerkommendanten på allvar: i det arbete som en människa sätter sin stolthet kommer hon att se sig själv. Och så var det för Hegel med samhället; hans lära var inte den stora förstörelsens, utan försoningens. Människan skulle försonas i och med världen. Det är som Tomas Andersson Wij sjunger på skivan *Stjärnorna i oss*:

> Och det jag inte kan förändra
> Det kan jag acceptera
> Och det jag kan acceptera
> Det är redan förändrat

Hegels filosofiska försoningprojekt var därför också politiskt – det handlade om att försonas med den moderna formen av de traditionella makterna: religionen, moralen, sederna, monarkin. Här fanns förstås en hel del ambivalens. När Hegel "upphäver" religionen, finns i detta *aufheben* tre betydelser: att avskaffa, att bevara och att upphöja. Men hade Hegel i själva verket visat – i hemlighet eller i omedvetenhet om implikationerna – att religionen i det moderna samhället i själva verket hade blivit obsolet eller visat sig vara en falsk arkaisk föreställning? Här delade sig snart vägarna bland dem som fascinerat hade följt Hegels föreläsningar. De i dag helt bortglömda (med rätta, vem vet?) högerhegelianerna skulle hålla fast vid kristendomen, monarkin och traditionen. Vänsterhegelianerna skulle spränga all hegelsk ambivalens för att avslöja religionen som en irrlära som kontrollerade massorna, monarkin som en relik från en annan och mindre effektiv tid, och traditionen som både förtryckande och fossilartad.

Vänsterhegelianen Ludwig Feuerbach hade diagnostiserat religionen som ett feltänkande, nästan som ett synfel: människan hade projicerat allt det bästa, allt det vackraste hos sig själv på ett påhittat och uppdiktat väsen "ovan där", Gud. Men allt detta vackra som var hennes eget kunde också hämtas hem från den där fantasin – hon kunde tillbe det omedelbart i sig själv. Det var en sorts mänsklighetskult Feuerbach hamnade i, en ateistisk fromhet som såg "Människan" som det enda som var värdigt att tillbes och vördas, alltså ungefär den sorts salvelsefulla mjuka prat som anpassliga teologer kan ägna sig åt även i dag. Den snällheten skulle dock till att börja med inte stå emot tidens rörelse. Den radikala samhällskritiken hade inget behov av snällhet. Människan skulle, menar Marx, finna sig själv inte i religionen utan i den "förintade, upphävda religionen". Just så skulle hon finna sig själv som människan, och just så skulle hon finna Människan.

ALLT FRÄMMANDE, allt som inte hörde till människan, skulle hon befria sig från. Det tycker också Stirner, men Stirner är

om inte den mest intelligente så dock den mest oförsonlige och hänsynslöse av de unga arga män som i Hegels kölvatten vill låta civilisationen gå till botten. Han vänder oviljan mot det främmande, det yttre tvånget inte bara utåt, utan inåt, bortåt, åt alla håll: han förefaller nästan paranoid i sitt fientliga letande efter främmande tvång utanför och innanför individen. För Stirner är inte bara religionen och staten något främmande och förtryckande. Tvärtom är varje föreställning om något inre, något moraliskt, ett problem. "Gud" är en förtryckande föreställning som människan underkastas genom att tro på den; men samma sak gäller tankar om "mänskligheten", "moralen" och "samvetet". "Min sak är varken det gudomliga eller mänskliga, inte det sanna, goda, rätta, fria och så vidare, utan bara det som är mitt."

Här möter vi inte längre något ideal om att var och en skall använda sig av sitt förnuft för att befria sig från vanföreställningar och underkastelse. Tvärtom blir själva föreställningen om förnuft en avgud, ett beläte som människan blir slav under. Inte heller "mänskligheten" och "medmänsklighet" är något annat än skenbilder, fetischer: "Det mest beklämmande spöket", skriver Stirner, "är Människan."

Men individen – hela tiden skriver Stirner "Jag" med versal – skall befria sig från detta och alla sådana föreställningar. Idéer om förnuft och moral är lika främmande för "Mig" som Gud, staten eller kapitalet. Vägen ut ur denna träldom är att inte erkänna dem. Moralen kan lika litet vara bindande för "Mig" som staten kan göra anspråk på laglydnad. Stirners ensamma, obändigt egna egoatom erkänner "keine andere Rechtsquelle als – Mich" (ingen annan rättskälla än – Mig). Staten, rätten, moralen: allt är främmande makter som har bemäktigat sig individer; allt är andar som skall drivas ut.

Ett sätt att formulera detta skulle kanske kunna vara att individen inte är bunden av något, varken av lagar eller seder eller förnuft, utan att han måste följa sitt samvete. Men Stirners hat mot underkastelse och beroende är helt och hållet allsidigt. Även "samvetet" är något främmande, en konstant liten tanke som har bitit sig fast i individens hjärna och som måste rökas ut. Samvetet är en liten despot med anspråk på absolut herravälde: med oförsonlig frenesi måste Stirner avvisa också det som norm för handlande och tänkande. Den "ende", individen, måste inte följa sitt samvete – han måste inte följa någonting.

Så det "Jag" som skall härska över sig själv får under inga omständigheter vara fyllt med ärevördiga gamla – eller nya – idéer om rätt och moral eller frihet och självförverkligande. Den "egne", "Jag", måste vara helt och hållet sina egna idéer. Här uppstår förstås problemet att allting inte kommer inifrån, att tankar alltså uppstår i samspel med omgivningen. Det kan inte Stirner förneka. Men han vill på ett problematiskt sätt skilja på dem som är "eingegeben" (ingivna) av omgivningen och dem som bara är "angeregt" (inspirerande, ungefär) av den. Alla hittillsvarande idéer om moral har hört till den första kategorin: de har uppstått genom att föräldrarna med hjälp av sin fysiska övermakt tvingar barnet att bli något annat och någon annan än sig självt.

Dynamitard 1907. Max Stirner blev snabbt en förebild inom anarkismen, en ställning han fortfarande har.
ILLUSTRATION: LUCKY LOOK BILDBYRÅ

Hegel återkommer gång på gång till att bildning, uppfostran och moralisk halt uppstår genom "tukt": man skall tämja och behärska sina begär och impulser – och det innebär till att börja med att det lilla barnet skall tuktas till att börja bli herre över sig självt. För Stirner är detta tvärtom en förfallshistoria. Det är redan här allt börjar gå fel. Redan här ges individen invandrade, främmande tankar, utbölingar som infiltrerar den "egne" och hindrar honom att bli och vara sig själv.

OCH STIRNER GÅR verkligen mycket långt i sin andeutdrivning: av Hegels önskan att finna sig till rätta i det annorlunda, och då även i främmande idéer, blir en närmast hysterisk fientlighet till idéer över huvud taget. För "egenhetens" och atomismens store tänkare verkar rädd att "Jag" skall bli slav även under sina helt egna tankar, och därför talar han också om att man måste kunna "förinta" dessa sina egna tankar. Det är som om beständighet och kontinuitet i tankelivet blir ett problem – tankarna får aldrig bli "Min" härskare. Det är en nästan schizofren position, detta: De egna tankarna är något främmande, något som betraktas på avstånd som ett fientligt eller åtminstone potentiellt farligt föremål. Vem ifrågasätter mina tankar? Är det mina tankar som gör det? Är de – förrädare? Har jag i själva verket blivit deras slav – när det i själva verket är de som skall vara mina slavar, min "egendom"? För en stirnersk anarkist, liberal, atomist, vad du vill, återstår en del att tänka på – och frukta.

Staten, rätten, religionen, traditionen, moralen, medmänskligheten, Människan: ingenting får vara "Min" härskare, allt skall vara "Jag". Så frågan blir hur Stirners oförsonliga egoism förhåller sig till

det politiska tänkandets grundproblem, nämligen hur ordning skall bevaras och upprätthållas i samhället. Alla politiska samfälligheter grundar sig i att våld, begär och drifter tämjs, kontrolleras, kanaliseras och bestraffas. Stirner vill inget av allt det. Och ordningsproblemet kan ges åtminstone två tolkningsmöjligheter.

Å ena sidan tycks Stirner antyda en utopisk lösning, en gammal dröm om att människan, när hon får full frihet att utöva sina mest destruktiva och farliga sidor, helt och hållet skall förlora just dessa. "Först med det sista avskiljandet upphör avskiljandet och slår om till förening", skriver han. I den här lite hegelska, eller kanske hegeliserande, vändningen tycks drömmen om en god människa skimra igenom. Hegel själv tror inte på sådant våtögt prat. Men tanken att saker och ting "slår om" i sin motsats är grundläggande skolbokshegelsk. Och här paras den kanske med en anarkistisk dröm om en människa oförstörd av samhället: här finner vi kanske en vision om människor som inte är bundna till varandra genom några som helst band, men som just därför skall kunna sluta sig samman i fria "föreningar", som bara är beroende av fullkomlig enhällighet och enighet, och som annars, ingen skada skedd, upplöses av de egentligen likgiltiga medlemmarna. Kanske. Individerna skall vara så "egna", så självständiga att de inte påverkas av varandra, och så ointresserade av varandra att de inte heller är intresserade av att förtrycka andra. I sådana fall ansluter sig Stirner här till föreställningen om att människans destruktiva sidor inte kommer inifrån henne, utan bara utifrån, från ett samhälle som förvränger henne och gör henne farlig.

Det här är förstås inte någon föreställning om människans natur som håller när man börjar peta på den: historien förefaller ge ett outsinligt förråd av bevis för att människans förmåga till destruktivitet eller ondska inte är ett olycksfall, utan en antropologisk realitet, och att alla försök att frigöra människan genom att "befria" henne från disciplinering och uppfostran leder till ett värre tyranni. Så möjligheterna att en sådan stirnersk värld kan bli verklighet, under några som helst historiska omständigheter, förefaller verkligen väldigt blygsamma.

Men å andra sidan antyder Stirner att han över huvud taget inte är intresserad av ordningsproblemet, att frågan kanske inte ens kan ställas inifrån den atomistiska liberalism som han har gjort till sin. För även den som torteras av en annan kan vara "egen", vara "sin", vara Stirners egoatom – förutsatt att han tänker rätt, det vill säga helt "eget", helt stirnerskt. Den som inte ger sig, den som vägrar tänka andras tankar och säga andras ord och utföra andras handlingar, kan vara hur förtryckt som helst: ändå är han sin. Så kanske kan Stirners järnhårda individer vara just sådana. Kanske kan de bekriga och förtrycka varandra. Kanske spelar det ingen roll, bara de inte ger upp sin individualitet. I sådana fall är Stirners samhälle inget samhälle, utan en plats där fiskarnas lag råder, som indierna säger: de stora äter de små. En oförsonlig värld utan moral eller rätt, alltså, men med desto mer individualitet.

VARHELST DET FINNS något heligt är individen underkastad, och allt för vilket någon "hyser respekt" är enligt Stirner just "heligt". Men varken barn eller djur känner vördnad för något heligt – och i det hänseendet är de för Stirner förebildliga. Så hans projekt måste börja i pedagogiken, i försöket att uppfostra ett släkte utan normförmedling, utan socialisation och utan disciplinering. All uppfostran grundar sig just i disciplinering; även i leken lär sig barnet att behärska sina impulser, att domesticera sina begär så att dessa kan tillfredsställas på ett sätt som inte är destruktivt för andra eller barnet självt. På det sättet är all uppfostran uppfostran till värdighet.

Motprojektet är en människa som inte härskar över sig själv. För önskan att inte vara underkastad något "främmande" innebär i stället underkastelse under det egna godtycket, de egna drifterna. Att följa sig själv i meningen att man inte kan lägga band på sig är att göra sig till slav under en ny och grymmare herre. Från Stirners atomistiska projekt löper en rak linje till de besynnerliga försök till "antiauktoritär uppfostran" och driftsutlevelse och obönhörlig ensamhet som ingår i det uppror som stavas 1968 och efteråt. Det finns ingen mer despotisk tyrann, ingen mer tyrannisk despot än det egna godtyckliga begäret.

Från Stirners atomistiska projekt löper en rak linje till de besynnerliga försök till "antiauktoritär uppfostran" och driftsutlevelse och obönhörlig ensamhet som ingår i det uppror som stavas 1968 och efteråt.

I den femte paragrafen i *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Rättsfilosofins grundlinjer), som publicerades mer än tjugo år före Stirners stora bok, skriver Hegel om viljan som grund för rätten. En sida av viljan är möjligheten att tänka abstrakt, att tänka ut sig ur alla de bestämda egenskaper och sammanhang som man har och tillhör. Det är alltså, menar Hegel, en sida av viljan, och en absolut nödvändig sådan. Men i sig själv är det bara en negativ frihet, en frihet från att vara något alls. Det är "tomhetens frihet". Den friheten är inte bara en sorts teoretisk komponent i en diskussion av vad människans vilja och medvetande är, den är också en politisk och samhällelig fara. För Hegel är det denna tomma frihet, oviljan att bestämmas av något annat, som ligger till grund för franska revolutionens terror, för "fanatism", för "krossande av all bestående samhällelig ordning". Det är ett patologiskt tillstånd, en tom frihet som är beroende av att förstöra det hävdvunna eller annorlunda. "Bara genom att den förstör något har denna negativa vilja känslan av sin tillvaro", formulerar han saken.

Max Stirner. En av de två enda existerande bilderna på filosofen. Friedrich Engels var upphovsman till båda.

Hegel själv har alltså det franska skräckväldet för ögonen, när han skriver detta, men det är också en varning: den som inte förstår att friheten innebär inbundenhet i och därför beroende av något annat slår in på en farlig väg. Här finns redan varningen för den ensidighet som vänsterhegelianerna skulle förvandla till drömmar om revolution, omstörtning och förstörelse. För just den ensidigheten, den tomma friheten, vill Stirner inte desarmera och försona med något annat, med samhället, staten, religionen, sederna, människorna; just ensidigheten är Stirners oförsonliga projekt.

Kanske är det signifikativt att Stirners kvarlåtenskap till största delen gick förlorad. Kanske är det signifikativt att det bara finns två bilder bevarade av honom, två små skisser som inte säger så mycket om hur han såg ut. Tecknaren var Friedrich Engels, och det sägs att bekanta till Stirner hävdade att skisserna inte ens var särskilt lika den märklige, egne tänkaren. Hur som helst är det bara skisser. Men kanske är det alltså signifikativt att bilderna förmedlades av fienden, den segrande sidan i vänstern, och att vi vet så litet om herr Stirner själv. För det finns något ansiktslöst i Stirners föreställning om den "ende", den individuella atomen som kämpar mot allt och är beredd att offra, "slå ned" och "förinta" sina egna tankar för att fortsätta vara fri från allt som ens kan misstänkas vara "främmande". Det är ett tomt porträtt av en tom människa.

Tomt eftersom det inte finns något därinne, ingen inre kärna som kan bedöma och tämja de egna impulserna, inget överjag, skulle Freud ha sagt; bara den tomma och därför meningslösa besattheten av att vara bara sig själv, aldrig något främmande.

DEN SOM LEVER utan stad, utan samhälle, den som inte behöver någon annan, är "usel" (*faulos*), skriver Aristoteles i *Politiken*. Och den som står utanför staden och staten står också utanför det som gör människan till samhällsvarelse och därför verklig människa. Vill man vara något annat än människa återstår två möjligheter. Den som står utanför den mänskliga gemenskapen måste, säger Aristoteles, vara "ett djur eller en gud" (*therion e theos*). Ett djur eller en gud: alla radikala politiska läror måste förhålla sig till dessa möjligheter, och vi kan läsa den radikala traditionen efter Stirner som just försök att förverkliga det senare, inte det förra.

Vi såg att Marx syn på saken var att Stirner själv ville bli och vara Gud. Men Stirners ensamma individ, hans egoistiska atom som skyr allt beroende och allt som är främmande, är en märklig varelse; helt och hållet oberoende av andra och ändå inte herre över sig själv och sina drifter är han mest lik något helt annat än en gud. Aldrig har någon annan tänkare så gärna velat göra individen till en gud – och aldrig har individen blivit så lik ett djur.

Ett dopp i koldagbrottens sjöar

KRYMPANDE ÖSTTYSKA STÄDER | I Leipzig ska man titta på konst och bada. I Halle nöjer man sig med smulor. Och överallt, precis överallt, rivs det.

Av
Jelena Selin
Frilansskribent.

Störmthal, en liten by söder om Leipzig i delstaten Sachsen i sydöstra Tyskland. Koldagbrottens ökenlandskap breder ut sig mot horisonten. Jag står vid den kant där byn slutar, vid en gyttjig slänt ner mot brottet. Grävskopor skyfflar håglöst runt i leran en bit ner. Mitt i månlandskapet ligger ett vattenfyllt hål. Det är en sjö som sakta håller på att födas. En dinosaurieliknande kolelevator har gått i pension och står overksam på andra sidan sjön. Brunkolsutvinningen är nedlagd, och det grundvatten man tidigare pumpat bort får nu stiga fritt.

En kedja av nya sjöar uppstår i Leipziger Neuseenland och ska bilda ett fritidsparadis som förhoppningsvis drar turister. År 2012 kommer Störmthaler See att ha uppnått sitt planerade vattenstånd. Kanske står jag just på den framtida sandstranden?

Brunkolet, som fortfarande bryts på andra ställen, bland andra av Vattenfall, är Tysklands viktigaste inhemska energikälla, samtidigt som det är en av de smutsigaste – även då förbränningen sker i moderna kraftverk. På DDR-tiden var luften här så smutsig att man fick putsa fönstren minst varannan vecka. Lukten från brunkol och kemiindustri satte sig i kläderna och folk var ständigt sjuka, särskilt barnen. När det luktade riktigt starkt av hankatt visste man att vinden kom från norr, från kemifabrikerna i Buna och Leuna. När det luktade sur mjölk kom den från kolkraftverken i söder. Marken här måste vara nedsmutsad. Vad händer när grundvattnet stiger?

Industrimetropoler som halkar in i en postindustriell era står inför utmaningen att transformera sin produktionsekonomi till en tjänsteekonomi. Ofta hoppas man på turismen som inkomstkälla. Konkurrensen om en plats i medvetandet hos kulturintresserade och penningstarka besökare har skapat sysselsättning inom PR och marknadsföring. Staden eller regionen blir till en produkt som bör ha en tydlig och unik profil och helst inga problematiska sidor, såvida inte dessa i sin tur kan marknadsföras.

För många städer i östra Tyskland är den historiska stadskärnan, i kombination med eventuella berömda personligheter som levt där, det vassaste vapnet i kampen om turister. Leipzig kan skryta med Bach och Auerbachs Keller, det källarvalv där en scen i Goethes Faust utspelar sig. Halle, i delstaten Sachsen-Anhalt, är Händels hemstad. Faran för disneyfiering är stor, och en stad som överskuggas av en enstaka historisk personlighet, som till exempel Martin Luthers Wittenberg, blir beroende av stora projekt och jubileer kring denne.

Leipzig försöker sprida risken; som gammal mässe- och förlagsstad har man initierat Tysklands näst största, allt mer populära, bokmässa, med en profil tydligt skild från Frankfurts. Här finns också den första akademiska utbildningen för blivande författare. Andra storprojekt som OS-ansökan har misslyckats. Kommer satsningen på det nya sjölandskapet att lyckas, eller sänker man här ner ytterligare miljoner i en förtidig grav?

ÖSTRA TYSKLANDS städer krymper. Men även om symptomen liknar dem i väst – befolkningsminskning, tomma industrilokaler, förfallande innerstäder – är orsakerna mer komplexa.

Sachsen, Sachsen-Anhalt och Thüringen var tidigare rika och mäktiga regioner. Sachsen-Anhalts storhetsperiod ligger långt bak i tiden, särskilt tydligt är det romanska kulturarvet. Thüringen och Sachsen klarade övergången från det feodala till det industriella samhället och låg före andra världskriget i världstoppen vad gällde högteknologi och innovation. Nazismen och kriget med den påföljande sovjetiska ockupationen satte tvärt stopp för århundraden av framsteg. DDR fick ensamt ta på sig de enorma reparationsbetalningarna till USSR, som bedrev en systematisk utplundring av maskinpark, räls, experter, produktionsteknik.

Så kom återföreningen. "Den sista som går släcker ljuset efter sig", skämtade man i DDR om utflyttningsströmmen till väst. Troligen lämnade drygt 2,5 miljoner den sovjetiska zonen, sedermera Deutsche Demokratische Republik, innan muren byggdes. Strömmen ströps till en rännil från och med 1961.

Men sommaren 1989 ökade den ännu en gång våldsamt i styrka. Det blev en politisk prioritet att undvika massutvandring till de rikare delarna av Förbundsrepubliken, och till en början verkade penningströmmen från Bonn outsinlig. Det tidiga 90-talet präglades av frenetiskt byggande och renoverande; branschen upplevde en boom. Infrastruktur av olika slag, gamla stadskärnor, nya kontorslokaler – behovet var enormt och subventionerades med skattelättnader och statliga åtgärdspaket. *Aufbau Ost* – "Uppbyggandet Öst", som det massiva politiska programmet kallades – skulle lyfta upp östra Tyskland till västnivå och utjämna de skillnader som 40 års socialism gett upphov till. Drygt tio år senare talar ingen om blomstrande landskap längre, annat än i sarkastisk ton. Aufbau Ost har förvandlats till *Umbau* eller *Rückbau Ost* – ombyggande eller "avbyggande", en eufemism för rivning. Här byggs inte upp längre, här rivs i bästa fall.

Framtida sandstrand. Om sex år ska vattennivån i det gamla dagbrottet ha stigit nog för att Leipziger Neuseenland officiellt ska kunna kalla sig ett fritidsparadis. FOTO: JELENA SELIN

HALLE, INVID FLODEN SAALE, är den största staden i Sachsen-Anhalt. Genom politiskt beslut grundades 1964 en ny stad på andra sidan floden, Halle-Neustadt, huvudsakligen för att härbärgera kemiarbetare. Invånarantalet låg i slutet av 80-talet på knappt 100 000. I dag är antalet halverat. Jag promenerar från spårvagnshållplatsen över centrumtorget med dess billigbasarer och de fem jättehöghus som står övergivna längs ena affärsgallerian. Ett par kvinnor samtalar på ryska, några handikappade rullar över platsen. Commerzbank gör reklam i ett fönster: "Andra försvinner, vi stannar."

Den korta satsen signalerar ett utbrett medvetande, så välkänt att det lönar sig att trycka upp en banderoll. Höghusen har varit studentbostäder. Nu vill ingen bo där och det lönar sig inte att renovera dem. Fasaderna är så nedsmutsade att de ser brandskadade ut. Deras blotta närvaro sänker förmodligen de omkringliggande fastigheternas värde rejält. Tristess är ett för svagt uttryck för vad dessa kolosser utstrålar. De får Halle-Neustadts centrum att ta steget in i gettot.

En bit bort ligger ett område med välvårdade trevåningshus. Här finns pelargoner på balkongerna och gröna gårdar. Jag försöker räkna ut vakansen. Den verkar ligga under den magiska lönsamhetsgränsen på 20 procent. Mitt emellan dessa öar av ordning stora högar trasig betong. Rester av rivna höghus. Det är framför allt de höga husen som rivs. Men rivningstakten skulle behöva vara högre. Det handlar om tusentals lägenheter.

Förorten Halle-Neustadt står, i likhet med andra perifera bostadsområden, högt upp på listan över rivobjekt. Det moderna projektet är, som på andra håll i världen, inte längre efterfrågat. Förorten är en monokultur, specialiserad på boende för massorna.

Men det finns också specifika orsaker som har med transformationen av DDR-statsegendom att göra. Dessa höghus har skulder på nacken. Under DDR-tiden var hyrorna reglerade och så låga att de inte på långa vägar täckte reparationer och underhåll. De privata eller kommunala bolag som övertog förortskomplexen belastades redan från början med skulder som växt i och med vidare renoveringsinsatser. De skuldsatta bolag som blivit sittande på sina fastighetsbestånd förstärkte i många fall utflyttningstrenden genom att dra ner på underhållet eller till och med stänga av centralvärmen.

Finansiellt starkare invånare föredrog att flytta ut till nya egnahemsområden utanför staden, en boendeform som knappt existerade för vanligt folk under DDR-tiden och tillfredsställer längtan efter västlig levnadsstandard. Nybyggda standardvillor är billigare än renoverade gamla våningar av motsvarande storlek i innerstaden.

De höghusområden som vid sin tillkomst tillhandahöll materiell komfort har, utan att förflytta sig en meter, vandrat in i den postmoderna värdesfären. De har förvandlats till "en vertikal återvändsgränd", som den franske stadsplaneraren och filosofen Paul Virilio uttryckt det. Man bor inte längre här därför att politiken omöjliggör en jämförbar bostadsstandard i innerstaden (kollektivt tvång), utan därför att man befinner sig längst ned på den sociala skalan (individuellt misslyckande). De krympande kommunerna river nu ner de tydligaste tecknen på social differens. Hoppas man samtidigt att den planerade förstörelsen ska förhindra den anarkistiska: brinnande bilar och förortskravaller?

I den gamla pendeltågstationen i centrum av Halle-Neustadt pågår utställningen *Shrinking Cities*. Det är en stadssociologisk undersökning av några krympande industristäder världen runt, har just öppnat i stationslokalerna. En stor världskarta full av punkter i olika storlekar visar krympande städer på alla kontinenter. Halle och Leipzig är medlemmar i en klubb som ingen träder in i frivilligt. Några tv-apparater flimrar i trappan ner mot den igenbommade passagen. De visar hopklippta filmscener från förfallna städer. Förföljelsejakter längs nedskräpade återvändsgränder, vandaliserade slumkvarter, genomfartsledernas traspittoreska landskap. I ett annat rum hänger skivomslag och hörlurar, där man kan lyssna på den dystopiska stadens klanger, främst Detroits. Grandmaster Flash and the Furious Five, albumet *The Message* från 1982 spelas i ett par hörlurar.

Här finns ingen cool rap, spännande skottlossning, inga skräpiga gränder med *home boys* hängande i hörnen. Tysk subkultur håller till i väst eller Berlin och har inte skapat en lika stark populärkultur som den amerikanska.

Broken glass everywhere
People pissin' on the stairs, you know they just don't care
I can't take the smell, can't take the noise
Got no money to move out, I guess I got no choice

Detta är den gängse bilden av postindustriella städer: amerikansk innerstad med öde passager, korrugerad plåt, skottlossning mellan gatugäng och allestädes närvarande droger. Jag låter mig fångas av postapokalypsens pittoreska kuliss, innan jag går vidare och ser några foton från Halle-Neustadt hänga uppförstorade på en vägg. Genom fönstret syns samma bilder, fast inte lika färgglada. Det är november. Här finns ingen cool rap, spännande skottlossning, inga skräpiga gränder med *home boys* hängande i hörnen. Tysk subkultur håller till i väst eller Berlin och har inte skapat en lika stark populärkultur som den amerikanska.

KRYMPANDE STÄDER ÄR, som *Shrinking Cities* gjorde klart, inte ett fenomen begränsat till östra Tyskland. Men medan städer som Manchester och Detroit har haft flera decennier på sig att långsamt komma till rätta med ett postindustriellt landskap – det handlar alltså om övergången från industri- till tjänstebaserad ekonomi – har östtyska regioner som de kring Halle och Leipzig erfarit en genuin deindustrialisering. Inom loppet av bara några år har större delen av arbetstillfällena inom kemi- och gruvindustrin försvunnit, för att ersättas av arbetslöshet. Men långt allvarligare än det oerhört snabba förändringstempot är just förlusten av miljoner unga, välutbildade människor under efterkrigstiden. Östtyskland blöder sedan 50-talet. Varifrån kan nya impulser komma?

I dag är det tydligt att femton års strävan efter att få innovationen att slå rot i öst och stimulera inhemskt näringsliv hittills knappast har burit frukt. Kan man i en region, där arbetslösheten ligger på 20 procent och bara en handfull större arbetsgivare finns inom synhåll, lyfta sig själv i håret?

Ja, om man kan konkurrera med låga löner och skatter för nyföretagande. Den modellen har Polen, Tjeckien och Ungern valt, med begynnande framgång. I östra Tyskland har den vägen hittills varit stängd på grund av en konsensus mellan stat, befolkning, arbetstagare och fackföreningar om det nödvändiga i att snarast möjligt uppnå västtyska nivåer vad gäller löner och levnadsstandard. Det visar sig nu att forna DDR hålls som ett slags frivillig gisslan mellan låglöneländerna i öst och välståndet i väst. Priset för utjämningspolitiken betalar de krympande städerna.

Men även här måste man nyansera mellan olika typer av städer. De som från att ha varit små byar växte

Leipzig. Kring Karl-Liebknecht-Strasse bor många studenter och unga, och spåren från det gamla DDR är tydliga.

FOTO: JELENA SELIN

upp kring en eller flera industrier först på DDR-tiden – höghuskomplex framsprungna ur jorden med en liten försumlig bykärna, och de äldre städerna som Leipzig och Halle. De förra kommer man troligen att ge upp. De senare befinner sig i en smärtsam kamp om både sitt förflutna och sin framtid – med varierande framgång.

I LEIPZIG, PÅ WURZENER Strasse, pågår projektet "Mörk skog, ljus glänta"; man planterar träd på tomma tomter som alternativ till förfallet. Träden står i rader, marken täcks av murgröna. Det ser ordentligt ut. Som om allt vore i sin ordning. Det är som i datorspelet Sim City. När folk flyttar måste man anlägga en park för att få dem att återvända. Naturen släpps in i den urbana miljöns luckor som inte längre väntas bli fyllda. Men den "rena naturen", en vildvuxen ödetomt, har inte den önskvärda verkan. Det är den kultiverade naturen med sin utvalda växtlighet och arrangerade form som signalerar den planerade stadsbildens ordning.

Detta är ett av de småprojekt som Leipzig satsar på bredvid de stora. Det gamla bomullsspinneriet, nu i privat ägo, är ett annat. Det 1884 uppförda fabriksområdet i rött tegel har medvetet lämnats ifred från lyxrenovering. När man går in genom järngrinden möts man av halvt förfallna byggnader. Gångbroar förbinder de olika längorna med varann. På en av dem sitter en stor klocka. Man kan föreställa sig hur spinnerskorna sneglat upp emot den för att inte dra ut på rasten för länge.

Den nye fastighetsägaren har lockat till sig ett helt annat folkslag. Här finns fabriksloft på flera hundra kvadratmeter som omvandlats till konstnärsateljéer. I bottenplanet på en tegellänga ligger ett varuhus för konstnärsmateriel. Keramikverkstäder, en friskola, klubbar, gallerier, arkitektkontor och barer har slagit sig ned här i södra utkanten av Leipzig och bildar ett eget litet kosmos. Men inte bara unga människor har kommit hit. Den gamla Leipzigfirman Herrmann tillverkar fortfarande trämodeller för hattar, som de exporterar till hela världen. Ett nästan utdött hantverk. Här på det gamla bomullsspinneriet får man en aning om de fördelar som krympande städer kan erbjuda. Massor av plats till låg hyra. Konstnärer som Neo Rauch, Tilo Baumgärtel, Tim Eitel och Rosa Loy – företrädare för den nya Leipzigskolan – finns här. Konceptet har nästan haft för stor framgång. Invånarna börjar beklaga sig över den anstormning av besökare som följer med Leipzigkonstnärernas allt högre kurs på den internationella konstmarknaden.

I HALLE FIRAR MAN 1200-årsjubileum i år. Är man på jubileumshumör? Innerstaden är en andlös blandning av varje epok mellan medeltid och nutid. Många historiska byggnader är fallfärdiga. Här saknas kapital och efterfrågetryck från en befolkningsökning. De elever som vill få tag på en lärlingsplats på ett företag måste söka sig till väst. Universitetet växer, men många fakulteter flyttar ut ur innerstaden till nya lokaler utanför centrum. Man hoppas få ta del av smulorna från det rikare Leipzig, vars borgmästare lyckats attrahera storföretag som Porsche, BMW och DHL.

Jag promenerar genom staden. Det går knappt att värja sig för intrycket att Halle är en förlorare. Förfallet finns här mitt i staden, i den historiska kärna som en mer framgångsrik stad skulle ha polerat upp. Jag viker in på en gata med fastighetsbestånd från sen medeltid och barock. Fasaderna är till stor del trasiga, ofta har bara fönsterramarna bytts ut. Någon har hängt upp en korg med blommor och smyckat dörrlyktan på ett av husen. En handmålad text upplyser om husnumret och byggåret: "Erbaut um 1500". Den flagnande putsen avslöjar vilka material som använts. Man ser tegelsten, balkar, grånade träplankor och något som kan vara flätad vidje. Ett så stort historiskt fastighetsbestånd kan visa sig vara en förbannelse för en fattig stad. Huset från år 1500 är kulturhistoriskt värdefullt och måste renoveras utifrån bestämmelser för byggnadsminnesvård. Kanske kommer det helt enkelt att ruttna ner.

Skulle man rikta en kamera på Halle ur fågelperspektiv och snabbspola framåt från 1945 till i dag, skulle man se rörelsen ut ur innerstan, in i förorterna och sedan ut på landet till radhus- och villaområdena. Den första flyttrörelsen är nödtvungen; varken statliga eller privata medel räcker till för att modernisera förfallande innerstadsfastigheter. Den andra rörelsen är frivillig. Det måttliga välståndet hos dem som har jobb möjliggör valfrihet, men räcker fortfarande inte till för att renovera kulturmärkta innerstadsfastigheter. Rörelsen liknar den hos regnskogens småbönder, som drar runt och röjer ny mark allt eftersom den gamla blivit ofruktbar.

KUNSKAPSBILDNINGEN kring krympande städer i Tyskland karaktäriseras av diskussionen kring alternativ utveckling. Ny terminologi skisserar nya tankegångar. Förutom *Schrumpfung* (krympande) talar man om *Rückbau* eller *Abbau* (bokstavligt: tillbakabyggande eller nedbyggande), *Entschleunigung* (nedsaktande), *Deökonomisierung* (avekonomisering) och *Entdichtung* (utglesning). Erfarenheten av statens svårigheter att transformera en postsovjetisk ekonomi å ena sidan och dess hjälplöshet inför globala finanskrafter å andra sidan, ger upphov till misstro gentemot de stora projekten. Man koncentrerar sig i stället på förändring i det lilla, i långsamma steg som är förankrade i vardagen, hållbar utveckling alltså.

Förutom *Schrumpfung* (krympande) talar man om *Rückbau* eller *Abbau* (bokstavligt: tillbakabyggande eller nedbyggande), *Entschleunigung* (nedsaktande), *Deökonomisierung* (avekonomisering) och *Entdichtung* (utglesning).

Den unga arkitekten Jürgen Breiter har i Berlin grundat Agentur für alltägliches Stadtleben (Agenturen för vardagligt stadsliv). Idén växte långsamt fram ur ett kommunalt finansierat projekt i Wedding, en av Berlins sociala brännpunkter med rekordhög arbetslöshet, och fördjupades i och med att han själv flyttade dit. Den omedelbara erfarenheten av förändringsprocesserna i Wedding skapar ett djupare engagemang och har gett upphov till en del pragmatiska teser, till exempel att begränsade stödmedel fungerar bäst.

– Min personliga filosofi kommer från tre års ideellt arbete i Wedding. Där finns stödprogram, som förfogar över en viss budget, som sätts in enligt bestämda kriterier. Tyvärr väljer man då områden som på något sätt gjort sig bemärkta. Kanske har det redan gått för långt där. Om jag har en begränsad mängd vatten att släcka med, kan jag inte ta hand om hela branden. Jag brukar använda den här bilden för att förklara läget: Ett bra brandsläckarteam vid en skogsbrand kommer inte heller på idén att flyga in till mitten av brandhärden och hoppa ner med fallskärm för att försöka släcka elden därifrån. Det är klokare att närma sig från utkanten och där sätta in de begränsade medel som står till förfogande för att hindra att elden sprids och hoppas att området breder ut sig in mot problemcentrum.

Sätter man alltså in medlen där de

fortfarande kan verka, är chansen större att de breder ut sig. Om jag positionerar mitt projekt i glappet mellan det rika Mitte och det fattiga Wedding, kan det verka socialt mot Mitte, så att folk ser att det finns andra sammanhang i samhället, och finansiellt mot krishärden, och dra dit medel från den rika delen av stan. Det är en illusion att tro att man kan göra allt.

Potential är ett viktigt begrepp i Jürgen Breiters analys. Krympningsprocesserna i östra Tyskland förebådar en global utveckling. När den demografiska tillbakagången sätter in om tio-femton år kommer dessa scenarier att bli allt vanligare i europeiska städer. Vi kommer att förvalta brist och krympande i allt större utsträckning.

Frågan om hur de människor som framstår som överflödiga kan bli nödvändiga medlemmar i allt glesare regioner och städer är därför redan nu avgörande. Zygmunt Bauman ser i det modernas inställning till avfall en analogi med Michelangelos konstpraxis: David befann sig hela tiden inne i marmorn; jag behövde bara mejsla bort det överflödiga. Bauman ställer frågan om de överflödiga stenskärvor som kastades på soptippen.

Demografiexperten Franz-Xaver Kaufmann, varnar skarpt för följderna av nativitetsminskningen och pläderar för kraftigt ökade investeringar i den kvarvarande befolkningens kompetens. Medvetandet om existerande potential och kompetensutveckling är avgörande för krympande samhällen. Vi har helt enkelt inte råd att slösa bort de få barn som föds. Kanske kan erfarenheterna från Österlands krympande städer skärpa blicken för faror och chanser när vi blir allt färre. ■

Inget dukat bord. Det vurmas kring österlsk estetik, men trots detta väljer många att lämna den fattigare delen av Tyskland. FOTO: JELENA SELIN

I dag är envar – och ingen – intellektuell

KOMMUNIKATIV RELATION | **Nya tider och ny kommunikationsteknik rycker bort mattan under de intellektuellas fötter.**

Av
Carl-Filip Brück
Doktorand i teoretisk filosofi vid Stockholms universitet.
Jakob Norberg
Doktorand i germanistik vid Princeton University.

Det finns inte längre några intellektuella. Ett par uppmärksammade böcker från de senaste åren bär titlar som *Where Have All the Intellectuals Gone?*, *The Last Intellectuals* och *The Disappearing Liberal Intellectual*.[1] Skall vi välkomna de intellektuellas försvinnande, eller skall vi beklaga det? Har de förlorat sin samhälleliga funktion, eller vittnar deras borttynande om den kritiska kulturens förfall? För att kunna besvara dessa frågor måste vi på nytt definiera vad de intellektuella är, eller vad de var.

Det är lockande att analysera intellektuella som sociologiska eller politiska fenomen. En del försöker inordna dem i olika samhällsklasser och ideologier, allt efter deras bakgrund och övertygelser. Men alla försök att beskriva intellektuella utifrån ett socialt eller politiskt perspektiv riskerar att förbise något centralt. En intellektuell, menar vi, kännetecknas nämligen först och främst av en speciell sorts kommunikativ relation till sin publik. Det är genom sitt tilltal som han (för det har oftast varit fråga om en han) utmärker sig bland andra offentliga röster. I stället för att rikta sig till olika samhällsgrupper försöker den intellektuelle frigöra både sig själv och andra från alla sorters kategoriseringar. Med andra ord talar han som en självständig individ till andra självständiga individer. Det kan låta enkelt, men som vi ska se kräver denna form av kommunikation en rad förutsättningar. Och frågan är om dessa förutsättningar finns kvar i dag – och under vilka omständigheter som de intellektuella oundvikligen måste försvinna.

DE GRUNDLÄGGANDE DRAGEN i den intellektuelles kommunikationsmönster beskrivs av Immanuel Kant i hans pamflett från 1784, *Vad är upplysning?*. Upplysning är enligt Kant människans utträde ur sin självförvållade omyndighet. En upplyst människa är autonom, det vill säga att hon inte låter sig ledas tankemässigt eller moraliskt av auktoriteter utan har modet att fatta beslut utifrån egna förnuftsresonemang. Till auktoriteterna räknas exempelvis makthavare och företrädare för religionen och vetenskapen – alla de som begär underordning eller förtroende.

Kant menar att man som representant för en hierarkiskt ordnad institution måste rätta sig efter dennas spelregler och – i alla fall under arbetstiden – sätta sitt eget fria tänkande inom parentes. I egenskap av enskild person är man emellertid fri att torgföra sina åsikter, och att göra offentligt bruk av sitt förnuft. Då är det inte längre en företrädare för makten, en organisation eller ett skrå som vänder sig till en specialpublik av berörda (undersåtar, församlingsmedlemmar, kunder), utan just en enskild som talar till en värld av prövande läsare och lyssnare. Tillsammans utgör avsändare och mottagare en kritisk offentlighet, som inte längre belastas av krav från politiska och religiösa auktoriteter.[2]

Man kan säga att Kant anger koordinaterna i en ny diskussionsmodell som lägger sig vid sidan av de traditionella ramarna för offentlig kommunikation. Förutom att tala som kunglig tjänsteman till undersåtar eller som präst till en församling kan man också tala offentligt som enskild individ till en läsande publik. Den intellektuelle är en möjlig rubrik på denna nya diskursordning. Att vara intellektuell innebär att som autonom individ vädja till andra autonoma individer.

Den intellektuelle representerar alltså ingen makt eller organisation, vilket också innebär en märkbar auktoritetsförlust. I brist på officiell uppbackning och certifierad kunskap framstår han lätt som en gaphals med överdriven tro på sin egen betydelse, som en frifräsare utan igenkännbara meriter och förankring i etablerade grupper, eller – helt enkelt – som en dilettant. Den intellektuelles motdrag är då inte i första hand att övertyga åhörarna om sitt värde eller sina kunskaper. I stället försöker han genom sitt tilltal slita loss dem från deras givna grupptillhörigheter.

En intellektuell kan bara nå framgång

1 Russell Jacoby, *The Last Intellectuals*, New York 2000; Frank Furedi, *Where Have All the Intellectuals Gone?*, London 2004; Eric Lott, *The Disappearing Liberal Intellectual*, New York 2006.

2 För en diskussion om Kants pamflett som utkast till en ny diskussionsform, se John Bender och David E. Wellbery, (red.), *The Ends of Rhetoric: History, Theory, Practice*, Stanford 1990.

genom att presentera sin kommunikation som ett utbyte mellan "människor", alltså mellan personer som inte restlöst går upp i sina officiella eller sociala roller. Dem som enbart identifierar sig med sin position i hierarkin eller sin klasstillhörighet har den intellektuelle svårt att nå. Det gäller därför att visa dem att de även är individer rätt och slätt. Den intellektuelles trovärdighet vilar helt på denna autonomi: å ena sidan anspråket på den egna, å andra sidan en appell till åhörarnas möjliga autonomi.

Den intellektuelle riktar sig alltså till den enskilde i den mån han eller hon är en "människa" bortom etablerade politiska, religiösa eller sociala identiteter. Denna strävan har i historien ofelbart alstrat konflikter med den institutionaliserade maktens representanter. Inte sällan förknippas den intellektuelle med samhällelig upplösning. Han betraktas som rotlös, opatriotisk, dekadent; han försvagar goda gemenskaper, angriper nedärvda bruk och kränker heliga ting. Hotbilden sammanfaller delvis med antisemitiska fördomar, en association som på ett avgörande sätt präglades under Dreyfus-affären.[3]

Enligt en mer positiv syn är den intellektuelle en obunden, kosmopolitisk förnyare, någon som kämpar för att avskaffa privilegier, ifrågasätter konventionella sanningar, omprövar rutiner och avmystifierar religioner.

En motsättning som sedan Kants tid har vuxit sig allt starkare är den mellan den intellektuelle och experten. Den senare är en auktoritet tack vare sina specialkunskaper inom ett avgränsat område. Expertens ord är inte lag men som lekman gör man klokt i att följa hans eller hennes råd. Om en doktor uppmanar en att lägga om sin livsföring, kan man följa anvisningarna i förvissningen om att de grundas i genuin kunskap. I ett samhälle som ständigt anlitar experter verkar den intellektuelle inte så mycket blasfemisk som inkompetent.

Ur den intellektuelles synvinkel ser det självfallet annorlunda ut. En intellektuell informerar aldrig om sakläget. Hans uppgift är ju inte heller att informera, utan att påminna sin publik om att de är autonoma individer. För honom är förtroendet för experter, hur mycket det än hjälper oss att undvika risker eller förbättra vår situation, förbundet med inskränkningar av den enskildes självbestämmande. För att återvända till Kant: Ingenting är mer lockande för den självförvållat omyndige än expertutlåtanden, eftersom de på legitim väg befriar individen från självständigt tänkande.

Det finns alltså inte något vetenskapligt eller samhälleligt område som den intellektuelle känner bättre än någon annan. Den intellektuelle skyr också expertens signum: terminologin, det vill säga den vetenskapliga, esoteriska jargongen. Men en intellektuell är inte heller en skicklig retoriker. För den skolade talaren (eller den erfarne reklamaren) kännetecknas varje publik av sin ålder, status, bildningsnivå, sina värderingar och intressen, och den låter sig bara övertygas av någon som förmår anpassa sitt budskap till dess specifika karaktär. Ju mer detaljkunskap om adressaten desto bättre, eftersom det av strategiska skäl handlar om att bekräfta en redan existerande självbild. Det kommunikationsmönster vi kallar "den intellektuelle" är däremot med nödvändighet icke-retoriskt eftersom det strävar efter att bryta ned de hierarkier och sociala grupperingar som annars präglar samhället. Att vara intellektuell är att i och med sitt framträdande och tilltal lösgöra sig själv och andra från insulära sammanslutningar och självuppfattningar, alltså det som retorikern exploaterar och konfirmerar i syfte att övertala.

I ett samhälle som ständigt anlitar experter verkar den intellektuelle inte så mycket blasfemisk som inkompetent.

Att den intellektuelle undviker jargong betyder dock inte att han saknar trick. För att slå vakt om sin autonoma status är den intellektuelle å ena sidan tvungen att ständigt markera sin obundenhet i relation till partier, klasser eller skrån. Det gör man enklast genom att förkasta sin egen sociala bakgrund, angripa sitt skrå eller sin kultur, undvika umgänge med politiker och tacka nej till ordnar och priser. Sartres spektakulära vägran att ta emot Nobelpriset i litteratur är ett välkänt exempel. En intellektuell måste ständigt iscensätta sin egen frihet och rörlighet – endast därigenom säkrar han sin speciella, "moraliska" auktoritet.[4]

Men den intellektuelles uppkomst är också oupplösligt förknippad med en specifik gest: Zolas "J'accuse". Anklagelseakten rymmer den intellektuelles hela uppdrag, att ligga i ständig indignationsberedskap. Den intellektuelle uppfattar sig själv som en väktare av universella värden och rycker ut så fort dessa värden kränks, det må vara av en omänsklig byråkrati eller en dominerande samhällsklass, en militär världsmakts rättsövergrepp eller en religiös ordnings förstockade repression.

Respekt för den enskilda människans värdighet och rättigheter – oberoende av etnisk härkomst, social bakgrund, kön, läggning och konfession – kräver en allomfattande och därför traditionsfientlig solidaritet med mänskligheten. Här ser man ett samband mellan den intellektuelle som kommunikationsmönster och som etiskt-politiskt program. Den intellektuelle anklagar alltid och han anklagar alltid samma sak, nämligen övergrepp mot den gestalt som han själv hela tiden iscensätter för att framföra sitt budskap, den autonoma individen. Därmed kan man också vända på förhållandet mellan politisk agenda och kommunikativa medel. Varje gång den intellektuelle går till storms mot kränkningar försvarar han också sin egen kommunikationstyp. Det är bara han, som intellektuell och därför höjd över alla grupperingar och särintressen, som förmår att se och, än viktigare, att tilltala subjekt som "människor".

Den intellektuelle följer upp sina upptäckter av övergrepp med att peka ut ansvariga och kräva svar. Tendensen att anklaga följer logiskt av den kantianska autonomipremissen. Eftersom varje enskild människa bär ansvar för sina handlingar skall det också gå att fastställa skuld och knyta skeenden till personer. Den klassiske intellektuelle (Zola!) skyggar inte för att nämna namn.

Men i jakten på ansvariga hemfaller den intellektuelle åt förenklingar. Det är standardinvändningen från experthåll. Den intellektuelles brist på fördjupade kunskaper gör att han bortser från situationens komplexitet. Ur detta perspektiv innebär avsaknaden av specialistkompetens en tillflykt i fantasier om enkla och översiktliga ansvarsförhållanden.[5] Här kan man, från en samtida horisont, komma att tänka på den oförtröttlige Janne Josefsson, som i sina program inte kan undvara det dramatiska ögonblick när han ställer en makthavare mot väggen.

Inför expertens och akademikerns invändningar har den intellektuelle dock ett svar till hands. Hänvisningar till komplicerade interaktionsmönster eller övergripande strukturer förfaller till mystifikationer och tjänar bara till att beröva människor deras autonomi. Samtidigt är den intellektuelles perspektiv otvivelaktigt besläktat med en välkänd patologi: paranoia.[6] Kombinationen av svepande samhällskritik och individuellt ansvarsutkrävande riskerar att närma sig konspirationsteorien. Ingenting bara händer – någon drar alltid i trådarna.

Det innebär dock inte att den intellektuelle ägnar sig åt enkel skandaljournalistik. Skandaljournalistiken utnyttjar och förstärker en föreliggande fördom eller antipati, den presenterar en förbrytelse eller en överträdelse som det legitima föremålet för en omedelbar och oreflekterad ilska. I sitt utpekande av en tydlig, yttre syndabock fråntar den läsaren allt ansvar, vilket också ger den dess cyniska karaktär. I motsats till detta riktar den intellektuelle fingret såväl mot sig själv som mot läsaren i ett försök att påvisa det som kallas negativt ansvar, det vill säga hur vi är ansvariga för de handlingar vi underlåtit att utföra och därmed för det som kan tyckas avlägset från vår trygga privatsfär.[7]

VARFÖR LYSSNAR VI då på den intellektuelle? Den intellektuelle är ju ingenting annat än en indignerad medmänniska. När Sartre svarade på frågan om vem han var att döma i fråga om Vietnamkriget svarade han: "Vem som helst."

För att som "människa" appellera till andra "människor", och för att stiga fram som "vem som helst", krävs dock en särskild tillgång. Det krävs stadig uppmärksamhet med grund i ett redan etablerat kändisskap, rentav ett hölje av mystik som inbjuder till irrationell beundran.

Frågan är då vari detta kändisskap består, hur man uppnår och vidmakthåller det. Enligt Max Webers indelning av

3 För en analys av kopplingen mellan antisemitism och kritik av intellektuella under Dreyfus-affären, se Dietz Bering, *Die Intellektuellen: Geschichte eines Schimpfwortes*, Stuttgart 1978.

4 Se Steve Fuller, *The Intellectual*, Cambridge 2005, s. 113.

5 Denna ståndpunkt utvecklar Arnold Gehlen i sin artikel "Das Engagement der Intellektuellen gegenüber dem Staat", *Gesamtausgabe*, vol. 7, Frankfurt am Main 1978, s. 253–266.

6 Se Steve Fullers kapitel med titeln "Intellectuals are Touched by Paranoia", a.a., s. 18–33.

7 Se Steve Fuller, a.a., s. 29.

olika sorters samhällelig auktoritet finns det tre huvusakliga källor till legitimitet: traditionell, rationell och karismatisk.[8] Traditionell auktoritet vinner den som framgångsrikt etablerar sin plats i ett dynastisk sammanhang. Rationell auktoritet erhåller man genom en förmåga att korrekt och effektivt fullfölja rent formella regelverk och direktiv. Den karismatiska auktoriteten skiljer sig från de föregående på så vis att den inte är inbäddad i traditioner eller institutioner. Den är i stället en utstrålning som tycks emanera från en enskild individ. För att besitta denna svårdefinierbara kvalitet måste man först och främst ha utfört ett mirakel. Vad miraklet, kändisskapets ursprung, vittnar om är enligt Weber utövarens transcenderande, annanvärldsliga karaktär.

Den intellektuelle besitter karisma i Webersk mening. Han äger auktoritet i kraft av förflutna mirakel. En intellektuell börjar aldrig sin bana som intellektuell, utan som något annat. Han kan vara produktiv författare (Zola), svårtillgänglig filosof (Russell), eller banbrytande lingvist (Chomsky), vars bedrifter inom sitt område storögt beundras men knappast förstås av en bredare allmänhet. Ett samtida exempel skulle vara Arundhati Roy, som efter ett sensationellt litterärt genombrott, så att säga "från ingenstans", på heltid ägnat sig åt att väcka global politisk opinion.

Intellektuella som de var förr. Simone de Beauvoir och Jean-Paul Sartres efterträdare har det svårare att få samma genomslag.

FOTO: GETTY IMAGES/SCANPIX

Genom ny, lättillgänglig kommunikationsteknik kan vi alla bli kolumnister eller litteratörer, och få saknar i dag modet att offentligt säga sin mening.

Den intellektuelles auktoritet vilar alltså på ett märkligt kapital. Ett mirakel måste ha skett, en händelse som utmärker och avskiljer individen från andra. Endast tack vare denna annanvärldsliga status och karisma kan han framträda utanför alla etablerade sammanhang och tala som "vem som helst".

SÅ – FRÅGAN KVARSTÅR – varför är de intellektuella på väg att försvinna? Ett vanligt svar lyfter fram de intellektuellas politiska felsteg. Till att börja med har intellektuella under efterkrigstiden allierat sig med olika regimer. I efterhand framstår det som om de har gjort grova felbedömningar på grund av sin inkompetens eller sin naiva entusiasm och därigenom slutgiltigt förbrukat sitt sköra förtroendekapital. Men problemet är inte så mycket att de intellektuella gjort sig skyldiga till felbedömningar av det historiskpolitiska landskapet. Utifrån de utgångspunkter som presenterats ovan kan man i stället se att stödet till en politisk regim, oavsett hur bra eller dålig den visar sig vara, i sig är ett svek mot den intellektuelles uppdrag.

Den intellektuelle påminner alltid sin publik om dess medlemskap i en mänsklighet som per definition överskrider varje redan existerande socialt eller politiskt sammanhang. Uppdraget består i att ständigt bryta mot de identifikationsmöjligheter som de rådande sociala, politiska och religiösa makterna erbjuder. Intresset för regeringar eller system som sedan visat sig vara, eller alltid uppenbart varit, skrämmande repressiva och inhumana utgör därför inte en olycklig blindhet inför en historisk realitet. Det visar i stället prov på ett slags otålighet med "den intellektuelle" som ett kommunikationsmönster och ingenting annat än ett kommunikationsmönster. Så fort man åberopar en faktisk politisk eller ideologisk rörelse förvandlas man från obunden intellektuell till kvasi-officiell representant för en social eller politisk verklighet.

Man kan säga att den Sartre som anklagar USA för orättfärdig krigföring i Vietnam är absolut skild från den Sartre som uttalar sitt stöd för en kommunistisk regering. I det senare exemplet faller den intellektuelle för frestelsen att i ett existerande samhälle, om än geografiskt avlägset, föreställa sig ett politiskt förverkligande av den "mänsklighet" som han vänder sig till i egenskap av intellektuell. Den mänsklighet som den intellektuelle företräder är dock ingenting annat än en princip för utövandet av kritik. Den är, för att tala med Kant, en regulativ idé, ett slags omöjligt ideal som visserligen är nödvändigt för att vägleda förnuftet i dess kritiska verksamhet, men som aldrig kan realiseras.[9]

Den intellektuelles försvinnande är självförvållat, såtillvida att han själv inte orkat upprätthålla den evige dissidentens roll i förhållande till den sociala verkligheten utan till slut drömmer om att inlemmas i en faktisk gemenskap, som ledare eller funktionär.[10] Men man kan även skönja en orsak som har sitt ursprung i den intellektuella rollens förutsättningar snarare än dess stränga krav på rörlighet. Om offentligheten slutat lyssna på den intellektuelle beror det inte bara på felsteg eller avsteg utan på att rollen i sig förlorat sin exklusivitet och därmed också tappat i genomslagskraft.

Den intellektuelle kännetecknas av sitt tilltal, han appellerar till den enskilde individen utanför alla religiösa, sociala och kommersiella kontexter. Och han gör det i kraft av en karisma som förlänar honom en märkligt transcendent position. I dag är dock få saker banalare än att uttrycka sin egen åsikt. Genom ny, lättillgänglig kommunikationsteknologi kan vi alla bli kolumnister eller litteratörer, och få saknar i dag modet att offentligt säga sin mening.[11] Vi uppfattar därför inte längre att det krävs något extraordinärt för att kommunicera utanför samhällets reglerade ramverk. Att tala som autonom individ utanför institutionerna framstår inte som en bedrift som kräver och förstärker en karismatisk aura.

Den utveckling som skett är å ena sidan otvivelaktigt positiv, en demokratisering och avmystifiering av något som tidigare sågs som en prestation som endast ett fåtal exceptionella individer var förmögna till, upplysningens mytologiska figurer. Men den fria, obetingade åsikten riskerar i det ögonblick den blir var mans egendom – ett *a priori* snarare än ett etiskt projekt – att förlora sin karaktär av överskridande. Den är inte längre ett uttryck för en mödosamt vunnen självständighet i förhållande till en rådande ordning. Det fria talet utan institutionell auktorisering bemöts nu med en axelryckning eftersom det betraktas som något oproblematiskt. När den fria, autonoma individen uppfattas som det normala framstår den intellektuelles strävan som överflödig.

Spänningen mellan de intellektuella och andra, traditionella auktoritetsformer har försvagats. Därmed har upplysningen förlorat karaktären av pågående uppdrag. Men samtidigt som vi uppnår universell autonomi inträder också ett tillstånd av universellt dilettanteri. Den intellektuelle upplöses i bloggosfären. ■

8 För en översikt över legitimitetsformer, se bland annat Max Webers "Politik als Beruf", *Schriften zur Sozialgeschichte und Politik*, Stuttgart 1997, s. 271 - 339.

9 Se Immanuel Kant, *Kritik av det rena förnuftet*, översättning Jeanette Emt, Stockholm 2004, s. 613.

10 Jürgen Habermas, "Heinrich Heine und die Rolle des Intellektuellen in Deutschland", *Eine Art Schadensabwicklung: Kleine politische Schriften VI*, Frankfurt am Main 1987, s. 27–54.

11 För en nu klassisk genomgång av mekanismer som tystar människor i annars relativt öppna samhällen, se Elisabeth Noelle-Neumann, *The Spiral of Silence: Public Opinion – Our Social Skin*, Chicago 1984.

Globaliseringen är vältemperered

INTONATION | **Den musikaliska världen stäms enligt samma skala.**

Av
Erik Wallrup

Tf chefredaktör för *Axess*.

För att vara det språk som alla sägs förstå har musiken haft förvånansvärt svårt att ta sig utanför vissa gränser. Oswald Spengler, som ju gärna drog upp kulturella gränser, skriver att den kinesiska musiken är obegriplig för oss, eftersom vi inte kan skilja mellan det en kines hör som muntert och som sorgset. Kinesen, å sin sida, uppfattar all västerländsk musik som en marsch. Ståndpunkten är utan tvivel passé, för några av de bästa musikerna inom den klassiska västerländska musiken kommer från Kina. Mer rätt har Spengler om vår förmåga att höra om kinesisk musik är glad eller melankolisk. Men det finns anledning att tränga djupare in i det musikaliska medvetandet för att se hur vi är stämda. Hur vi lyssnar och vad vi hör berättar om vilka vi är.

Ställt inför sådant som indisk ragor och den japanska hovmusiken *gaguku* var det västerländska örat länge helt avvisande, samtidigt som både bildkonst och, märkligt nog, språken snabbt kunde sugas in i det intellektuella arbetet på universiteten. Visst kunde vissa öron spetsas, men det har tagit århundraden innan förståelsen djupnat. Murarna släppte knappt fram något ljud före 1900-talet. Men när Claude Debussy vid ett berömt tillfälle hörde javanesisk gamelanmusik under Parisutställningen 1889, innebar det att hans upplösning av harmonikens vanliga riktningar bytte färdväg. Sedan dess har musiken färdats fram och tillbaka över jordens yta, till en början rent fysiskt genom resande musiker, därefter via radio och tv, på senare tid på internet. Avstånd existerar inte. Vi har hamnat i den oändliga ljudocean David Toop försökt beskriva.[1]

Dessförinnan hade den västerländska konstmusiken utvecklats utan några vidare externa influenser ända sedan den gregorianska sången (som förstås i sin tur hade sina rötter i Medelhavskulturerna, och mer specifikt i den judiska och tidigkristna sången). Visst lät Mozart krydda några stycken med då trendriktiga "turkiska" marscher. Visst lånade Dvořák indianmelodier till sin "amerikanska" stråkkvartett och symfonin "från den nya världen". Men det är få, ytterst få, influenser och framför allt väldigt ytliga.

I dag finns symfoniorkestrar i jordens alla hörn. I den fenomenala filmen *Fitzcarraldo* låter Werner Herzog en galen musikälskare fylla den sydamerikanska regnskogen med Carusos skimrande tenor, sedan huvudpersonen kommit på idén att bygga ett operahus där. Numera sköter transistorapparater saken. En berömd anekdot ur musikantropologin berättar att just indianer stod undrande när de fick höra Beethovens nia – de förstod inte när musiken skulle börja. Sådana skrönor hör det förflutna till.

BERNARD LEWIS, kännaren av islamsk kultur, försökte hitta essensen i den västerländska konstmusiken i polyfonin – mångstämmigheten där de enskilda stämmorna rör sig fritt i förhållande till varandra. Det är dock en sanning med modifikation, eftersom långt ifrån all västerländsk konstmusik är polyfon i egentlig mening. Men polyfonin fyller mer än rollen av att vara ett musikaliskt kännetecken, den är för Lewis direkt betecknande för hela den moderna västerländska kulturen:

> Med en smula fantasi kan man känna igen samma drag i andra aspekter av västerländsk kultur – i demokratisk politik och i lagsporter, vilka båda kräver samarbete, i harmoni om inte i enhet, mellan olika utförare som spelar olika roller i ett gemensamt syfte.[2]

Det finns alltså regler för samverkan, och ytterst komplexa system som symfoniorkestern och parlamentarismen kan uppstå ur detta slags samarbete. Olika partier eller fotbollslag kan vara varandras motståndare, men likafullt respekteras lagar eller regler i kampen. Den största mästaren av polyfonin, J. S. Bach, kan därför sägas ha givit upphov till en klanglig demokrati när han följande fugans strikta regler komponerade sin *Kunst der Fuge*.

Men det är långt ifrån självklart att det polyfona ska stå för bilden av den moderna demokratins sammanfogande av individuell autonomi och samhällelig samverkan. Spengler såg helt annorlunda på saken. På ett betydligt mer radikalt vis än Lewis ställer han musiken i centrum av den västerländska kulturen: musiken är västerlandets konstart framför alla andra, den är en sant faustisk konstart i det att den ger uttryck för en oändlighetssträvan. Matematik och musik har varit kopplade till varandra ända sedan den grekiska antiken, och Spengler tar det som en obestridlig parallell att fugan nådde sin fulländning samtidigt som Leibniz och Newton runt 1670 stod för ett genombrott inom matematiken med infinitesimalkalkylen.

När det gäller musik går det att tolka fritt. För vissa kan Arnold Schönbergs tolvtonsteknik, som gjorde rent hus med tonarternas hierarkisering av tonerna, innebära en radikal demokratisering – medan andra talar om en total, för att inte säga totalitär, behärskning av tonmaterialet.

Falskheten har satt myror i huvudet på musikteoretiker från antiken och århundraden framåt. Den klangliga världen tycktes vara ordnad i prydliga heltal, men i verkligheten skevade systemet en smula.

BEHÄRSKNING AV MATERIAL är ett nyckelord för den västerländska konstmusiken, och den mobilisering av krafter som finns i de gigantiska verken för solister, kör och orkester som komponerades under 1900-talets första årtionden (Gustav Mahlers åttonde symfoni, Arnold Schönbergs *Gurrelieder*, Hans Pfitzners *Von deutscher Seele*) har en parallell i den totala mobiliseringen under första världskriget. Den perfekta synkroniseringen av flera hundra människor, där en enorm klangkropp behärskas av dirigenten i en precision som kan graderas ner till hundradelssekunder, är ett exempel på en extrem ledarprincip.

Men något som lätt glöms bort är att det som innebär en exakt synkronisering görs möjligt av en utsuddning av den perfekta samstämmigheten. Den utsuddningen bär namnet *liksvävande temperering*.

Vad är då detta för märklig företeelse? Ända sedan antiken har man brottats med en egenhet i människans uppfattning av rena intervall, avståndet mellan två toner. Den enklaste samklangen av alla är oktaven, ett intervall mellan två toner som är olika höga men som har en klar identitet – de uppfattas som en och samma ton fast på olika höjd.[3] Förhållandet mellan de två tonerna är att den högre har dubbelt så högt svängningstal som den lägre (relationen uttrycks 1:2). Den näst enklaste samklangen är kvinten, den vanliga skalans femte steg (här är talförhållandet 2:3).[4] Om man staplar sju rena oktaver på varandra och därefter staplar 12 rena kvinter borde man nå en och samma punkt, men problemet är att tonhöjderna skiljer sig åt. Det skorrar rejält. Denna skavande skillnad har fått det vackra namnet "pytagoreiskt komma".

Falskheten har satt myror i huvudet på musikteoretiker från antiken och århundraden framåt. Den klangliga världen tycktes vara ordnad i prydliga heltal (oktavens 1:2, kvintens 2:3 och vidare exempelvis kvarten 3:4), men i verkligheten skevade systemet en smula. Irrationella tal kunde lösa problemet, men sådana kunde inte tillåtas i de dåtida föreställningarna. Greklands kosmos och

1 David Toop, *Ocean of Sound. Aether Talk, Ambient Sound and Imaginary Worlds*, London 1995.

2 Bernard Lewis, *What Went Wrong. Western Impact and Middle Eastern Response*, London 2002, s. 143.

3 För att ge ett klingande exempel (om läsaren vill sjunga en smula): De två första tonerna i "Over the Rainbow" är en oktav.

4 Eftersom det snart är jul, ligger det nära till hands att exemplifiera med de två första tonerna i "Var hälsad, sköna morgonstund".

den kristna medeltidens perfekt ordnade värld sattes i dallring. Inte förrän på 1600-talet lyckades man komma fram till en lösning, nämligen genom att utgå från den rena oktaven men sedan genom en matematisk beräkning komma fram till hur varje halvtonsteg kunde göras lika stort. Så blev alla toner, förutom den helt rena oktaven, liksvävande. Det betyder egentligen ingenting annat än att man tillät en viss falskhet, men en falskhet de flesta inte reagerade på. När vi hör någon spela Beethovens pianosonater är det alltså så att varje ackord egentligen är lite falskt.

En mer eller mindre liksvävande tempering är nödvändig för den höggradiga harmoniska komplexitet som satte igång med Johann Sebastian Bach. Hans stora verk *Das wohltemperierte Klavier* I-II (1722 och 1744) bygger på principen om avvikelser från absolut renhet för att samklang ska uppnås. De båda delarna innehåller alla tonarter och kan på ett sålunda "vältempererat" instrument spelas från början till slut, medan de tidigare stämningsalternativen hade lett till att vissa delar låtit riktigt hyfsat medan andra hade varit förskräckliga. De vidare steg som togs under de närmaste århundradena mot en än mer komplicerad harmonik och växling mellan tonarterna bygger helt och fullt på att tonerna är litet falska, men utan att det märks.

Fast det är inte fullt så enkelt. I små ensembler bestående av instrument som inte har pianots fasta tonsteg, exempelvis stråkkvartetten, kan man få fram flerstämmig och harmoniskt komplex musik med helt rena intervall. Vissa av de yppersta kvartetterna kan ägna timtal att lyssna fram ackord som görs så rena som möjligt. Men inte heller här går det att ständigt ha rena ackord, ty eftersom musiken går från en tonart till en annan krävs också nu att man anpassar sig efter varandra. Man är ständigt tvungen att välja, och det närmaste man kan nå är fläckvis rena intervall.

Ett klassiskt problem är då ett instrument utan fasta tonsteg kombineras med ett instrument med fasta tonsteg, som i sonater för violin och piano. Violinisten, som har en tendens att spela så rent som möjligt, inte minst genom att följa den *melodiska* intonationen, måste hela tiden hålla ett öra på det *harmoniskt* intonerade pianot för att tonerna ska stämma. Det betyder att man som violinist måste lära sig att spela måttfullt falskt. Enklast är att helt enkelt följa pianots stämning, och faktum är att vi med tiden blivit så vana vid den liksvävande tempereringen att renstämning kan låta udda för örat.

DET HAR SINA FÖRDELAR med liksvävande temperering, eftersom det är praktiskt och för att få tänker på att något skulle låta fel. Men den som har hört musik spelad av musiker österifrån vet att det finns radikalt annorlunda sätt att intonera. En japansk musiker som spelar shakuhachiflöjt, en arabisk sångare, en indisk sitarmusiker ligger alla då och då vid sidan av, inte bara av en skala med liksvävande temperatur, utan också skalan som sådan med heltonsteg varierade med halvtonsteg. Den där gamelanorkestern Debussy hörde är stämd enligt en speciell skala, *slendro*, som låter obegripligt falsk för västerländska öron.

Redan i talet om hela och halva tonsteg uppstår en väsentlig skillnad. I indisk musik motsvaras de av *sruti*, som kan definieras som minsta möjliga uppfattbara skillnad. Det går två *sruti* på ett halvtonsteg, och då hamnar vi plötsligt på ungefär det värde som etablerats under 1900-talet för den avancerade konstmusiken, kvartstoner. Men medan kvartstonen är ett matematiskt begrepp, är *sruti* alltså någonting gehörsbaserat. Ingen ska för den sakens skull inbilla sig att endast den västerländska musiken har en så "avancerad" musikteori att vi baserar oss på matematisk uträkning, medan all annan musik är bunden till gehöret. Tvärtom, i den kinesiska musikteorin nådde man redan på 400-talet fram till ett matematiskt förslag på liksvävande temperering och Chu Tsai Yü lyckades 1595 med en bättre beräkning än den holländska ingenjören Simon Stevin just lyckats utföra. Också indisk konstmusik har en starkt utvecklad musikteori, men den är till skillnad från stora delar av den västerländska inte matematiskt orienterad. Något som däremot förenar de olika musikaliska kulturerna är att musiker sällan intresserar sig speciellt mycket för vad teoretikerna håller på med – ibland, tycks det, gäller detsamma för teoretikernas intresse för musikerna.

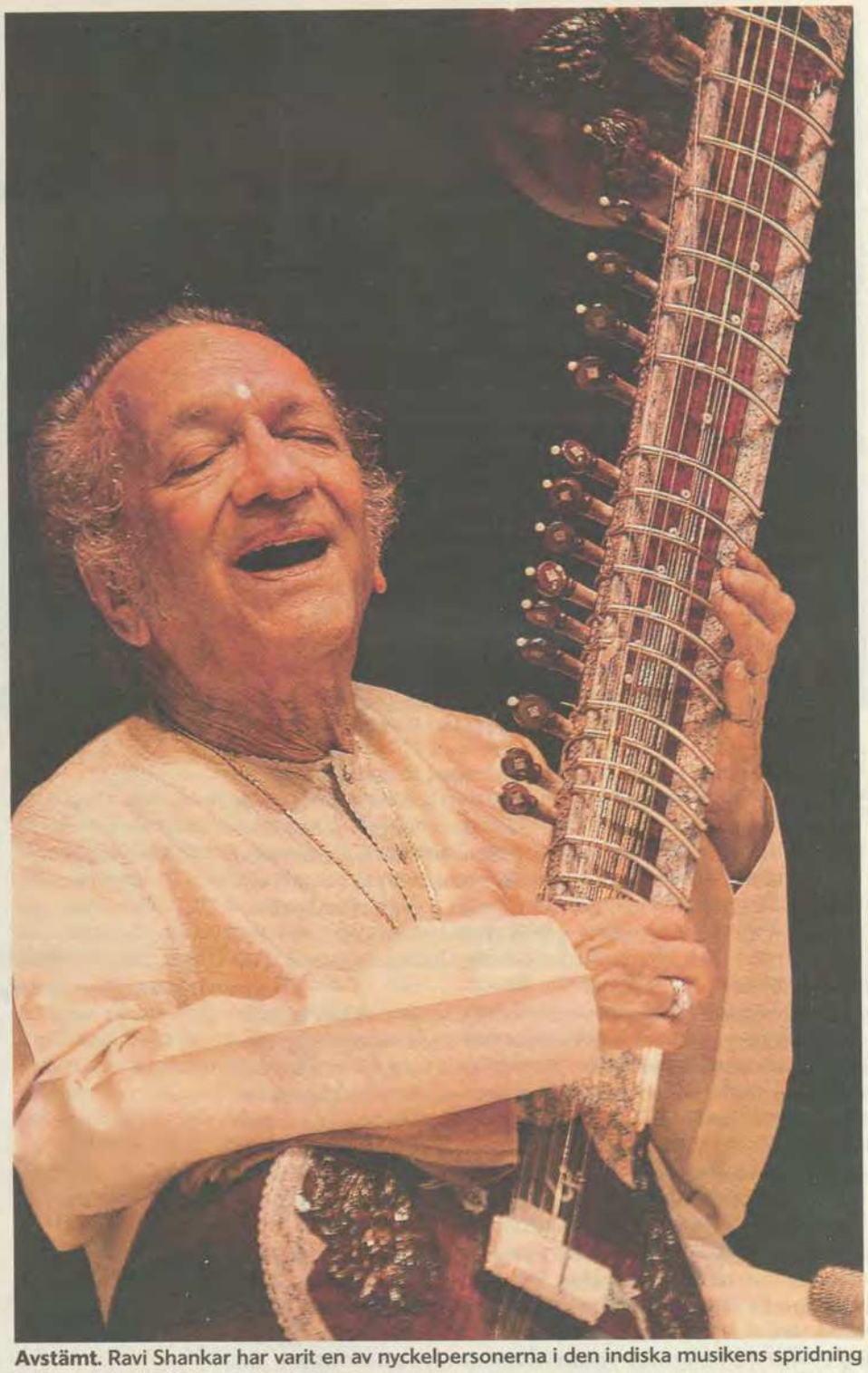

Avstämt. Ravi Shankar har varit en av nyckelpersonerna i den indiska musikens spridning i väst. Men han har också normaliserat den. FOTO: CORBIS/SCANPIX

Något som däremot förenar de olika musikaliska kulturerna är att musiker sällan intresserar sig speciellt mycket för vad teoretikerna håller på med – ibland, tycks det, gäller detsamma för teoretikernas intresse för musikerna.

En indisk musiker som intog båda rollerna, musicerandets och teoretiserandets, mötte jag på Bangalores universitet för några år sedan, och vi fick då chansen att tala närmare om just intonation. Saken är nämligen den att det i tonhöjdsanalyser visat sig att de där avvikande tonerna, de som för ett västerländskt öra kan låta falska, inte har någon exakt tonhöjd. Olika musiker låter de avvikande tonerna ha lätt skiftande tonhöjd. Det skulle tyda på att man i indisk musik rör sig med samma skala som den västerländska, men att de avvikande tonerna egentligen är avvikande för att man vill uppnå en spänning i tonen. Man skulle kunna likna det vid att någon sjunger en välbekant låt, men gör den mer expressiv genom att sjunga lite falskt. Eller än bättre: inom bluesen finns så kallade *blue notes* som ger upphov till den där speciella sorgefullheten, smärtan. Samma låt skulle kunna sjungas "rent", men då förloras det bluesiga i den.

Fast den indiske professorn, som snabbt kändes som en vän, just som det kan bli när man talar om musik med varandra, förklarade att det inte alls var på det viset att de spänningsfulla

tonerna gick att härleda till en "ren" ton. De var någonting åtskilt, hade en egen identitet. Att de sedan inte alltid hade samma tonhöjd var inget problem. Lyssnar man på fenomenala musiker som sarodisten Ustad Ali Akbar Khan och sitaristen Pandit Nikhil Banerjee, står det klart att de svävande linjerna, de snabba sprången inte är knutna till ett tonsystem med fasta koordinater, utan att de är delar av ett dynamiskt tonrum.

SAMTIDIGT FINNS DET forskning som pekar på att det alls inte är så att tonhöjden bildar ett kontinuum. I en av den kognitiva musikpsykologins moderna klassiker berättar John Sloboda om att de flesta, om än inte alla, musikkulturer innehåller antingen fem eller sju toner. Den västerländska musiken har sju toner (grundmåttet heter visserligen oktav, men den åttonde tonen är densamma som den första – om än, just det, en oktav upp); många andra har endast fem som den kinesiska men för den delen också en hel del av folkmusiken i Storbritannien (tänk på de melodiska sprången i "Auld Lang Syne"). Vi föds in i ett musikaliskt sammanhang som stämmer oss i en specifik skala, och den bestämmer vad vi uppfattar som rent och falskt. Det som finns i oss är en kategorisering av tonhöjden: lyssnar vi till ett ackord av tre toner med den mittersta tonen rörlig, slår uppfattningen om vad vi egentligen hör om vid ett specifikt tonläge. Först är det rent, sedan glider man uppåt och det blir orent, men plötsligt har man kommit in mot det rena igen; det som först har varit kanske en molltreklang slår om till dur i ett enda steg.

Vad händer då vi får svårt att klassificera en ton? Det har ansetts vara möjligt att de blå tonerna i bluesen uppstod när slavar från Afrika, födda in i femtonssystem, i sin nya omgivning i Amerika ville integrera den främmande musiken omkring dem i sitt eget musicerande. De två "extra" tonerna (ters och septima) hamnade därför lite snett i jämförelse med den västerländska skalan. De lyckades inte höra var tonerna hörde hemma, och placerade dem bara ungefärligen rätt. Fast det är bara en mycket spekulativ förklaring, som väl aldrig kan låta sig bevisas.

KATEGORISERINGEN HAR en andra konsekvens. Den smittar. Som Sloboda skriver när han talar om bevis för att olika kulturer intonerar på olika vis: "Det är svårt att finna övertygande samtida bevis på detta, eftersom den västerländska diatoniska skalan har infiltrerat de flesta kulturer genom etermedierna."[5] Man hamnar alltså i det klassiska antropologiska dilemmat att undersökaren aldrig kan nå fram till det autentiska fenomenet, eftersom han själv för in en främmande kultur i det sammanhang som ska undersökas. Det kontamineras.

Just den här nedsmittningen är något av ett standardtema i västerländska böcker om den indiska musiken. Lewis Rowell beskriver i en bok om det antika Indiens musik hur man ska ha mötts ansikte mot ansikte i musiken; den musikaliska upplevelsen hade vant utövarna vid "att leva i en värld av mikrotonala skuggningar som för dem var mer välkända, mer påtagliga och mer verkliga än något som det skulle vara möjligt att få ner i form av nedskriven kunskap". Men detta är enligt Rowell någonting som hör det förflutna till. Han konstaterar nämligen att intonationen i modern indisk praxis ligger mycket nära den liksvävande tolvtonskalan, medan individuella toner kan få en annorlunda skuggning. Han sammanfattar: "skillnaden mellan ett skalsteg och ett annat förstås inte som ett kalkylerat intervall med en egen identitet, utan som ett hoppande eller glidande från en fixerad punkt till en annan".[6] Mikrotonerna blir alltså härledda från ett ursprungligt tonsteg som är helt enligt den vältempererade skalan.

Det dåliga västerländska samvetet är ingenting nytt. I början av 1900-talet tillverkade Moore & Moore på Oxford St. i London och levererade Rose & Co. i Bombay ett harmonium som innehöll "indiska" mikrotoner för att man skulle kunna bevara "det indiska" i den indiska musiken. Men det blev alls ingen succé bland musikerna, även om både indiska och brittiska musikforskare var entusastiska. Statstjänstemannen Ernest Clements gav år 1923 på Philharmonic Society of Western India instruktioner om ett sätt att stämma instrument som skulle användas i den indiska skolundervisningen. Han varnade då för den temperade skalan, som var skadlig för den indiska musiken, och begärde också understöd från regeringen om pengar till skydd för en konst på utdöende.[7]

Jakten går på en undflyende ande. Genom de vediska sångerna kan man säga att den indiska musiken griper tillbaka på en sammanhängande men nästan utdöd tradition med 3 500 år på nacken. Romantiken kring sanskrit har sin parallell i fascinationen för den uråldriga vediska musiken. Redan när de första musikintresserade orientalisterna kom på plats i Indien på slutet av 1700-talet sökte man efter något som fanns kvar bara i spårform. Under 1200-talet hade nämligen muslimer invaderat de norra delarna av Indien och därmed påverkat musikkulturen. Den berömde orientalisten William Jones beklagar sig 1792 över att "muselmanska författare" korrumperat den "äkta" hinduiska kulturen – det är ett engelskt uttryck för jakten på "arisk" ursprunglighet i Indien. Men nu är det bara så att också den arabiska musiken innehåller mikrointervall, så bara avvikelsen från en vanlig västerländsk skala hjälpte inte långt.

Världsmusiken polerar bort egenarten, lägger ett raster över traditioner för att anpassa dem till en enhetlig ljudmiljö med exotiska inslag.

ALLT TAL OM SKALOR bygger på rationalisering. När Max Weber, för vilken just rationaliseringen utgör modernitetens signum, tog sig an musiken gav den honom utmärkta exempel på hur någonting undflyende kunde fångas i rationella modeller. Antikens greker med Pythagoras i spetsen spekulerade kring musik och matematik, och därmed hade processen satts igång, men den rationella kraften i den liksvävande tempereringen gav understöd åt en mycket kraftig utveckling av musiken.[8] Musiken började kunna teckna konturerna av själslivet på radikalt nya vis, när harmoniken kunde utvecklas till något högkomplext, tack vare instrumentens stämning. Det är precis på slutet av 1700-talet, när Mozarts sena atmosfäriska klanger uppstår, som ordet stämning glider över från musiken till att bli ett begrepp inom själslivet.

Musiken blir en konverteringsmaskin. Själ och klang låter sig översättas i varandra.

Inom tysk medieteori talas ibland om "ledmedier", *Leitmedien*. För Jochen Hörisch innebär ett ledmedium att en hel kultur är avhängig detta medium; den som ställer sig vid sidan av förlorar kontakten med samhället.[9] Hostian, oblaten, var ett sådant medium under medeltiden. Myntet avlöste hostian, eller snarare: de värden som hörde till oblaten konverterades till myntet. I dag har cd-romen övertagit den funktionen, men då snarast förstådd som symbol för de elektroniska medierna.

Inom musiken bygger all kulturell konvertering enligt västerländsk modell på den liksvävande tempereringen. Eftersom oblaten, myntet och cd-romen alla är runda kan man lite lättsinnigt hänvisa till kvintcirkeln; den cirkel som man går runt i kvintsteg och finner alla tonarter i. Nedteckningen av främmande kulturers musik sker med hjälp av det västerländska notsystemet, och sedan gammalt normaliserar det vad som finns utanför normen. Det är först på 1900-talet som tecken för kvarts- och även sjättedelstoner har kommit.

Det som kallas *World Music*, världsmusik, är egentligen en följd av konverteringsmöjligheterna. Här kan instrument från världens alla hörn mötas utan att någon kulturell splittring uppstår. En gitarr eller ett klaviaturinstrument reglerar tonhöjden. Eventuella normavvikelser blir exotiska, kulinariska. Men världsmusiken är också ett katalogiseringsinstrument för skivhandeln (i affären eller på nätet): namnet uppkom när man försökte komma på en bra slogan i musikindustrin. Här samlas japansk hovmusik med de senaste årens popmusik med etnoinslag, här hittar man religiös musik med rötterna i tusenåriga traditioner intill bollywood-soundtrack. Om det finns någon plats där genrernas sammanbrott, det postmoderna gränsöverskridandet, kommer till handgripligt uttryck är det i skivaffären.

Men det gör inte att vi förstår. Världsmusiken polerar bort egenarten, lägger ett raster över traditioner för att anpassa dem till en enhetlig ljudmiljö med exotiska inslag. Även om örat accepterar andra intonationssätt betyder inte det att musiken blir förstådd. Spengler hade en poäng när han talade om en dubbelriktad oförståelse: vi förstår andra lika litet som de förstår oss. Men det går att lära sig lyssna på en annan kulturs musik och göra den till sin egen. Fast det sker genom en omstämning som kräver en målinriktad insats. Insatsen innebär att i viss mening ge upp sin goda stämning. ■

5 John A. Sloboda, *The Musical Mind. The Cognitve Psychology of Music*, Oxford 1985, s. 24.

6 Båda citaten hämtade från Lewis Rowell, Music and Musical Thought in Early India, Chicago 1992, s. 149.

7 Gerry Farrell, *Indian Music and the West*, Oxford 1997, s. 55.

8 Stuart Isacoff ger en roande framställning av tempereringens historia i *Temperament. How Music Became a Battletround for the Great Minds of Western Civilization*, New York 2001.

9 Jochen Hörisch, *Der Sinn und die Sinne*, Frankfurt am Main 2001.

Västvärldens stjälpande hand

Den västliga biståndsverksamheten präglas alltför litet av kunskap om den roll staten spelar för utvecklingsländernas framtid. En ensidig tillväxtpolitik leder inte automatiskt till välfärd eller demokrati.

Av
STEN WIDMALM

THE WHITE MAN'S BURDEN
Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done so Much Ill and so Little Good
William Easterly
Oxford University Press 2006 (392 s.)

STATE-DIRECTED DEVELOPMENT
Political Power and Industrialization in the Global Periphery
Atul Kohli
Cambridge University Press 2004 (478 s.)

I BISTÅNDSDEBATTEN LIGGER det just nu en tändsats och pyr. Den heter *The White Man's Burden*. I mitten av sin drygt fyrahundra sidor långa och svidande vidräkning med biståndsinsatser från västvärlden riktade till den så kallade Tredje världen säger William Easterly: "En stor del av problemet härrör från de rika ländernas regeringar, som sätter agendan för biståndsorganisationerna." Det är lätt att instämma och påpeka att Sverige i detta avseende inte utgör något undantag. Ett aktuellt exempel får räcka här:

I april i år beslutade den svenska regeringen att Sida skulle utlokalisera 56 årsarbetstillfällen till Gotland! Sida tvingas genomföra beslutet, och det ska uppföras ett "vänortscentrum för svenska kommuners och landstings deltagande i utvecklingssamarbetet genom vänortssamarbete och twinningverksamhet med deras motsvarigheter i utvecklingsländer".

"Twinningverksamhet"? Men snälla! Här ska alltså landstingens och kommunernas politiker i Sverige förvandlas till utvecklingsexperter, flygas fram och tillbaka till Gotland (eller kanske man ibland tänker göra det till en "kick-off" och åka med färjan) för att sedan avgöra vilka utvecklingsmodeller och policyråd som ska förmedlas till u-länderna. I mitt tycke är detta ett av de mest cyniska projekt som Sida påtvingats på länge, där rent nationella och partipolitiska intressen fått styra det vi sedan kallar för bistånd. Biståndsmedel går oförblommerat rakt in den svenska regionalpolitiken. Mycket litet av detta kommer utvecklingsländerna till nytta. Och under dessa premisser är det självfallet inte svårt att skryta med att Sverige leder den internationella biståndsligan och att vi siktar mot att uppfylla enprocentmålet. Det är ju att kalla lite vad som helst för bistånd. Sida borde vägra att spela med.

Men Easterlys bok är full av allvarligare och mycket mer tragiska exempel på misslyckanden eller politiskt skruvade projekt från biståndsbranschen. Boken är den klart tyngsta uppgörelsen i sitt slag på länge, och Easterly som i dag är professor vid New York University gräver djupt bland sina erfarenheter som ekonom vid Världsbanken.

Huvudargumentet i *The White Man's Burden* är att utveckling helt enkelt inte går att planera. Easterly delar upp problematikens huvudaktörer mellan "Planners" och "Searchers". "Planners" är regeringar, politiker, biståndsorganisationer och banker som målar upp grandiosa planer och målsättningar för sina program. Det handlar oftast om ekonomisk tillväxt och idén att en så kallad *Big Push* i sin tur automatiskt ska följas av en *Take-off*. Man sparkar på raketen, så flyger den iväg av sig självt ungefär. Inte sällan, hävdar Easterly, har sådana planer lett till att den situation man försöker råda bot på förblir oförändrad eller avsevärt försämras.

Lösningen på problemet är, enligt Easterly, att i stället släppa fram de fria aktörerna – "Searchers". De är entreprenörer av olika slag som är lyhörda för de förutsättningar som ges i de sammanhang de är verksamma i. Det kan också handla om ledare för lokalt baserade och mindre utvecklingsorganisationer, näringsidkare, uppfinnare, men även politiska aktörer. Dessa har gemensamt att de frodas i demokratier, de är snabba att anpassa sig till rådande förhållanden, de börjar inte med att själva bestämma vad som ska tillhandahållas utan undersöker hur efterfrågan ser ut. De har tentaklerna ute för att informera sig om hur deras verksamhet uppfattas och fungerar, och de är också beredda att ta ansvar för denna verksamhet.

Easterly förespråkar ett antal olika policyförslag eller tumregler för att förbättra biståndet i den mån det ska drivas på uppifrån och ner. Exempelvis måste biståndet samordnas bättre mellan givarna. Vidare är det bättre att sätta upp få enkla mål än fler komplicerade. Sjukvård och utbildning är aldrig fel. Effektiva utvecklingsprojekt kräver möjlighet till ansvarsutkrävande – alltså bör man spola stödet till diktaturer. Insatser ska utvärderas av aktörer som ekonomiskt och politiskt befinner sig långt från uppdragsgivarna – till exempel forskare vid universiteten (förutsatt att dessa inte redan är helt uppköpta av staten eller kapitalet, får man anta).

Men den viktigaste rekommendationen är att planerarna måste släppa fram de fria aktörerna och överge föreställningen om att själva kunna styra utveckling på andra platser i detalj. Sådant snedvrider bara marknader och kväver de entre-

Den dimhöljda vägen. Det koloniala arvet i Indien har haft en avgörande inverkan på landets demokratisering och ekonomiska utveckling.

FOTO: REUTERS/SCANPIX

prenörer som kan föra utvecklingen framåt. Det starkaste alternativet är alltså att låta utvecklingen ta fart i en process nedifrån–upp. Easterly argumenterar ihärdigt för den fria marknaden som lösningen på flera av dagens utvecklingsproblem.

DEN HÄR BOKEN BÖR läsas av alla som är intresserade av eller arbetar med utvecklingsfrågor. De besvärande exempel som Easterly drar fram är allt för många för att kunna viftas bort. Men boken tyngs ner av ett antal problem. Texten är rätt mångordig och saknar ofta en tydlig struktur; man får känslan av att man läser ett antal kolumner som författaren har skrivit och som sedan staplats på varandra. De enskilda exemplen är intressanta, men man får aldrig några djupare insikter om problemens karaktär.

Easterly presenterar mycket av sin empiri mer som anekdoter, och sedan klämmer han i med sin standardlösning på problemet: mer frihet och marknad. Men egentligen prövas inga konkurrerande motargument. Teoretiskt håller sig Easterly inom skrået, bland ekonomerna. Det är synd, han är snäv och dåligt påläst här och var, vilket rimmar illa med brösttonerna. Bland annat presenterar Easterly civilsamhället som en lösning på utvecklingsproblem utan att nämna exempelvis Robert Putnam. Och kategorierna "Planners" och "Searchers" är så vaga att de närmast kan beskrivas som politiska etiketter, något man klistrar på misslyckade eller lyckade aktörer i efterskott, när vi redan vet utfallen.

En vägande kritik av Easterlys studie har levererats av Amartya Sen i årets mars/april-nummer av *Foreign Affairs*. Sen, liksom flera andra kritiker, visar övertygande att Easterly helt enkelt bortser från en mängd utvecklingsprojekt med mycket lyckade utfall. Sens starkaste poäng är att Easterly inte förmår skilja mellan olika slags ekonomiska problem och att flera av Easterlys analogier och exempel, som hämtas från rika länders fungerande ekonomier, är direkt missvisande, eftersom de representerar fall där grupper gör sina behov hörda genom sin köpstyrka. Problemet i de fattiga delarna av världen är att människor saknar medel att skicka signaler till marknaden med. Det är ju därför de svagaste gruppernas behov systematiskt förbigås. Det är märkvärdigt att Easterly som påläst ekonom inte tycks begripa detta.

Men man kan gå ytterligare ett steg längre i kritiken. Easterly läser den rika världens historia som om välfärd och tillväxt uppstått i fria marknader utan statlig intervention. Han verkar ha bestämt sig för att helt enkelt bortse från den keynesianska ekonomin och den uppsjö av historiker som har visat hur central statens roll varit för de "stora knuffar" som följts av en "take-off", till exempel i samband med industrialismens genombrott i Västeuropa.

Men inte minst borde Easterly läsa *State Directed Development* som är Princetonprofessorn Atul Kohlis senaste bok. Den kompletterar Easterlys studie men utgör därutöver ett mer djupsinnigt bidrag till utvecklingsdebatten. Det vore att göra det för enkelt för sig att bara placera Kohli i motsatt ringhörna till Easterlys. Det är inte så att allt går att koka ner till en enkel dikotomi mellan staten och den fria marknaden. Men Kohli visar att variationerna mellan olika regimmodeller kan vara viktig för om ett land kan skapa ekonomisk utveckling eller inte. Det perspektivet får helt enkelt inte plats i Easterlys snäva synfält.

Kohli tar bland annat upp frågan om vilket slags statsmodell som skapar industriell tillväxt i länder med ett kolonialt förflutet. När andra utveck-

FORTS. PÅ NÄSTA SIDA ...

AXESS | RECENSERAR

Synthetic Worlds
Edward Castronova
s. 41

Datorspel upptar alltmer av människors tid och engagemang. Thomas Gür lodar de virtuella världarnas verkliga värden.

Icons and Power
Bissera V. Pentcheva
s. 42

Ikonerna i Bysans var inte bara fönster mot himmelriket. Per-Arne Bodin läser om Mariakultens koppling till kriget och kejsarmakten.

Reaching for Power
Yitzhak Nakash
s. 43

Ingmar Karlsson synar shi'iternas roll i krisernas Mellanöstern.

So macht Kommunismus spass!
Bettina Röhl
s. 44

Studentrörelsen i Västtyskland fick hjälp från östtyska myndigheter. Per Landin skärskådar en samhällsbiografi av Ulrike Meinhofs dotter.

On Late Style
Edward W. Said
s. 46

Sen stil är både egensinnig och bejakande. Håkan Forsell läser ett postumt verk av en betydande kulturteoretiker.

... FORTS. FRÅN FÖREGÅENDE SIDA

lingsforskare försöker baka in så mycket som möjligt i utvecklingsbegreppet – demokrati, BNP, hållbar utveckling, jämställdhet – gör han tvärtom. Han bestämmer sig för att enbart belysa under vilka betingelser den ekonomiska tillväxten gynnas och skalar bort allt annat.

Kohli åberopar fyra fall: Sydkorea, Brasilien, Indien och Nigeria. För att beskriva dessa länder under olika tider använder han tre idealtyper för hur en stat kan se ut: "den neopatrimoniala staten", "den sammanhållna kapitalststaten" och "den fragmenterade multiklasstaten".

Nigeria är tydligt exempel på den neopatrimoniala staten. Där etablerades en regim, där personliga kontakter, klanvälde och populism blev de dominerande principerna för maktutövning och där statens resurser ytterst dränerades eller plundrades helt för privat vinning. I den sammanhållna kapitalststaten (Sydkorea och periodvis Brasilien) har däremot de politiska ledarna fördjupat sig i ett tätt samarbete med främst ekonomiska aktörer och ofta propagerat för tillväxt utifrån ett säkerhetspolitiskt perspektiv. I den fragmenterade multiklasstaten (Indien och periodvis Brasilien) har eliterna vid makten skapat en politisk plattform utifrån allianser med en mängd olika klassgrupperingar i samhället. Där dominerar inte tillväxttänkandet. Snarare präglas politiken av balansakter mellan olika intressegrupper, och resultatet blir alltför ofta en otillräcklig stat, men en regim där grundläggande demokratiska rättigheter i viss mån upprätthålls.

GENOM ATT KOHLI TYDLIGT renodlar vad han menar med utveckling kan han argumentera för att det som betraktas som en god ekonomisk tillväxt inte alls automatiskt leder till andra saker vi ofta beskriver som god utveckling.

Tvärtom, och i kontrast till flera betydande forskningsproduktioner, visar Kohli att det, när man studerar länder som tidigare varit kolonialiserade, visar sig att det är en stark stat med auktoritära inslag som bäst lyckas skapa ekonomisk tillväxt. Å ena sidan ser vi att lösningar som handlar om att skära ned staten till nattväktarstatsmodell för att skapa fritt spelutrymme för marknaden och därmed bana väg för tillväxt inte finner något empiriskt stöd. Å andra sidan visar det sig att faktorer som ger hög tillväxt snabbt hamnar i konflikt med liberala värderingar som demokrati och jämlikhet.

Sydkorea är det bästa exemplet på den sammanhållna kapitalststaten, liksom Brasilien under Getúlio Vargas Estado Novo-regim (1937–1945) och de efterföljande militärdiktaturerna. Dessa fall uppvisar betydande likheter med mellankrigstidens fascststater i Japan och Europa. Men Kohli visar också att auktoritära tendenser för den sakens skulle inte behöver leda till tillväxt. Nigeria är ett exempel på en stat som inte tillåtit demokratiska strukturer att utvecklas, samtidigt som staten inte lyckats mobilisera kraft för att genomföra reformer.

Det centrala argumentet är att ett historiskt perspektiv är nödvändigt för att förstå de olika utvecklingsbanorna. Skillnaden i utfall blir begriplig först när man ser vilket historiskt arv – speciellt det koloniala – som präglat länderna när de blivit självständiga. Japan lämnade efter sig en väl utvecklad statsapparat i Sydkorea som sedermera amerikanerna gav stöd till. Denna statsapparat blev oundgänglig för den ekonomiska politik som sedan skapade tillväxt.

Den moderna, men i flera avseenden svaga, statsapparat som vuxit fram i Indien är en produkt av vad britterna byggde upp under lång tid. Dessutom lämnade britterna efter sig en betydelsefull politisk modell för hur allianser mellan centralregeringen och lokala eliter skulle skötas. Nigeria däremot blev lidande för mycket som aldrig inträffade under landets kolonialtid. Engelsmännen kom senare till Nigeria än till Indien och använde där ett mer indirekt kontrollsystem än vad de gjort i andra länder. Det brittiska kolonialstyret satsade inte heller på att utbilda lokalbefolkningen. Britterna hade "lärt sig sin läxa" från Egypten och Indien: utbildade "infödingar" blev lätt blev "besvärliga infödingar." När Nigeria 1960 blev självständigt, fanns det inte mycket humankapital eller någon stark administration som landets framtid kunde byggas på.

I Kohlis analys framstår Indien som det speciella fallet. Under 1960- och 70-talet ledde klasspolitiken till nästan ingen ekonomisk tillväxt alls. Men under 1980- och 1990-talet har Indien lyckats upprätthålla en god tillväxttakt, även om den inte på långa vägar imponerar som Sydkoreas. Men det som är beaktansvärt med Indien är att man samtidigt har lyckats behålla ett någorlunda väl fungerande demokratiskt system. Man skulle kunna uttrycka det som att Indien är en "kapitalism med mänskligt ansikte" för att parafrasera ett annat känt politisk projekt (vilket samtidigt får illustrera det totala paradigmskifte som stora delar av världen har bevittnat på knappt fyrtio år).

Kohli visar att där tillväxt har uppnåtts har demokrati och mänskliga rättigheter oftast fallit offer, snarare än att de ploppat fram som en trevlig biprodukt.

Kohlis studie frigör den komparativa analysens kraft, när han systematiskt återkommer till sina olika fall i texten. Det är i de balanserade jämförelserna mellan olika resultat som kontrasterna träder fram. Detta är samtidigt svagheten hos Easterly. Denne väljer bara fall som är rätt lika varandra, förutsatt att de ger stöd till hans redan färdiga hypoteser. Kohlis prestation väger tyngre som ett vetenskapligt bidrag, särskilt mot bakgrund av en rätt olycklig polarisering bland utvecklingsforskarna.

UTVECKLINGSFORSKARE KAN OFTA placeras i en av två extrema kategorier. I den första hittar vi dem som främst använder kvantitativa metoder – "kvantknuttar" med ett närmast promiskuöst förhållande till data. De är i princip redo att "köra" med vilka data som helst och gillar att börja och avsluta varje vetenskaplig diskussion med den tvärsäkert formulerade frasen "data visar ju att ...". I den andra extrempositionen hittar vi dem som anser att forskning bara handlar om att sitta med luppen ovanför en (eller max två) små små byar i något avlägset hörn av världen – så länge det är varmt där under den långa mörka svenska vintern – bara för att dra slutsatsen att allt man ser är unikt (och egentligen lite mystiskt) och att ingen bör generalisera i princip om någonting. Kohli låter sig dessbättre inte placeras i något av dessa fack.

Kohli har ett ödmjukt förhållande till sin studie. Han varnar flera gånger för metodologiska problem och reserverar sig för att man inte bör dra allt för långtgående slutsatser av hans studie. I slutet av boken varnar han i synnerhet för att ta det frestande språnget från slutsatserna om de fall han beskriver, till policyförslag. Bokens budskap är snarare att policyåtgärder i sig inte formar utveckling i så hög grad som vi ofta vill tro. Det är kontexterna där reformer landar som gör det.

Det märks att Kohli inte snodde ihop argument som dessa över en natt. Medan Easterlys bidrag känns plottrigt, upplever man Kohlis bidrag mer som att man går framåt i en genomtänkt argumentation. Han har i princip drivit projektet ensam i tio år och säger själv att två saker har hjälpt honom att åstadkomma boken: tid för egen forskning och bra bibliotek. Det kan vara bra att ha i åtanke, till exempel när vi i Sverige diskuterar hur vi ska åstadkomma god forskning och ofta visar alltför stor tilltro till att olika slags modeller för forskningssamarbete ger nyckeln till framgång. Kohli har låtit frågeställningen styra vilka discipliner han hämtat stöd från och vilka han lämnat åt sidan. Forskarro och bra bibliotek räcker långt som recept för att viktig kunskap ska produceras.

Många av Kohlis resonemang känns igen från hans tidigare produktion, som till exempel *The State and Poverty in India* (1987) och *Democracy and Discontent* (1991). Hans bidrag är inte invändningsfritt. Varför specialbehandlas inte de ekonomiska reformerna i Indien under Narasimha Rao, Indiens premiärminister 1991–1996? Manmohan Singh som i dag är premiärminister, men som under den perioden var finansminister, ledde tillsammans med Rao ett reformarbete som många betraktar som den avgörande insatsen för dagens höga tillväxt i Indien.

Kohli bemötte i viss mån denna invändning i ett par artiklar nyligen i tidskriften *Economic and Political Weekly* – men han borde ha gjort det i boken. Varför nämns inte Michael Bratton och Nicholas van de Walles forskning om neopatrimonialism i Afrika som skulle ha kunnat ge ytterligare stöd för Kohlis argumentation i fallet Nigeria? Från statistikerna kommer säkert invändningar om att han inte gör upp med tidigare forskning. Antropologerna kommer nog att tjura lite för att boken i för liten utsträckning tar hänsyn till förhållanden på lokal nivå och kulturella faktorer.

MEN DET BLIR SVÅRT för framtidens forskare, ett bra tag framöver, att försöka ge sig in i utvecklingsdebatten utan att ta hänsyn till både *State-Directed Development* och *The White Man's Burden*. Utan tvivel är Easterly en viktig väckarklocka för en mängd biståndsarbetare och politiker. Men i längden vinner Kohli på sitt mer systematiska och analytiska tankesätt och sitt mer idoga arbete med att få ordning på sin presentation.

Med metodisk hänsynslöshet har Kohli placerat flera stenar i skorna hos Chicagoskolans liberaliseringstänkare – ni vet de som nästan alltid får Riksbankens pris i ekonomi till Alfred Nobels minne. En relativt stark stat är en nödvändig förutsättning för något slags utveckling, men tillväxt leder inte automatiskt till ökad välfärd för alla.

Kohli visar att där tillväxt uppnåtts har demokrati och mänskliga rättigheter oftast fallit offer, snarare än att de ploppat fram som en trevlig biprodukt. Dessutom framgår att tillväxt uppnås i miljöer där just tillväxt inte varit huvudmålet utan en oförutsedd konsekvens av andra målsättningar. Kohlis bok är full av sådana iakttagelser och argument som kopplas till empiriska belägg. *State-Directed Development* bör ses som ett betydande bidrag till förståelsen av vår samtids komplexa verklighet.

Virtuella pengars verkliga värden

SYNTHETIC WORLDS
The Business and Culture of Online Games

Edward Castronova

University of Chicago Press 2005 (344 s.)

TERMEN SYNTETISKA VÄRLDAR är ekonomen Edward Castronovas beteckning på vad som med en klumpig fackterm kallas för MMORPG:s, "Massively Multiplayer Online Role-Playing Games" – rollspel på Internet. Här vistas tiotusentals deltagare i en fantasivärld, där de talar, umgås, grälar, samarbetar eller har kärleksaffärer med varandra och där de hittar eller producerar föremål, utvecklar karaktärer eller erbjuder tjänster som alla har ett reellt ekonomiskt värde och alltså kan köpas och säljas för pengar i vår verkliga värld. *Synthetic Worlds* är också namnet på Castronovas bok om detta fenomen.

Castronova var en okänd ekonom fram till 2001, då han skrev en forskningsrapport om online-spelet *EverQuests* ekonomi (*Virtual Worlds: A First-Hand Account of Market and Society on the Cyberian Frontier*), där han bland annat kom fram till att marknadsvärdet på den produktion som ägde rum innanför spelet uppgick till över 2 000 dollar per capita per år, alltså i paritet med Bulgariens reella BNP per capita. Sommaren 2002 hade Castronovas studie laddats ned närmare 20 000 gånger och tillhörde de 10 mest nedladdade vetenskapliga rapporter som Social Science Research Network hade lagt ut på internet.

I *Synthetic Worlds* har Castronova vidgat sitt intresse bortom de ekonomiska implikationerna av rollspelen. Han menar att om antalet användare av online-spel/invånare i de syntetiska världarna ökar i den takt som de har gjort hittills, står vi inför avgörande förändringar av mänskliga relationer, våra samhällsmodeller och vårt sätt att mäta och uppfatta välfärd.

MEDAN NÅGRA FÅ FACKMÄN som Castronova och miljontals online-spelare är bekanta med de företeelser inom spelen som implicerar de omvälvningar som väntar, är de syntetiska världarna fortfarande okända för de flesta över 30 år. För att begripliggöra de förändringar som impliceras inleder Castronova boken med några iakttagelser från online-spelens värld.

I de syntetiska världarna betjänar sig spelarna av en datorstyrd och utvecklingsbar varelse, en avatar, ungefär på samma sätt som vi i den verkliga världen använder fordon att köra runt i. Precis som med bilar är vissa avatarer snabbare, starkare och bättre rustade än andra. Och ute i den verkliga världen kan man inhandla utrustning till dessa varelser och till och med köpa helt färdigutvecklade avatarer. När detta skrivs auktioneras på eBay en "Night Elf Warrior" på nivå 60 (högsta nivån just nu) och en "Gnome Mag" från spelet *World of Warcraft*, och utropspriset har nått 550 amerikanska dollar.

De syntetiska världarna har egna valutor som värdemätare inom spelet. Eftersom föremålen i spelet kan säljas utanför det, har också spelpengarna reella kurser för vilka de handlas mot dollarn och euron. 1 000 guldmynt på *World of Warcraft* – en stor men överkomlig mängd spelpengar – kostar i dag cirka 30 USD på eBay, vilket skulle innebära att ett WoW-guldmynt är värt 23 öre. De föremål och den utrustning som säljs är förvisso inget annat än datorkoder i en fantasivärld, men de har likväl reella värden.

Där det finns värdeföremål finns det också kriminalitet. Egendomsbrott i gränssnittet mellan den syntetiska världen och den reella är ett välkänt fenomen i Korea, där online-spelandet är mest spritt. Prejudicerande domar finns om det rättsliga läget för tillgrepp av online-föremål, och för några år sedan handlade ett fall om fabricerandet och stölden av 60 kvadriljoner guldmynt i ett onlinespel till ett värde av 1,5 miljarder won – närmare 11 miljoner kronor.

Den typiske spelaren tillbringar 20 till 30 timmar i veckan i fantasivärlden, och engagerade spelare är där i stort sett all aktiv tid. I en undersökning angav 20 procent av de intervjuade spelarna att den syntetiska världen var deras verkliga uppehållsort och att den reella världen var ett ställe där man sov och åt. "Toxisk immersion" är numera en beteckning som används för sådant spelande – samtidigt kan konstateras att det är tv-tittande som har fått stå tillbaka för spelande. Att passivt tv-tittande har bytts ut mot en aktivitet som kräver dels mindre tid, dels att man samverkar med andra människor från många olika delar av världen skulle av många beskrivas som förbättrad livskvalitet. Över 75 procent av dem som spelar *EverQuest* uppgav att de spelade tillsammans med vänner. 25 procent berättade att de spelade tillsammans med sin partner.

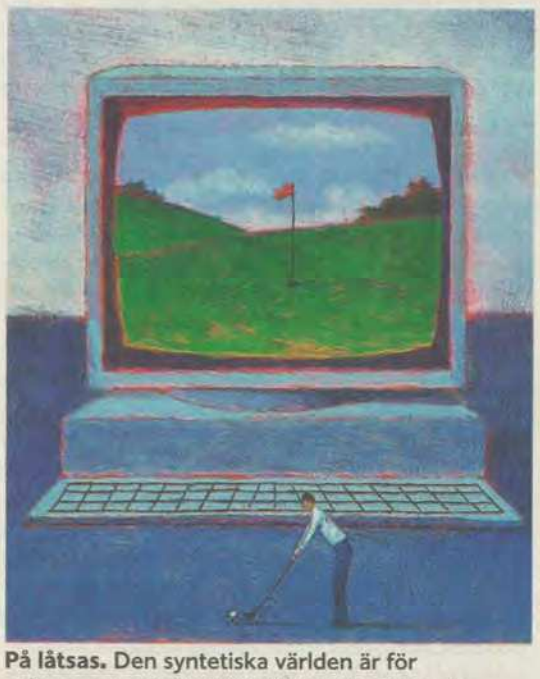

På låtsas. Den syntetiska världen är för många en mer attraktiv plats att befinna sig på än den verkliga. FOTO: CORBIS/SCANPIX

Den syntetiska världen är både en ny och kraftfull kommunikationsteknik och ett inflytelserikt kulturellt fenomen – ett slags videokonferenssystem med tiotusentals användare, alla utklädda efter egna preferenser och på en scen med specialeffekter, kompletterad med automatiserade aktörer. De syntetiska världarna har tillkommit främst genom kommersiella initiativ och med affärsidén att erbjuda förströelse. Men på grund av online-spelens uppbyggnad, i kombination med deras utbredning, ställs vi inför ett antal viktiga frågeställningar. Castronovas bok är en intelligent, uppslagsrik och stundtals väldigt underhållande inventering av dessa sakfrågor.

Vad händer med vår ekonomi och vår uppfattning om ekonomin, när allt fler av oss tillbringar tid och skapar värden i de syntetiska världarna? Ett problem är att de värden som skapas i de syntetiska världarna i de flesta fall inte tillhör spelaren utan spelbolaget. Spelbolagen kan dessutom med en enkel omkodning göra dem värdelösa.

Om en viss del av befolkningen skapar värden i en syntetisk värld, kommer det att inverka menligt på värden som skapas i den reella världen. Vad betyder det för vår uppfattning om ett lands välstånd? På vilket sätt kan till exempel finansminister Anders Borg räkna in i den svenska BNP:n de värden som uppåt 100 000 svenskar som spelar *World of Warcraft* skapar? Kan Borg beskatta dem? Hur skall det i så fall gå till?

SPELEN ÄR TILL FÖR att roa, och många föredrar den syntetiska världen framför den reella. I den syntetiska världen kan människor (eller rättare sagt: deras avatarer) se ut som de själva önskar, de kan vara uppskattade, ha nära relationer till andra och vara mäktiga, rika eller ha högt renommé. Filosofen Robert Nozick hade allvarliga invändningar mot en tillvaro som innebar att man var permanent uppkopplad till en maskin som ständigt gav en positiva upplevelser. Det är lätt att föreställa sig en mänsklig tillvaro i den reella världen mot vilken den syntetiska världen framstår som ett oerhört mer tilldragande alternativ. Likväl kan vi också utgå från att en syntetisk värld som får stor uppskattning av sina invånare inte nödvändigtvis är den bästa världen för dem.

Spelvärldarna ställer krav på samarbetsförmåga med andra spelare, datorgenererade figurer ger gruppuppdrag att fullfölja med tillhörande belöningar, de erbjuder en livsbana på temat "från fattig och svag till rik och mäktig". Med ökad specialisering blir man en efterfrågad person, och det finns tydliga demarkationslinjer mellan det goda och det onda, mellan bra och dåliga handlingar. Vad säger det om våra samhällen av i dag att så många av oss till och med betalar för att få samarbeta med andra, erhålla utmaningar att övervinna och få en mening med våra handlingar, även om den meningen bara är att kunna gå upp en nivå eller få tag i sällsynta föremål?

De syntetiska världarna är än så länge till för att ha roligt i. Men deras användningsområden är obegränsade. En del av dessa vidgar sig mot förbättrad livskvalitet genom stärkta relationer. Koreanska storfamiljer på stora avstånd träffas dagligen genom sina avatarer på nätet. Castronova skissar själv på en önskeutveckling där hans sicilianska svärmor, som bor långt ifrån sina barn och barnbarn och som inte kan använda ett tangentbord eller en mus, till frukostkaffet kan ta på sig ett par glasögon med en enda knapp (på/av) och gå in i en virtuell värld, mycket lik hennes eget vardagsrum, där hon träffar några av sina släktingars avatarer och utbyter morgonhälsningar. På kvällen träffas man igen i den syntetiska världen och ser på film eller tv tillsammans.

Andra användningsområden gränsar till det obehagliga. I en syntetisk värld är det till exempel möjligt att bygga upp en avbild av ett terroristmål och öva om och om igen tills den planerade attackens effekter maximeras. Auktoritära stater skulle kunna erbjuda syntetiska världar till sina invånare som en tillflyktsort eller tvinga dem att tillbringa tid i dessa för indoktrinering eller i kontrollsyfte. Som i *Matrix* alltså, med Vitrysslands Aleksandr Lukasjenko eller Zimbabwes Robert Mugabe som *Game Master*.

VART KOMMER DE syntetiska världarna att ta vägen? Castronova utesluter inte, även om han håller det för osannolikt, att de kan vara tillfälliga fenomen. Den mest troliga utvecklingen är att

användandet kommer att öka och innebära väsentliga förändringar. Vi kommer att se många goda och lika många ondskefulla tillämpningar av de syntetiska världarna.

Men de vetenskapliga studier som har gjorts om dessa världar är fortfarande få. Det bästa policyråd Castronova kan ge är ökad forskning på området: vi vet för litet om varför människor tar till sig av dessa världar, vilka problem de ställs inför, vilken effekt interaktionen med artificiell intelligens eller med den virtuella ekonomin har på människors tänkande eller på vilket sätt deras handlingar påverkar omvärlden. Men för att göra detta måste vi först överge uppfattningen att de syntetiska världarna handlar om en ny form av datorspel som nördiga tonåringar ägnar sig åt. Castronovas bok åstadkommer just denna tankeförflyttning.

THOMAS GÜR

Gudsmodern som imperiebyggare

ICONS AND POWER
The Mother of God in Byzantium

Bissera V. Pentcheva

Penn State University Press 2006 (384 s.)

EN GÅNG I MOSKVA träffade jag en ortodox präst som råkat i samvetsnöd. Han kunde inte längre hålla den vanliga morgongudstjänsten, eftersom den avslutas med en hymn till Gudsmodern, där hon kallas *vojevoda*, härförerska, på grekiska *strategos*. Han menade att Jungfru Maria inte på något sätt kan förknippas med krig, makt och våld på detta sätt. Men det gör hon, och det är just det som Bissera V. Pentchevas bok *Icons and Power. The Mother of God in Byzantium* handlar om: Gudsmoderns och Gudsmodersikonernas betydelse för legitimering av kejsarmakten och som skydd och stöd för krig i det bysantinska riket.

Den hymn som prästen i Moskva talade om var "prooemiet" (den första strofen) i en av den bysantinska kyrkans mest kända hymner – "Akathistos", en segersång efter ett slag år 626, då den bysantinska hären besegrade avarerna. Hymnen är omåttligt populär i den ortodoxa världen, och dess tillkomsthistoria har ägnats åtskillig, men hittills nog fåfäng, forskarmöda. Som helhet består hymnen av ytterligare 24 strofer skrivna redan under 400-talet, och den är en hyllning till Maria och hennes roll i frälsningshistorien. Utmärkande för "Akathistos" är omkring 150 ofta paradoxala epitet beskrivande Gudsmodern, föregångna av hälsningen Fröjda Dig riktad till henne. Ett sådant motsägelsefullt epitet avslutar prooemiet. Den första strofen, som alltså är ett senare tillägg, låter som följer i en ordagrann svensk översättning:

Jag, Din stad, o Gudaföderska,
skriver ned åt Dig,
stridens härförerska, segersånger
fyllda av tacksamhet
eftersom jag befriats från
det förskräckliga.
Så befria mig från allehanda faror,
Du som har den obetvingliga makten,
för att jag skall ropa till Dig:
Fröjda Dig, Du oförmälda brud.

Pentcheva inleder sin bok med att diskutera "Akathistos" och dess starka koppling just till militär metaforik. Här har hon god hjälp av en tämligen nyutkommen avhandling om hymnen, skriven av en finsk forskare, Leena Mari Peltomaa, även om Pentcheva inte är ense med sin kollega om dateringen. Gudaföderskan jämförs inte bara med en fältherre utan också med Viktoria (alltså Nike), Tyche och Pallas Athena – krigsgudinnor som hembar segrarna åt de hedniska kejsarna. Maria hälsas i hymnen på samma sätt som en segerrik kejsare. Pentcheva sammanfattar hur denna förvandling av Gudaföderskans roll kan förklaras: "Hennes renhet, knuten till hennes mirakulösa moderskap, blir hennes kraftkälla i krig."

I Konstantinopel blev Mariakulten snart viktig också för legitimeringen av kejsarmakten i sig och inte bara som ett beskydd i krig. Maria förvandlades till en himmelsk kejsarinna, och snart ikläddes hon på ikonerna den bysantinska kejsarinnedräkten. Hon avbildades också med det kejserliga ämbetsbandet, *loros*, som däremot nästan inte alls finns på motsvarande bilder i Rom. Pentcheva ser här en skillnad: i Rom förknippades Mariakulten med påven, i Konstantinopel direkt med kejsaren, och därmed blir lorosbandet en viktig markering på bilderna.

Efter ikonoklasmens tid (alltså efter år 843) finns inte några exempel på avbildningar av Gudaföderskan i kejsarinneskrud, utan hennes status markerades på annat sätt som till exempel genom att avbilda henne sittande på en gyllene tron.

MARIA UPPFATTADES SOM DEN som egentligen krönte kejsaren och samtidigt som en andra mor till tronföljaren, en särskilt viktig legitimering, eftersom det bysantinska riket i princip var en valmonarki. Maria blev snart lika viktig som Kristus för att legitimera makten i Bysans.

Stödet från Kristus uttrycktes tidigt i den berömda berättelsen om kejsar Konstantin som vid ett slag år 312 hade sett ett kors på himlen och hört en röst som uttalat "i detta tecken skall du segra". Under efterikonoklastisk tid kompletterades denna legend med en berättelse om att Konstantin hade helgat sin stad till Gudsmodern. Ett starkt bevis på kopplingen mellan Gudaföderskan och makten är att Maria på 800-talet började avbildas på myntens baksida i stället för segergudinnan Viktoria, som hade varit vanligt tidigare.

Mariaikonen bars runt i procession före militära slag och kejsaren lät vid flera tillfällen ikonen ta hans plats i triumfvagnen efter en militär seger, medan han själv red bakom vagnen. Maria avbildades också på ikonerna i mitten omgiven av olika krigarhelgon som en fältherre bland sina generaler. Ofta kalkerade dessa ikoner den kända ikontyp som heter *deesis*, förbedjande, men då med Kristus i centrum omgiven av Maria, Johannes Döparen, ärkeänglar och helgon.

Denna parallella utveckling av Kristuskult och Mariakult, som beskrivs i boken, är något av det mest intressanta som sker i bysantinsk trosutövning. Vad Pentcheva visar och som är nytt i forskningen, är att utvecklingen av Mariakulten skedde i tre steg: först föreställde man sig att Gudsmodern själv uppenbarade sig i de militära slagen, sedan var det relikerna som representerade hennes närvaro och som hade undergörande kraft. Till exempel bars en av stadens heligaste reliker – hennes slöja, *maphorion* – runt i processioner före militära slag, även om man kan tvivla på Pentchevas uppgift att kejsar Romanos I Lekapenos (919–944) till och med vid ett tillfälle tog på sig slöjan för att få kraft. Det förefaller vara en alltför vågad och hädisk tolkning. Till slut, ett par hundra år

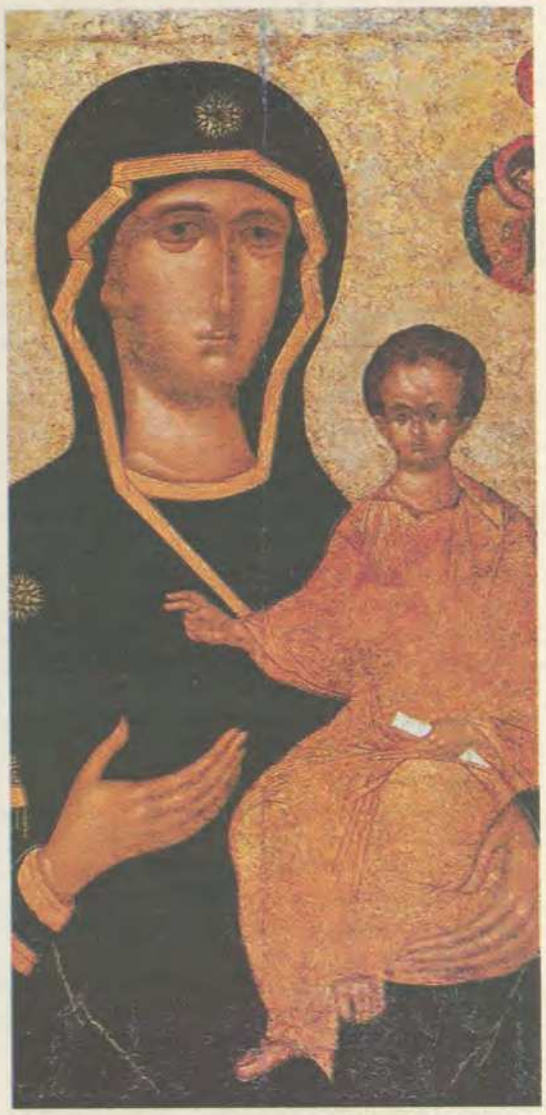

Älskad. Mariabilden blev under den tidiga medeltiden viktig för att legitimera kejsarmakten i Bysans. FOTO: CORBIS/SCANPIX

efter ikonoklasmperioden, är det Gudsmoderikoner som helt dominerar och representerar Gudsmoderns närvaro.

Övergången från relik till ikon skedde först i Kristusikonerna genom *mandylion*, den av ickemänniskohand målade Kristusikonen (en ortodox motsvarighet till Veronikas svetteduk), en bild som stod mittemellan relik och ikon. Ganska sent utvecklades denna speciella ikonkult med processioner, och den påverkade i efterhand berättelserna om den tidiga bysantinska tiden. Man införde ikoner i berättelserna som aldrig fanns i de tidiga skildringarna, till exempel av slaget mot avarerna år 626. Här övertygar Pentchevas undersökning, och här förefaller hon komma med nya tolkningar av många texter. Mycket av argumentationen handlar alltså om att placera den utvecklade kulten av Mariaikoner i Konstantinopel, och särskilt processionerna, senare i tiden än vad specialister tidigare har hävdat. Pentcheva för fram många och tydliga bevis, som dock också delvis ifrågasatts av annan forskning.

MARIAIKONERNAS MILITÄRA ROLL blev längre fram i historien lika viktig i Ryssland som den hade varit i Bysans. I Ryssland skulle, enligt legenderna, olika Mariabilder ha bidragit till en seger över svenskarna på 1600-talet och över Napoleon 1812. På samma sätt och från ännu senare datum ansågs Gudsmodern från Czestochowa i ett polskt katolskt sammanhang ha bidragit till polackernas seger över kommunismen.

Det andra viktiga temat i boken är olika tolkningar av Gudsmodersikoner. Pentcheva analyse-

rar några av de mest kända Mariabilderna från den bysantinska huvudstaden. Här är argumentationen mindre övertygande än när det gäller just utvecklingen av kulten. Hon menar till exempel att det så kallade "lekande Jesusbarnet" på en känd ikontyp, där det lilla barnet intar en förvriden ställning, inte alls visar på lek utan på ett förebud om lidandet och på Kristi av plågor förvridna kropp på korset. Visst kan det vara så, men det finns inga avgörande bevis för detta i boken.

Pentcheva gör en stor undersökning av den mest kända av alla ikoner föreställande Maria och Jesusbarnet, *Hodigitria*, vägviserskan, i vilken Maria visar på barnet med sin hand. Det faktum att Hodigitria i legenderna förknippas med kejsarinnan Pulcheria (död år 452) ser Pentcheva som ett inskott för att legitimera knytningen till kejsarmakten under långt senare tid. Vad hon ständigt vill visa är att utvecklingen av hela denna kult just av Mariaikoner skedde så sent som under 1000- och 1100-talen och att man inte kan tro på berättelser som förlägger denna kult under förikonoklastisk tid (alltså före 700-talet).

Pentcheva utvinner en ny betydelse genom att jämföra den utpekande gest som Maria gör mot Jesusbarnet med en motsvarande gest som Maria gör när hon står vid Jesu kors. Hon utgår här i sin analys från en dubbelsidig ikon med Maria och Jesusbarnet på den ena sidan och korsfästelsen på den andra. Hon menar att de likartade gesterna i de båda ikonerna uttrycker ett gemensamt lidandestema, som alltså redan finns i bilden med Maria och Jesusbarnet. Visst kan det vara en riktigt tolkning, men den utgår inte från den tidens sätt att se ikonen (i alla fall finns inga sådana bevis) utan från ett modernt öga.

Pentcheva påpekar att Hodigitriaikonen attribuerades till evangelisten Lukas som konstnär för att stärka dess ställning i Konstantinopel och att detta skedde mycket senare än man annars antagit, i slutet av 1000-talet. I och med att ikonen efter striden om bilderna fick en ställning likvärdig med ordet, blev det allt viktigare att hitta den formen av tidig legitimering av ikonkulten, skulle man vilja tillägga.

Litet tveksam kan man också vara till den återkommande tolkningen av användningen av ikoner med Maria och Jesusbarnet som en uppmaning till Bysans mödrar att liksom hon offra sina söner, men då inte på korset utan på slagfältet. Jag är inte säker på att man kan se Mariaikonerna som en motsvarighet till värvningsaffischerna under något av 1900-talets krig. I de gamla texterna är det fråga om bön om beskydd, seger, tröst och frälsning mera i allmänhet eller i ett evighetsperspektiv, knappast en uppmaning till militärtjänst.

Boken innehåller också intressanta tolkningar av olika motiv, som dock egentligen inte har med Pentchevas ämne att göra. Hon lägger till exempel märke till ikonernas kontrast mellan det påklädda Jesusbarnet och Kristi nakna kropp på korset. Den dubbelsidiga ikonen visar i förkortad form den heliga historien från inkarnationen till korsfästelsen. Påkläddhet och nakenhet får nog anses vara en viktig kontrast i gestaltningen av frälsningsdramat i allmänhet och inte särskilt i förhållandet mellan dessa två ikoner.

Boken avslutas med ett kapitel som visar hur vördnaden av tre centrala Mariaikoner, de från Blachernai, Hodigitria och Eleousa (som visar en särskild närhet mellan Maria och Jesusbarnet), knyts samman i ett komplex av processioner med Pantokratorkyrkan som nav. Pantokrator är namnet på en ikon som föreställer Kristus på tronen, och kyrkan var kejsarfamiljens begravningskyrka. Dessa processioner kom på så sätt att legitimera kejsarens makt i en sammanvävning av Kristus- och Mariakult.

PENTCHEVA GLÖMMER OFTA att betjäna sig av teologi i sin argumentation. Hon borde tydligare ha satt in ikonerna i deras liturgiska sammanhang. Det material hon använder är framför allt olika berättelser om kyrkolivet i Konstantinopel som beskriver gudstjänster, processioner med ikoner från en kyrka till en annan och olika bilder som skildrar dessa processioner.

Analyserna av olika ikonmotiv övertygar föga, den senare dateringen av den utvecklade kulten med processioner är mest intressant för specialister. Behållningen av boken är framför allt den beskrivning och analys den gör av den mycket nära förbindelse som fanns mellan kejsarmakt och Mariakult i Bysans, det som givit Gudaföderskan titeln "stridens härförerska".

PER-ARNE BODIN

Iran – USA:s räddare i nöden?

REACHING FOR POWER
The Shi'a in the Modern Arab World

Yitzhak Nakash

Princeton University Press 2006 (248 s.)

ETT NYTT SPÖKE DRAR fram över Mellanöstern. Kung Abdullah av Jordanien talar öppet om faran för en shi'itisk halvmåne, som sträcker sig från Iran via Irak till Syrien. Egyptens president Mubarak har fyllt på med att shi'iterna till övervägande del är lojala mot Iran och inte mot de länder där de lever. I Saudiarabien och gulfstaterna används shi'iternas växande politiska styrka i Irak som en förevändning för att inte genomföra genuina demokratiska reformer. Det indirekta budskapet är att om demokrati betyder en stärkt ställning för shi'ismen bör USA överväga att fortsätta som hittills och luta sig mot sunnitiska diktaturer i regionen.

I sin bok Reaching for *Power. The Shi'a in the Modern Arab World* vänder sig Yitzhak Nakash, professor i islamisk historia vid Brandeis University, mot dessa resonemang. Det finns ingen panshi'ism eller ett enat ledarskap för detta samfund som totalt omfattar omkring 140 miljoner människor; 90 procent av befolkningen i Iran, 65 procent i Irak, 10 procent i Saudiarabien, 75 procent i Bahrain, 30 procent i Kuwait och 45 procent i Libanon. Gemensamt är dock att shi'iterna har varit en undertryckt grupp som av sunnitiska regimer i arabvärlden betraktats som kättare .

En shi'itisk pånyttfödelse behöver inte innebära ett hot mot arabvärlden, hävdar Nakash. Hans huvudtes är att de shi'itiska samfunden i Mellanöstern har genomgått en tyst revolution sedan det första gulfkriget och rört sig bort från våld som politiskt medel och mot en dialog både med västvärlden och med andra grupper i de egna samhällena. Bushadministrationen har dock vägrat att inse dessa förändringar, märkt av minnena av den shi'itiska radikalism som USA mötte i Libanon på 1970- och i Iran på 1980-talet. Den missade därför tillfället att utnyttja det politiska vakuum som uppstod direkt efter Saddams fall till att bygga broar till de shi'itiska organisationer och partier som ville kontrollera de extrema religiösa grupperna.

Den shi'itiska klerikala hierarkin var den enda fasta struktur som fanns i Irak efter Saddam Husseins fall, eftersom alla former av civil verksamhet varit kontrollerade av Baath-partiet. Dessutom hade de 12 år av sanktioner som föregick invasionen 2003 krossat den sekulära medelklassen.

Den förste amerikanske prokonsuln Paul Bremer, som enligt Nakash kommer att bli ihågkommen som en inkarnation av det amerikanska förtrycket, förbisåg emellertid detta. Washington importerade i stället irakiska exilpolitiker utan kunskap om eller stöd i det irakiska samhället. Det faktum att den amerikanska administrationen inte kunde garantera ordning och säkerhet bidrog till att även shi'iterna kom att betrakta USA som en ockupationsmakt och inte som en befriare. Storayatollahn Ali Sistani vände sig från början mot Bremers försök att skapa ett Irak enligt amerikanska föreställningar. Han motsatte sig framgångsrikt den författning som det styrande rådet antog 2004 med motiveringen att ett valt irakiskt parlament inte kunde vara bundet av en författning som antagits av en institution som tillsatts av en ockupationsmakt.

Enligt Nakash ligger Iraks framtid i händerna på det shi'itiska ledarskapet som den enda kraft som kan skapa basen för en demokrati efter den katastrofala amerikanska politiken. Han ger Ali Sistani en nyckelroll som den som lyckats åstadkomma en försoning bland splittrade shi'itiska grupper i Irak och som en stark förespråkare för fria och direkta val. Sistani har, enligt Nakash, accepterat den moderna nationalstatens realiteter och att denna måste styras av lekmän. Religiösa ledare skall inte ha ett avgörande inflytande i statens angelägenheter, och den iranska teokratin betraktas av Sistani som en avvikelse från den sanna shi'itiska läran. Det främsta uttrycket för Sistanis pragmatism är, enligt Nakash, hans appeller för en nationell enhetsregering i Irak.

Ett federalt system får inte upprättas på bekostnad av en stark centralregering, utan oljerikedomarna måste fördelas lika bland alla irakier och shi'iter. Sunniter och kurder måste ges en religiös och kulturell autonomi som inte kompromettterar Iraks politiska enhet eller Bagdads ställning som landets politiska centrum.

Nakash medger att vägen dit är strödd med problem. En förutsättning för att Irak skall stabiliseras och demokratiseringsprojektet lyckas är att USA erkänner den nyckelroll som Iran spelar och att landet därför försöker upprätta, om inte diplomatiska relationer, så åtminstone ett modus vivendi med Teheran. Sedan boken kom ut har de iransk-amerikanska relationerna fortsatt att eskalera i en negativ riktning. Nakashs bedömning av Hizbollhas dialogberedskap har, som utvecklingen i Libanon visat, varit alltför optimistisk, och i Irak ökar våldet nu inte bara mellan sunniter och shi'iter utan också mellan rivaliserande shi'iamiliser. De brittiska trupperna har förlorat kontrollen i de shi'itiska områdena kring Basra i södra Irak och den fundamentalistiske Muqtada al Sadr har stadigt breddat sin maktbas och kan nu mobilisera hundratusentals fattiga och arbetslösa.

TILL FÖLJD AV MAKTARROGANS och okunnighet om regionen har Bushadministrationen fullständigt underskattat Irans inflytande i Irak. I Washington levde man i föreställningen att relationerna fortfarande var färgade av det blodiga kriget på 1980-talet, då den arabiska identiteten hos Iraks shi'iter tycktes ha varit starkare än den religiösa. Dessa minnen har dock förbleknat inte minst mot bakgrund av vad som hände efter shi'itiernas uppror efter gulfkriget 1991, då de läm-

Förgrundgestalt. Storayatollan Ali Sistani, som tidigare motsatte sig den nya irakiska författningen, framstår som en nyckelfigur för etablerandet av Irak som en modern nationalstat styrd av icke-religiösa ledare. FOTO: AFP/SCANPIX

nades i sticket efter att Bush d.ä. uppmanat dem att resa sig mot Saddam. Över 1 000 000 irakiska shi'iter tog då sin tillflykt till Iran. Många har nu återvänt och utgör en förbindelselänk mellan Irak och Iran. Särskilt de religiösa ledarna har skapat en axel mellan Irans Vatikan i Qom och de irakiska shi'iternas religiösa centrum i Najaf. Ayatollah Sistani, som Nakash ser som en nyckelfigur inte bara för Iraks utan den muslimska världens demokratisering, är för övrigt av iransk härstamning och har också Qom som adress för sin websida. Även den nuvarande premiärministern al Maliki tillbringade sin exil i Iran innan han återvände 2003. Iran har också goda kontakter med Muqtada al Sadr, som har övergivit sin tidigare antiiranska retorik och nu får sin milis tränad av iranska revolutionsgardister.

INVASIONEN AV IRAK framstår alltmer som en gudagåva till prästerskapet i Teheran. Bush lyckades med vad den iranska regimen förgäves eftersträvade i det blodiga kriget med Irak mellan 1980 och 1988, nämligen att störta den sekulära Baathregimen. Iran befriades därmed inte bara från sin värsta motståndare utan fick i stället bästa tänkbara granne – en regering under shi'itisk kontroll. Genom att störta talibanregimen i Afghanistan undanröjde USA dessutom ett fundamentalistiskt sunnitiskt hot i öster. Slutligen har USA framtvingat ett tillbakadragande av syriska trupper från Libanon. Allt detta sammantaget har medfört att Irans regionala makt och inflytande har vuxit avsevärt.

Iran har nu stora möjligheter att spela ut det shi'itiska kortet. En amerikansk attack mot Iran skulle leda till att shi'iterna i Irak över natt vänder sina vapen mot ockupationsmakten, stödda av iranier som i tiotusental skulle ta sig över gränsen för att utkämpa kampen mot USA på irakisk mark. Bushs demokratiska masterplan för arabvärlden skulle definitivt kollapsa och leda till av Iran inspirerade shi'itiska upplopp i Libanon, Kuwait och i de oljerika provinserna i Saudiarabien, där shi'iterna, liksom i Bahrain, utgör en majoritet. Den radikala shi'itiska halvmåne som kung Abdullah säger sig frukta skulle då kunna bli en realitet.

MEDAN AMERIKANERNA VILL dra sig ur det politiska träsk de hamnat i, har ledarna i Teheran nu ett intresse av att se dem sitta fast där väl medvetna om att Iran bär på nyckeln till en hedersam reträtt ur det dilemma som USA nu har hamnat i. En reträtt skulle leda till ett totalt kaos, samtidigt som en fortsatt närvaro stärker de antiamerikanska känslorna även bland shi'iterna för var dag som går.

En ljuspunkt i mörkret är dock att det på längre sikt även ligger i Irans intresse att få en politisk stabilitet i området. Iran kan se till att rivaliteten mellan de olika shi'itiska miliserna i det alltmer laglösa södra Irak inte blir helt okontrollerad och ytterligare eroderar centralregeringens trovärdighet i Bagdad. I praktiken har Iran också hittills spelat en konstruktiv roll i Irak. Som första stat efter den amerikanska ockupationen sände man en delegation för samtal med det nytillsatta styrande rådet, vilket innebar ett indirekt erkännande av den administration som USA tillsatt. Man erbjöd finansiellt stöd och exportkrediter och erbjöd sig att hjälpa till med uppbyggandet av infrastrukturen inom el- och oljesektorn. Ett fullskaligt inbördeskrig i Irak efter religiösa och etniska linjer skulle inte bara kunna sprida sig till Saudiarabien och Bahrain och destabilisera hela Gulfen utan även till de azeriska, kurdiska, arabiska och baluchiska delarna av Iran.

EN FÖRUTSÄTTNING FÖR att USA skall kunna ta sig ur det moras som blivit resultatet av Bushs demokratikorståg är därför att inte bara Iran utan även Syrien engageras i en politisk process, något som förespråkas av James Baker, tidigare utrikesminister under George Bush d.ä. Genom den katastrofala hanteringen av ockupationen av Irak borde den amerikanska försvarsledningens argumentering för preventiva krig rimligen ha förlorat i trovärdighet.

Winston Churchill sa en gång, att USA alltid agerade rätt i utrikespolitiken men först efter att ha prövat alla andra alternativ. Blir Bushs irakiska äventyr ett undantag som bekräftar denna regel?

INGMAR KARLSSON

I terrorns sköte

SO MACHT KOMMUNISMUS SPASS! Ulrike Meinhof, Klaus Rainer Röhl und die Akte Konkret

Bettina Röhl

Europäische Verlagsanstalt 2006 (677 s.)

Hösten 2001 annonserade det stora tyska bokförlaget Kiepenheuer & Witsch för Bettina Röhls självbiografiska bok *Sag mir, wo du stehst*. Eftersom Röhl är dotter till en av Baader-Meinhofligans förgrundsfigurer, Ulrike Meinhof, blev den mycket omdiskuterad. Jag träffade själv författarinnan inför utgivningen.

Men boken kom inte ut, och fick man tro förlaget, som också ger ut Heinrich Böll, Günter Wallraff och den tidigare utrikesministern Joschka Fischer, berodde det på att den ännu inte var i tryckbart skick. Bettina Röhl å sin sida hävdade att etablissemanget i Tyskland inte var moget för hennes uppgörelse med fyrtiotalistgenerationens revolutionsromantik, som senare urartade i terrorism.

Att Ulrike Meinhofs dotter gjorde ett känsloladdat "modersuppror" var möjligen förståeligt och acceptabelt, men inte att hon projicerade sina emotioner på framstående statsmän som de tidigare ministrarna Joschka Fischer och Otto Schilly eller presidenten Johannes Rau. Fyrtiotalisterna, som själva ägnade sig åt ett högljutt föräldrauppror när det begav sig, såg ogärna att en person som var sex år gammal 1968 tog sig friheten att skriva deras historia. Om det nödvändigtvis måste göras en självrannsakan ansåg de med viss

rätt att de borde få göra den själva. När Bettina Röhls sjuhundra sidor långa dokumentärreportage nu äntligen utkommit på tyska har en del kritiker reagerat som väntat: de tycker sig inte ha fått veta något nytt om vare sig Ulrike Meinhof eller studentrörelsen. En kritiker talade om skåpmat och en annan nedlåtande om "självterapi". Det kan ligga något i det. Bettina Röhl är i likhet med sin mor en person som skulle må bra av lite självironi, men det hindrar inte att *So macht Kommunismus Spass!* är en upplysande familjekrönika, som borde angå alla som är det minsta intresserade av modern tysk historia.

Bettina Röhl har gått synnerligen grundligt tillväga och eftersträvar en nästan demonstrativ objektivitet. Hon har intervjuat nästan alla sina föräldrars gamla bekanta och vänner, och framför allt har hon haft tillgång till den östtyska säkerhetstjänsten Stasis akter. De visar sig vara en guldgruva och förklarar delvis varför boken blivit så omfångsrik. Men framför allt ger dessa detaljerade Stasirapporter en ovanlig bild av den västtyska vänsterns utveckling.

INLEDNINGSVIS BESKRIVER Bettina Röhl sin egen och tvillingsysterns födelse 1962 på universitetskliniken Hamburg-Eppendorf. Några veckor tidigare hade läkarna konstaterat en hjärntumör hos modern och beslutat om kejsarsnitt. Allt förlöpte normalt, och senare avlägsnades även tumörern utan problem. Bland alla blombuketter återfanns också ett stort fång rosor från KPD, det sedan 1956 förbjudna västtyska kommunistpartiet, som hade sitt säte i dåvarande Östberlin och var direkt underställt Walter Ulbrichts statsbärande socialistiska parti, SED.

Om detta skrev fadern Klaus-Rainer Röhl redan i sin bok *Fünf Finger sind keine Faust* från 1974. Den gången var det få som orkade eller ville bry sig, och det är under de senaste ett och ett halvt decennierna efter murens fall och öststatskommunismens sammanbrott, som man börjar förstå den verkliga omfattningen av Stasis mullvadsarbete i Västtyskland.

Det är en häpnadsväckande historia som har sin upprinnelse i Hamburg under näringslivsundrets 1950-tal. Den dynamiske och böjlige Klaus Rainer Röhl stötte ihop med författaren Peter Rühmkorf. Tillsammans startat de en studentteater, som blev känd för sin våghalsiga kritik av Adenauerregeringen. Några år senare grundade Röhl en radikal studenttidning, som fick namnet *Konkret* och snabbt profilerade sig som organ för den västtyska antiatombombsrörelsen och den globala fredspolitiken. Senare utvecklades tidningen till den västtyska studentrörelsens huvudorgan. Inte bara Ulrike Meinhof skrev sina kolumner i *Konkret*, utan även många av Tyskland främsta författare och intellektuella, som Hans Magnus Enzensberger, Arno Schmidt, Sebastian Haffner och Günter Wallraff, medverkade.

"Utan vårt arbete skulle 1968 års studentrörelse inte ha varit möjlig" – det hävdar Manfred Kapluck, som under 50- och 60-talet styrde den östtyska regimens mullvadsarbete i väst från SED:s ledningscentral i Östberlin. Det är säkert en överdrift, förmodligen också ett sätt att framhålla sin egen betydelse. Även om studentrevolten fick mycket stöd österifrån, bottnade den i ett djupt och utbrett missnöje med både det västtyska samhället och förhållandena i Tredje världen. Faktum är emellertid att det var den anonyme Kapluck och den östtyska ungdomsorganisationens dåvarande chef, Erich Honecker, som från första början planerade och finansierade den progressiva studenttidningen *Konkret*. Från 1957 fick Röhl och hans redaktion fyrtiotusen D-mark per nummer för att stärka den revolutionära kampviljan bland västtyska ungdomar.

Bettina Röhl skräder verkligen inte orden när hon beskriver sina föräldrars verksamhet. Klaus Rainer Röhl och Ulrike Meinhof var två kommunister, som i Västtyskland gav ut en hyllad avantgardistiskt tidskrift med hjälp av östtyska pengar. De kördes i taxi från Västberlin vid sina regelbundna konspirativa visiter i DDR, där de hyllades som pionjärer och framstegsmän. De drack krimsekt och kaviar och spelade tennis med nomenklaturen. Samtidigt var det parets skyldighet att driva en prosovjetisk linje i tidskriften i alla viktiga politiska frågor. Det skedde sällan med direkt propaganda, snarare genom att tidningen hela tiden hade udden riktad mot den västtyska "klassförrädaren" och den amerikanska kapitalismen. Förbundsrepubliken var huvudfienden, och genom ett helt nätverk av vänsterförlag och personer – där *Konkret* intog en särställning – skulle den västtyska demokratin destabiliseras med publicistiska avslöjanden och politisk svartmålning.

Utåt var *Konkret* en oortodox vänstertidning som blandade politik och porr, marxism och popmusik. Ingen kan förneka att den var nydanande. Men det var med hjälp av de östtyska pengarna – en mindre förmögenhet i dåtidens penningvärde – som paret Meinhof-Röhl småningom kunde överta en patriciervilla i Hamburgstadsdelen Blankenese. I denna vänsterborgerliga miljö tillbringade Bettina Röhl sina första år på 1960-talet, och

Familjelycka? Bettina Röhl, till höger, tillsammans med sina föräldrar, Klaus Rainer Röhl och Ulrike Meinhof. FOTO: AFTONBLADET BILD

hon berättar åtskilliga pikanta detaljer om hur storslaget den tidens radikala innekretsar festade. Klaus Rainer Röhl var en verklig partykung och en kvinnokarl, något som sedermera skulle leda till den olyckliga skilsmässan från Ulrike Meinhof.

ENLIGT DEN GÄNGSE linjen i *Konkret* var DDR trots sina socialistiska barnsjukdomar den bättre tyska staten, som tog de undertrycktas parti mot den västliga imperialismen. I ett längre perspektiv uppfattade sig vänsterrörelsen som arvtagare till den antinazistiska rörelsen på 1920-talet, och Ulrike Meinhof kände också ett nära släktskap med de motståndsgrupper som försökte störta den nazistiska diktaturen. Denna inställning var framträdande hos Meinhof redan våren 1958, då hon lärde känna Klaus Rainer Röhl, en man som egentligen var hennes motsats i allt utom just politik. Meinhof kände sig befryndad med Rosa Luxemburg och hade samma pagefrisyr som Sophie Scholl. I sina första studenttal vände hon sig mot att så många tidigare nazister och medlöpare intog framträdande positioner i det västtyska efterkrigssamhället, medan kommunistpartiet var förbjudet.

Förmodligen hade hon rätt i sin kritik. Konrad Adenauers förbundsrepublik präglades av antikommunism men såg ofta genom fingrarna med de bruna nätverken. Nästan varje nummer av *Konkret* innehöll också viktiga avslöjanden om hur förre detta nazister nu arbetade som politiker eller domare i förbundsrepubliken, vilket bidrog till att öka upplagan och uppmärksamheten.

Dessa viktiga avslöjanden byggde nästan uteslutande på de genomgångar av äldre nazistdokument som i slutet av femtiotalet hade påbörjats i Östberlin. Det fanns gott om gamla nazister även i östtysk tjänst, men det höll man tyst med. Under Kalla kriget var syftet med dessa avslöjanden framför allt att misskreditera den andra sidan, och enligt Röhl manipulerade östyskarna akterna i politiska syften. *Konkret* blev helt enkelt en bricka i det storpolitiska maktspelet.

LIKA UTFÖRLIG SOM Bettina Röhl är när det gäller Stasiakterna är hon i beskrivningen av föräldrarnas bakgrund och uppväxt. Man får ta del av Meinhofklanens stamträd av borgare och präster ända till sextonhundratalet. Ulrike själv föddes 1935 men blev faderlös redan vid fem års ålder. När hon var fjorton dog även modern. Hon hade dessförinnan blivit bekant med en kvinna vid namn Renate Riemeck som kom att bli Ulrike Meinhof fostermamma och förebild och även en viktig person för Bettina Röhl och hennes syster, när deras mor så småningom försvann i terrorismens underjord.

Renate Riemecks historia är så märklig att bara den skulle ge stoff till en roman. På ett foto från 1953 ser man henne med adoptivdottern Ulrike, och visste man inte bakgrundsberättelsen skulle man tro att de var ett lesbiskt par. Riemeck blev 1955 den första kvinnliga professorn i Västtyskland, en dogmatisk och stridbar kvinna som senare blev misstänkt för kommunistsamröre och tvingades lämna sin högskoletjänst.

Det västtyska så kallade "yrkesförbudet" blev senare utsatt för häftig internationell kritik, inte minst från svenskt håll, men när det gäller Riemeck var misstankarna inte alldeles grundlösa. Hon reste ofta till Östberlin för samtal med den fruktade justitieministern Hilde Benjamin, känd för sina dödsdomar. Och Bettina Röhl berättar utförligt om sin intervju med adoptivmormodern på 1980-talet, där Riemeck lär ha betecknat både massmorden på kulaker och Gulagarkipelagan som "västlig desinformation".

Ulrike Meinhof älskade och hatade denna starka adoptivmamma som aldrig hade någon egen man som ville styra hennes kärleksliv. På liknande sätt kom Ulrike Meinhof senare själv att fostra sina tvillingdöttrar i sträng kollektivistisk och feministisk anda.

När det gäller moderns utveckling till terrorist är Bettina Röhl sparsam med tolkningar. Hon berättar om sina egna födelsedagar, om somrarna på ön Sylt, dit alla vänner och bekanta – från Rudolf Augstein till Martin Walser – vallfärdade för att äta hummer och dricka sekt, om en välbeställd tillvaro, där Che Guevara och Frankfurtskolan var de stora samtalsämnena.

På ett av dessa partyn 1967 blev Klaus Rainer Röhl förälskad i en annan kvinna – och Ulrike Meinhof tog ut skilsmässa. Vid det laget hade penningkranen i DDR slutat flöda efter en konflikt. Den enda i Konkretgruppen som kvarstod som medlem i kommunistpartiet var Ulrike Meinhof, vilket hon förblev ända till sin död.

Vad som sedan ägde rum inuti Ulrike Meinhof är och förblir en gåta även efter Bettina Röhls bok. Nästan alla personer i omgivningen skildrar Ulrike Meinhof som en ärelysten, humorlös och bril-

jant person. Även om hon själv talade om jämlikhet var hon knappast jämlik själv – tvärtom beskrivs hon som en elitist med förkärlek för prominens och exklusivitet. Den för några år sedan spridda uppgiften att hjärntumören skulle ha påverkat hennes psykiska hälsa finner inget stöd.

SÄKERT ÄR ATT HON EN DAG lämnade hemmet. Kvällen innan hade hon läst godnattsagan om Hans och Greta för sina döttrar om den onda styvmodern som vill lämna dem i skogen. Bettina Röhl beskriver en hysterisk stämning före uppbrottet. Men det talas aldrig om sorg, förekommer inga tårar, varken från modern eller barnen.

Hur kan en framgångsrik och utåt sett lycklig tvåbarnsmamma lämna sin två små barn för den politiska sakens skull? Bettina Röhl ställer inte frågan direkt. Men som läsare hör man den stumma anklagelsen, en vrede som aldrig artikuleras annat än i allmänna politiska termer. Så till vida finns hos dottern likheter med moderns oförsonliga logik. Sakligt redogör hon för den eskalerande händelseutvecklingen; hur den firade kolumnisten åker till Berlin och får vårdnaden om sina bägge barn och hur hon tillsammans med en grupp vänsterrevoltörer återvänder till Hamburg för att demolera familjens villa. Hur hon flyttar in i ett blivande RAF-kollektiv med barnen och senare deltar i den våldsamma fritagningen av Andreas Baader. Hur hon mister vårdnaden om barnen och med östtysk hjälp tar tvillingarna till Sicilien för att själv delta i ett palestinskt utbildningläger i Jordanien i syfte att bilda en västtysk stadsgerilla efter mönster från Tredje världen.

Den ideologiska tanken bakom terrorismen var att med mord och våldsaktioner få den västtyska demokratin att visa sitt sanna, fascistiska ansikte. "Hitler in euch", lydde en av Meinhofs paroller, och under studentrevoltens storhetstid var det allmängods att jämställa den västtyska demokratin med nationalsocialismen. Politiker som Franz Joseph Strauss och Kurt Georg Kiessinger liknades vid Hitler, och vid valet 1969 målade man hotbilden av ett nytt 1933 där Franz Joseph Strauss tillsammans med nynazistiska NPD skulle överta makten. Den allt radikalare vänstern blev i sin egen självförståelse en motståndsrörelse, som skulle "krossa svinsystemet" och befria folket. Bettina Röhl berättar också att hennes mamma hade tänkt sända henne och systern till ett afrikanskt PLO-barnhem, som bara någon vecka senare jämnades med marken.

DEN 9 MAJ 1976 begick Ulrike Meinhof självmord i Stammheimfängelset – utan att ha sett sina barn på flera år och utan att efterlämna något avskedsbrev. Dagen efter arrangerades en protestdemonstration mot "mordet", där bland andra senare Joschka Fischer och nuvarande EU-parlamentarikern Daniel Cohn-Bendit deltog. Ett år senare tog RAF hämnd genom att mörda den västtyske riksåklagaren Siegfried Buback. Det var varken det första eller sista dödsoffret i Baader-Meinhofligans korta historia. Men namnen på dem är förhållandevis obekanta och bortglömda, åtminstone i jämförelse med Ulrike Meinhof som blivit en konstnärlig inspirationskälla och politisk ikon.

Den revolutionära kampvilja som Peter Schneider och Hans Magnus Enzensberger bara vågade skriva om tog hon på blodigaste allvar. När alla normala – politiska och publicistiska – vägar var utdömda ansåg hon och några andra att det inte gick att nå målet med fredliga medel. De tog till vapen för att med sin hemmagjorda befrielserörelse angripa arbetarklassens fiender på samma sätt som Che Guevera hade gjort i Latinamerika. Kriget där var för dem en spegel av den strid som nu skulle nå Europas hjärta.

De flesta tar i dag avstånd från dessa föreställningar. Men namnet Meinhof har behållit sitt grepp över fantasin och är fortfarande en inträdesbiljett till radikalismens maktkretsar. Bettina Röhl beskriver hur väl hon har tagits emot av expresidenten Johannes Rau eller *Der Spiegels* chefredaktör Stefan Aust, en gång själv redaktör på *Konkret* och nära vän till familjen: "Ach, Ulrikes Tochter!" Jag vet inte hur man ska tolka dessa kärkomna återseenden. Bettina Röhl verkar smickrad och samtidigt djupt irriterad, ja rasande. Hon vill ju ställa dessa makthavare mot väggen, stå på egna ben och inte ständigt identifieras som dottern till deras ungdomsvän Ulrike Meinhof.

Bettina Röhl beskriver hur väl hon har tagits emot av expresidenten Johannes Rau eller *Der Spiegels* chefredaktör Stefan Aust, en gång själv redaktör på *Konkret* och nära vän till familjen: "Ach, Ulrikes Tochter!"

En sak är säker: denna bok kan i långa stycken läsas som Bettina Röhls egen uppgörelse med fyrtiotalistgenerationen. Den kan inte ha varit lätt att skriva. Personregistret är gigantiskt och många skulle nog ha önskat att de förblivit oomnämnda. Det är finns inget heroiskt över skildringen, desto mer av ett politiskt förfall. Med *So Kommunismus macht Spass!* har den västtyska radikalvänstern fått sin egen Buddenbrooks. PER LANDIN

Till sist en ilsken förnöjsamhet

ON LATE STYLE
Music and Literature Against the Grain
Edward W. Said
Pantheon Books 2006 (176 s.)

NÄR LIVET HÖSTAS träder i bästa fall en mild och långsam vishet in, som i Shakespeares dramer *Stormen* eller *En vintersaga*. En slutgiltig försoning och en åkallan av harmoni som är allt annat än extatisk. Men betänk, skriver Edward W. Said, att hos flera betydande konstnärer präglas inte den sena stilen av jämvikt och förlikning utan av omedgörlighet, olösliga motsättningar, ilska och protest. Det är denna *mothårs* form av sen stil som bokens undertitel syftar på och som Said vill undersöka; den stil som befinner sig i en märkvärdig inre exil i sin egen samtid.

Said visar sig i *On Late Style* som en bekymrad Adorno-epigon. Det är över huvud taget Adorno som verkar ha sått fröet till studien om den sena stilen i konsten, framför allt med essän "Spätstil Beethovens" från 1937. Adorno var närmast besatt av Beethovens sista kreativa levnadsfas, och han betraktade verk som *Missa Solemnis* och de sena stråkkvartetterna som "alienerade mästerverk", kusligt frånkopplade från samtidens publik och störande på de konstnärliga värdena. "Exil" blev en estetisk kategori hos Adorno, en tankegång som naturligtvis var intimt förbunden med hans eget livsöde. I den sena, höstliga formen hos framför allt Beethoven, existerade inga öppna kanaler för kommunikation. Adorno fann detta tillstånd närmast heroiskt. Beethoven var en "ensam prins i de dövas anderike", för att citera Thomas Manns *Doktor Faustus*. Den sena stilen gav inte upp sina orubbliga konstnärliga rättigheter till förmån för realism.

För Adorno bestod sen stil av lika delar subjektivitet och konvention. Konstnären släpper lös en oformlig massa av material som han inte längre helt bryr sig om att behärska enligt formens regler. Om den sena stilen kommunicerar, så kommunicerar den genom sin ofullbordan. Konstverket känns igen, skriver Adorno i sin essä, som ett sönderbrutet landskap där endast en hänsynslös subjektivitet är det ljus som får det att komma till liv. Adorno avslutar sitt resonemang med meningen: "I konsthistorien är de sena verken katastroferna."

Men där följer inte Said honom längre. Det finns ingenting av katastrof eller absolut negativitet för Said i den höstliga stilen. Tvärtom är den ofta inte alls excentrisk utan innesluter en prototypisk modern form. Hos Beethoven förebådar den sena stilen en kommande distansering mot det borgerliga samhällets estetiska värderingar. Att vara sen är att vara fullt medveten, full av minnen och även, menar Said, fullständigt närvarande i samtiden. Där Adorno framför allt såg isolation och antites i den sena stilen söker Said efter de konstruktiva elementen.

SAID UTVECKLAR DENNA tanke i ett antal operaanalyser. Han uppmärksammar bland annat hur flera viktiga verk inom operakonsten under 1900-talet började använda sig av 1700-talsscenerier. Richard Strauss *Capriccio*, hans sista opera från 1942, Benjamin Brittens *Peter Grimes* från 1945 och Stravinskijs *Rucklarens väg* från 1951. 1700-talet blev ett slags metafor för universella, estetiska och moraliska, problem. Bruket av musikaliska former som danssviter, passacaglior och ballader var just den form av självmedveten, förnöjsam och lyxig konstnärlig frihet som Said gärna bakar in i sin definition av den sena stilen.

Hos Richard Strauss blir den sena stilen särskilt tät av betydelser. Strauss överlevde både sig själv och sina såväl konstnärliga som politiska misstag och kom mot slutet av sitt liv att använda operan som en scen för sin vision av det goda livet. Det handlade inte bara om regression och reaktion, påpekar Said. Det var också ett försök att åkalla en estetisk gemenskap, ett gästvänligt samhälle, som Strauss önskade återuppväcka genom den historiserande operan. 1700-talet – och Wien, får man tillägga, den stad som framför allt materialiserade visionerna om århundradet – blev en samtidsexil för Strauss under 1940-talet.

Strauss sena operor intog en motsatsställning till modernistiska verk som Alban Bergs *Lulu*. Strauss ville inkapsla en traditionell linje i musikdramatiken, som samtidigt tillät avbrott där man kunde höra världen utanför. *Capriccio* undviker alla de känslomässiga eller expressionistiska utspel som man kunde förvänta sig av den moderna operan. Musiken är inte fragmenterad utan blankt polerad, tekniskt oklanderlig, världslig och förnöjsam. Strauss sista operor är ett utmärkt exempel på hur den mothårs sena formen kan bära drag av introvert lekfullhet utan att göra avkall på tragiska aspekter.

Det är en av de vackraste poängerna med Saids långa utläggning om Strauss sista verk: när det höstas kan man bara utforska den väg man redan beträtt. För Strauss del var det den helt och hållet artificiella, musikaliska världen.

SAID SKRIVER ATT essensen i en människas liv alltid korresponderar med den tid som hon lever i. Denna tidslighet är inte bara ofrånkomlig utan också tillbörlig. Den ger mening och värde. Den sena stilen är både i och samtidigt märkvärdigt skild från samtiden. Det är talande för generositeten i Saids kritiska fantasi att han lyckas fånga draget av munter förströelse ("amusement") som en form av motstånd. Förströelse, liksom njutning och integritet, kräver inte en försonande inställning hos utövaren – utan de går att nära lika väl inom en övergripande oförsonlig hållning till världen och konsten. Det är en viktig aspekt av Saids försök till generalisering: en konstnär behöver inte vara gammal för att skriva något i sen stil, även om så ofta är fallet. Men förnimmelsen av ett förestående slut, en omedveten räkning av andetagen, bidrar onekligen till att penetrera stilen och impregnera den med en "lateness" som ett specifikt estetiskt förhållande till världen.

Den sista i sitt slag. Luchino Viscontis filmatisering av Lampedusas *Leoparden*, med Burt Lancaster i rollen som Don Fabrizio och Claudia Cardinale som Angelica Sedara. © EVERETT COLLECTION

Said har intressanta infall som dock inte följs upp lika konsekvent. Som när det gäller frågan om det finns en sen stil inom den kommersiella Hollywood-industrin. Hur kan sen stil manifesteras i mer tillgängliga konstformer, om över huvud taget?

Said fastnar för Luchino Viscontis filmatisering av Lampedusas *Leoparden* från 1963 med Burt Lancaster i huvudrollen. När det sicilianska eposet överfördes till storfilmens Technicolor blev Lampedusas otidsenliga subjektivitet ännu tydligare. Hollywoodproduktionen förstärkte den slösaktiga materialbehandlingen och det förgängliga och nobelt dödsmärkta i berättelsen.

Sen stil handlar både hos Lampedusa och hos Visconti om övergångar; förebådanden om undergång och transformation. Vetskapen att man är sent ute, att man kanske är den sista, skapar en utgångspunkt, utifrån vilken konstnären kan predika olika orealistiska alternativ med konstens företräde som skyddande legitimitet. I den sena stilen finns helt enkelt ingen plats för genans eller för att be om ursäkt.

Men det handlar också om konstnärlig kontinuitet och här hade man gärna sett att Said utvidgat sin analys. För den sena stilen kräver per definition en tidigare stil, en förtrogenhet med normer och konventioner. Visconti sena stil var beroende av den neorealistiska filmen, liksom Beethoven var beroende av wienklassicismen, Strauss av senromantiken, Goethe av klassicismen och Adorno av historiematerialismen. Skulle en konstnär enbart komma med ett verk i "late style" skulle det omedelbart bli refuserat.

BOKEN ÄR FULL AV sidospår, inflikningar och lösa trådar. Det har sin förklaring i att den består av en samling föreläsningsmanuskript som Said inte hann sammanställa före sin död år 2003. Kanske Said själv skulle ha funnit denna bok mindre färdig än vad utgivarna vill låta påskina.

Men min främsta invändning gäller ändå urvalet. Var är kvinnorna? Inte en enda kvinnlig konstnär eller kompositör nämns vid namn i boken. Ju mer jag tänker på detta, desto mer fylls mitt osynliga frågeformulär: Skulle inte sen stil hos en Doris Lessing eller en Anna Akhmatova, eller varför inte en samtida tonsättare som Sofia Gubaidulina, ha platsat i sökandet efter den sena stilens karaktär? Jag anar dessutom att Said skulle ha fått betydligt bättre ammunition att bekämpa Adornos isolatoriska heroicism med ett annat urval av exempel och mer distinkt kunnat påvisa den sena stilen som ett komplext, ilsket och mothårs men samtidigt bejakande uttryck i världen.

On Late Style har sammanställts av Saids änka och givits en fin introduktion av Michael Wood. Då Said författade delar av boken under sin sista sjukdomsperiod kan Wood inte låta bli att reflektera över Saids egen sena stil. Men ingenting matnyttigt kommer ut av de funderingarna. Said själv skriver i bokens första kapitel, som sannolikt var tänkt som ett slags inledning, att han nu avslutar sitt långa författarskap. Ett författarskap som började med boken *Beginnings* – om hur mänskligt skapande och tänkande vid vissa tidpunkter är i behov av att retrospektivt skapa en början, en ursprunglig betydelsebärande punkt, för konstverk och enskilda liv såväl som för nationer – och som i *On Late Style* får sin logiska avslutning.

Det finns alltid en början för människan, hennes existens får mening i den samtid hon lever i, och när skymningen faller kan hon med tragisk förnöjsamhet och oförsonlighet stryka världen mothårs. Det låter som en kortbiografi över Edward W. Said men är egentligen bara en klumpig anspelning på de två exiltyskar som beledsagade hela hans intellektuella liv: Hannah Arendt och Theodor W. Adorno.

HÅKAN FORSELL

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

LUDVIG BECKMAN
Fil. dr i statsvetenskap vid Stockholms universitet.

LI BENNICH-BJÖRKMAN
Fil. dr i statskunskap vid Uppsala universitet.

PER-ARNE BODIN
Professor i slaviska språk vid Stockholms universitet.

CARL-FILIP BRÜCK
Doktorand i teoretisk filosofi vid Stockholms universitet.

PONTUS DAHLMAN
Frilansjournalist.

THOMAS GÜR
Fristående skribent.

INGMAR KARLSSON
Sveriges generalkonsul i Istanbul.

PER LANDIN
Författare och medarbetare på DN:s kulturredaktion.

ROBERT L. LARSSON
Säkerhetspolitisk analytiker vid Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI).

JAKOB NORBERG
Doktorand i germanistik vid Princeton University.

ANDERS OLAV ØVREBØ
Journalist med medier och kommunikation som specialområde.

JELENA SELIN
Frilansskribent bosatt i Berlin.

ANNIKA STRÖM MELIN
Frilansande journalist och föreläsare med inriktning på Europafrågor.

JOHAN TRALAU
Fil. dr i statskunskap vid Uppsala universitet.

LARS TRÄGÅRDH
Historiker och författare.

TORBJÖRN TÄNNSJÖ
Professor i praktisk filosofi vid Stockholms universitet och affilierad professor i medicinsk etik vid Karolinska institutet.

STEN WIDMALM
Fil. dr i statskunskap vid Uppsala universitet.

Detta är en annons från Axess Television

VI HAR KOMMIT HEM

Nu finns Axess Television som digitalkanal också i Com Hem och UPC. Vi finns redan i det digitala marknätet och sänder varje helg spännande kunskaps-TV. Inte minst vårt tempofyllda samhällsblock på söndagskvällar har uppmärksammats. Många av våra egenproducerade program kan du dessutom se på vår webbplats. Besök gärna www.axess.se

Com Hem har Sveriges bredaste tv-utbud med ca 130 kanaler. Fr o m 18 november ingår Axess TV automatiskt i alla Com Hems digitala abonnemang. Välj ett färdigt paket eller skapa ditt eget med 8 Favoriter. Har du Digital-tv från Com Hem hittar du Axess TV på kanalplats 42 eller kanalplats 606 om du bor i ett f d UPC-hus.

AXESS

Prenumerera på tidskriften AXESS

Helår 9 nr kostar 425 kr (Norden 550 kr). Studerande 200 kr. Beställ din prenumeration: www.axess.se E-post: prenumeration@axess.se Telefon: 031-743 99 05 eller fyll i talongen nedan.

Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr . . .

☐ Helår 9 nr normalpris 425 kr

☐ Studerande 200 kr (posta kuvert med talong och kopia på betald terminsräkning eller skriv ditt CSN-kortsnr här: . . . . . .)

Namn . . . . . .

Adress . . . . . .

Postadress . . . . . .

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor

Tidskriften AXESS

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM